

LUND UNIVERSITY

Fokus på arbetarhistoria

Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona maj 2011

Hansson, Lars

2013

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hansson, L. (Red.) (2013). *Fokus på arbetarhistoria: Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona maj 2011*. (Skrifter från Centrum för arbetarhistoria; Vol. 6). Centrum för Arbetarhistoria.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

FOKUS PÅ ARBETAR- HISTORIA

Texter från arbetarhistorikermötet
i Landskrona i maj 2011

LARS HANSSON (RED)

Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 6

FOKUS PÅ ARBETARHISTORIA

Texter från arbetarhistorikermötet i
Landskrona i maj 2011

LARS HANSSON (RED)

Centrum för Arbetarhistoria

© Författarna och Centrum för Arbetarhistoria 2013
Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 6

Tidigare utgivningar i serien Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria:

1. Victor Lundberg (red), *Arbetarhistoria i brytningstid – Landskrona i maj 2005*, Landskrona 2007
2. Emma Hilborn, *De förrådade kämparna. Gemenskap och identitets-
skapande inom den ungsocialistiska rörelsen i Skåne 1903-1917*,
Landskrona 2008
3. Magnus Olofsson (red), *Arbetarhistoria idag. Rapport från arbetar-
historikermötet i Landskrona i maj 2007*, Landskrona 2009
4. Magnus Olofsson (red). *Konflikt och samförstånd. Texter från arbetarhistori-
kermötet i Landskrona i maj 2009*, Landskrona 2011
5. Lars Berggren & Hans Wallengren (red), *Ung i Skromberga och Ekeby
under förra seklet. Berättelser om uppväxt och ungdomstid på 1930-60-talen*,
Landskrona 2011

GRAFISK FORM: Fredrik Björk/ **bjorq books**

OMSLAG: Fredrik Björk/ **bjorq books**

OMSLAGSBILD: Fredrik Björk

TRYCK: Holmbergs, Malmö 2013

ISSN:1654-2908

ISBN: 978-91-979661-2-2

BESTÄLLNINGSDRESS:

Centrum för Arbetarhistoria

Box 143

261 22 Landskrona

INTERNETBESTÄLLNING:

www.arbetarhistoria.org

INNEHÅLL

<i>Lars Hansson</i> Fokus på arbetarhistoria	5
<i>Olov Wenell</i> ”Arbetet med kvinnorna” i sovjetkarelska Träförädlings- arbetareförbundet från 1920 till början av 1930-talet	9
<i>Peter Håkansson</i> Varför är ungdomsarbetslösheten så hög i Sverige?	24
<i>Jessica Grahm</i> Är vi bara städerskor? 1970-talets städstrejker i retrospektiv samt några reflektioner utifrån dagens perspektiv	46
<i>Ellen Schrumpf</i> Hvordan arbeiderbarnet ble et arbeiderbarn	64
<i>Lars Hansson</i> Ljuset från väster? Arbetsgivar- och arbetarsidans reaktioner på fordism och etablering av amerikanska bilfabriker i Danmark och Sverige 1919-1930	81
<i>Benito Peix Geldart</i> Svenska syndikalister i Francos arkiv. Kontakter mellan SAC och spanska CNT 1937-38	99
<i>Knut Kjeldstadli</i> ”Arbeidere i alle land, – foren dere!” Også i dag?	116
Författarpresentationer	140

FOKUS PÅ ARBETARHISTORIA

Sedan 2005 har Centrum för Arbetarhistoria anordnat arbetarhistoriska konferenser med deltagande forskare och arbetarrörelseaktiva från Sverige och andra nordiska länder. Ett uppskattat resultat av dessa konferenser har varit utgivningen av olika konferensbidrag i form av artiklar samlade i en antologi. Vi har fortsatt denna tradition också denna gång, även om publikationen denna gång inte blivit lika omfattande som föregående år. De medverkande författarna representerar dock den bredd som det arbetarhistoriska fältet fått under senare tid och deras artiklar fyller en viktig funktion för att synliggöra arbetets och arbetarrörelsens historia när den senare under längre tid upplevt ideologisk motvind. Förhoppningsvis kan publicerandet av viktiga bidrag till arbetarnas och arbetets historia från nya perspektiv stimulera till ökat intresse och mer forskning inom ett område som har en närmast oändlig potential.

Denna antologi består av totalt sju olika artiklar, att två av dessa är bidrag från vårt norska grannland är särskilt glädjande. Det är också värt att notera att flera bidrag behandlar internationell arbetarhistoria, även om det även finns fokus på svenska företeelser. Tendensen mot transnationell arbetarhistoria är viktig och det rör sig inte bara om en geografisk aspekt. Valet av analysenhet påverkar hela utgångspunkten för samhällsanalysen. Sätter vi likhetstecken mellan samhälle och nationalstat skymmer det mycket av sikten och minskar förståelsen för de globala förutsättningarna för förändring. Föreställningen om att industrin spelat ut sin roll i nutid och i framtiden är exempelvis en villfarelse som bara kan upprätthållas om analysen begränsas till nationalstatens gränser och knappt ens då.

I denna antologi medverkar sju artikelförfattare och det första bidraget heter *Arbetet med kvinnorna i det Sovjetkarelska Träförädlingsförbundet* och är skrivet av *Olof Wenell*. Här visas hur det även inom det sovjetiska system, vilket präglades av en jämställdhetsretorik, fanns dominerande patriarkala strukturer som begränsade kvinnornas inflytande på olika sätt. *Peter Håkansson* behandlar i sin artikel *Övergången från skola till arbetsmarknad ur ett institutionellt perspektiv* ungdomsarbetslöshet och visar att det är svårt för många unga idag att gå från skolans värd till arbetslivet. Kontakter och sociala nätverk är fortfarande mycket viktiga för att komma in på arbetsmarkanden, men de formella utbildningssys-

temen kan inte tillhandahålla dessa, samtidigt som det föreningsliv som tidigare kunde erbjuda kontaktnät krympt i omfång under senare tid.

Jessika Grahms artikel *Är vi bara städerskor?* handlar om städstrjäckerna i Sverige under 1970-talet – konflikter där städerskorna utifrån ett närmast totalt underläge drev en kamp mot entreprenadsystem, ökande löneskillnader och för en uppvärdering av deras yrkesstatus. Trots att samhällsutvecklingen sedan 1970-talet närmast gått i motsatt riktning mot vad dessa städerskor kämpade för, kan deras exempel fortfarande vara viktigt. De lyckades få ett stort stöd i allmänna opinionen och från andra arbetarkollektiv och visade att även en underordnad grupp kan agera framgångsrikt för sina intressen och för sitt människovärde. Ellen Schrumpf undersöker i sitt bidrag *Barnet i arbeiderhistorien – betydninger av kjønn og kropp* hur subjektiva klasstrukturer och könsidentiteter konstruerades i Kristiania kring sekelskiftet 1900. Schrumpf visar hur barnet som subjekt och kropp formades av erfarenheter från omgivningen i form av bostadsförhållanden, mathållning, kläder sjukdom och död. Fokus är därmed på hur arbetarklassens barns klasstillhörighet skapades genom erfarenheter från arbetarmiljöernas i vilka de växte upp.

Lars Hanssons bidrag *Ljuset från väster* behandlar hur arbetsgivar- och arbetarsidan reagerade på etablerandet av Fords och General Motors sammansättningsfabriker i Danmark och Sverige under mellankrigstiden. Undersökningen visar på inställningen till amerikanska produktionsmetoder i allmänhet och Henry Ford i synnerhet varierade mellan företagarsidan och de fackliga företrädarna, men att kärleken till USA och fordismen inte var så stor hos företagarna som man kanske kunde förmoda. Benito Peix Geldarts artikel *Svenska syndikalister i Francos arkiv. Kontakter mellan S.A.C. och spanska C.N.T. 1937-1938* behandlar internationella fackliga kontakter under spanska inbördeskriget. Han visar på att det fanns tätt samarbete och ömsesidig och uppskattning och förståelse mellan de båda organisationerna under denna tid.

I antologins avslutande artikel *"Arbeidere i alle land, – foren dere!" Også i dag?* för Knut Kjeldstadli ett resonemang om villkoren och förutsättningarna för arbetarrörelsen att arbeta framgångsrikt på det internationella planet i nutid och i framtiden. Han behandlar olika strukturella hinder för internationell facklig verksamhet som kapitalismens ojämna utveckling, med fem olika modeller bara i Europa, men också stora skillnader mellan olika slags arbetskraft och deras ställning på arbetsmarknaden. Det finns också motsättningar mellan nord och syd, samt även kulturella och ideologiska motsättningar av olika slag att ta hänsyn till. Kjeldstadli diskuterar förutsättningarna och villkoren för

olika slags fackliga organisationer att arbeta internationellt och resonerar kring vad som kan befärja internationell facklig verksamhet och möjliga vägar mot en reell internationalism. Kjeldstadlis bidrag knyter samman flera trådar och genom sin konkretion och framtidsinriktning verkar den stimulerande mot nya debatter och mot ny viktig framtida praktik för arbetarrörelser i det tjugoförsta århundrade som just börjat.

Vi hoppas att de bidrag vi presenterar i denna antologi ska ge stimulerande läsning och ge upphov till nya tankar, reflektioner och kanske även uppmuntra till ny arbetarhistorisk forskning. Antologin är ett av flera exempel på en i högsta grad levande forskningsdimension som genom sin befruktning med allt fler andra perspektiv kan fortsätta växa och frodas både i Sverige, Norden och internationellt.

Lars Hansson, Centrum för Arbetarhistoria

”ARBETET MED KVINNORNA” I SOVJETKARELSKA TRÄFÖRÄD- LINGSARBETAREFÖRBUNDET FRÅN 1920 TILL BÖRJAN AV 1930-TALET

Olov Wenell

”Arbetet med kvinnorna” var en term som ofta användes inom fackföreningarna i Sovjetkarelen under 1920- och 1930-talen.¹ Termen stod ofta som en punkt på dagordningen på fackföreningarnas möten och betydde att man skulle diskutera kvinnornas situation på arbetsplatserna och i fackföreningarna. Mitt syfte är att studera hur det här arbetet såg ut. Mer precist är målet att studera ett enskilt fackförbund i en perifer region av Sovjetunionen med utgångspunkt från en mer generell beskrivning. Med den generella menas fackföreningarnas och kvinnornas situation och relation i Sovjetunionen under 1920- och 1930-talen. Det enskilda fackförbundet är Träförädlingsarbetareförbundet (TFAF) i Sovjetkarelen. Följer diskussionerna, arbetet och mönstren hos TFAF de generella beskrivningarna av arbetet med kvinnorna, eller kan regionala särdrag skönjas? För det första kan detta kasta nytt ljus över kvinnornas situation i ett enskilt fackförbund. Detta är av intresse då tidigare forskning utifrån regionala skillnader i praxis påtalat behovet av mer lokala studier.² Tidigare forskning har också visat att Sovjetkarelen var en republik med jämförelsevis stort självbestämmande vilket också kan ha påverkat kvinnornas situation och fackföreningarnas arbete.³ För det andra kan en undersökning av ett fackförbunds arbete problematisera den ofta homogent beskrivna sovjetiska fackföreningsrörelsen.

På senare tid har kritik framkommit om att tidigare forskning i allt för stor utsträckning analyserat den sovjetiska fackföreningsrörelsen genom partiet och att inte tillräckligt med uppmärksamhet har riktats mot fackföreningarna som självständiga organisationer. Detta har medfört att forskningen om de enskilda lokala förbundens arbete ännu bara är i sin inledning.⁴ Anledningen till det här förhållandet torde hänga

samman med karaktären och de olika riktningarna inom den sovjetiska fackföreningsforskningen. En av dessa menar att fackförbunden var en ofri del av det sovjetiska kommunistpartiet.⁵ En annan betonar istället att fackföreningarnas intresse och verksamhet under de inledande åren av 1920-talet var att tillgodose sina medlemmars intresse.⁶ Ytterligare en inriktning ligger nära den första, eftersom den betonar att det var partiet som låg bakom besluten, som kom att ligga till grund för fackföreningarnas verksamhet. Samtidigt nedvärderas inte fackförbundens självbestämmande, eftersom de hade samma mål som partiet.⁷ Vid en sammanfattning av forskningsläget tycks dock den mer undersökande forskningen mena att fackföreningarna hade en viss frihet fram till och med industrialiseringen i slutet av 1920-talet, då de i högre utsträckning kom att bli en del av partiet och ett viktigt hjälpmedel i genomförandet av den första femårsplanen.⁸

GENUS OCH ARBETET MED KVINNORNA PÅ GENERELL NIVÅ

Forskning om kvinnor och deras situation under de inledande årtiondena av Sovjetunionens existens har främst förekommit i samband med familjelagstiftningen,⁹ kvinnoavdelningar (bl.a. Zjenotdel) eller den sovjetiska ideologiska grunden.¹⁰ Dessa hänger visserligen samman, men centralt för detta paper, är arbetet, eller rätten till arbete. Detta är samtidigt, framför allt under 1920-talet, intimt sammankopplat med fackföreningarnas mål och ambitioner. Wendy Z. Goldmans beskrivning har här fått stå som ram, eftersom hon väver samman arbete, kvinnor och fackföreningar. De olika delarna och kvinnans situation under de inledande årtiondena av Sovjetunionens existens har studerats förhållandevis väl. Anledningen till intresset torde hänga samman med den från politiskt håll uttalade målsättningen att skillnaderna mellan könen skulle försvinna. Revolutionen skulle leda till att inte bara ett nytt samhällssystem skapades, utan också att en helt ny form av relation mellan könen, där någon över- eller underordning inte skulle finnas.¹¹ De som empiriskt närmat sig ämnet är dock ense om att de här förhoppningarna grusades och att kvinnornas underordnade ställning kom att bestå även under det sovjetiska systemet.¹²

Till stora delar var idéerna som kom fram efter revolutionen av framåtskridande art. Situationen skulle förändras så fort socialismen

var införd. Exempelvis kunde inte kvinnornas dubbelarbete, i hemmet och på arbetsplatsen, brytas förrän den genomgripande samhällsförändringen var genomförd. Kapitalismen och privategendomen sågs som grunden till kvinnornas dubbla börda, men i och med införandet av socialism skulle emancipationen komma av sig själv och därigenom också undanröja den ojämlika könsarbetsdelningen.¹³

Oavsett målsättning gick det trögt för de revolutionära tankarna om kvinnors emancipation i ett ganska tidigt skede och en bromskloss under 1920-talet var fackföreningarna. Visserligen övertog kvinnorna många manliga arbetsuppgifter under första världskriget och sedermera under inbördeskriget, men när männen kom tillbaka återvände kvinnorna främst till kvinnodominerade branscher som textil och lättare industri medan männen tog tillbaka sina gamla arbeten i den tunga industrin. Följden av den Nya ekonomiska politiken (NEP) blev att möjligheterna för kvinnor att ta sig in på manligt dominerade arbeten minskade och genusarbetsdelningen cementerades. Argumentet var kvinnornas icke tillräckliga kunskaper. Först mot slutet av årtiondet började kvinnor lämna de lägst avlönade och minst kvalificerade arbetena och tillsättas på högre positioner och öka sitt deltagande på arbetsmarknaden i stort.¹⁴

Fackföreningarnas inställning i fråga om kvinnligt ökat deltagande på arbetsmarknaden var under 1920- och några år in på 1930-talet negativ. Fackets politik gick ut på att skydda sina medlemmar och man ansåg sig inte ha något att vinna på att även släppa fram de som stod utanför arbetsmarknaden, bl.a. bönder och kvinnor. Partiet däremot hade att gå en balansgång mellan att stödja kvinnorna som ville in på arbetsmarknaden och att inte stöta sig med de fackligt anslutna manliga arbetarna. Ideologiska argument om kvinnors lika värde skulle kombineras med att blidka de manliga arbetarna, som utgjorde grunden för partiets maktbas.¹⁵

År 1927 omformulerade och klargjorde politbyrån fackföreningarnas uppgift vilket var inledningen på en genomgripande förändring för kvinnornas situation på arbetsmarknaden. Förändringen innebar att man gick från att försvara arbetarnas intressen till att helt fokusera på produktionsökning. I ett första skede ledde detta till en försvagning av kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden, men det lade samtidigt grunden till det senare stärkandet. Fokuseringen på produktionen medförde initialt att arbetet med kvinnorna från fackföreningarnas sida kom än längre ner på dagordningen. På den 8:e fackföreningskongressen i december 1928 röstades det för att eliminera alla speciella kvinnofrågor inom facken. Detta arbete skulle istället ingå i fackföreningarnas ”gene-

rella arbete". Detta betydde i praktiken att allt arbete med organiserandet av kvinnor upphörde. "Generellt" kom att betyda "ingenting". Samtidigt med den här utvecklingen försökte partiet att tillgodose kvinnornas krav genom att föra fram fler kvinnor till prominenta positioner. Dessa kvinnor skulle inta positioner såväl i partiet som i fackföreningarna och sovjeterna. "Resultatet blev individuella kvinnoframgångar framför en massorganisation i syfte att revolutionera kvinnors liv."¹⁶

Beslutet att fokusera på produktionsökningar inom ramen för den första femårsplanen och industrialiseringen kom tillsammans med matbrist, höga priser och hunger, och senare en stark ideologisk kampanj för att involvera kvinnor, att påverka genussammansättning med början 1930. Arbetslösheten ersattes av arbetskraftsbehov, vilket tvingade staten att byta inriktning från uteslutning till rekrytering. Basen för rekrytering breddades till att inte bara innefatta arbetslösa fackföreningsmedlemmar, utan också de som tidigare stått utanför. I desperationen efter arbetskraft kom allt större fokus på kvinnor från fackföreningsledarnas sida för att uppnå produktionsmålen. Syftet var alltså inte att ge män och kvinnor samma möjligheter, utan målsättningen var produktionsmaximering. Vägen dit gick genom att arbetsuppgifter reserverades för respektive kön. Detta medförde en återgenusifiering (eller återsegrering), eftersom män och kvinnor fortfarande skulle hållas åtskilda på arbetsmarknaden. Gränsen mellan kvinnors och mäns arbete skulle inte raderas utan ritas om. Typexemplet var att kvinnor rekommenderades lättare arbete så att männen kunde flyttas till tyngre. Detta gjorde att kvinnorna blev tjänstemän och fick arbete inom främst administration. Fackföreningarna hade ett stort ansvar i nyrekryteringen, men fick utstå mycket kritik från partiet för ineffektivitet. Även om miljoner kvinnor kommit in på arbetsmarknaden och i fackförbunden var kvinnornas representation i ledningarna liten. Så sent som 1935 utgjorde kvinnorna bara 6 till 10 procent av representanterna till fabriks och produktionskommittéerna inom maskinproduktionen dit en stor andel kvinnor kommit och detta då kvinnorna mellan 1932 och 1933 utgjorde 100 procent av de nya arbetarna.¹⁷

Det ska poängteras att det mönster som här beskrivits inte var något unikt för Sovjetunionen, utan även i Sverige utestängdes kvinnor från högre tjänster och män motarbetade kvinnligt deltagande i fackföreningarna.¹⁸

... OCH I DET SOVJETKARELSKA TRÄFÖRÄDLINGSARBETAREFÖRBUNDET

Träförädlingsarbetarnas centralförbund bildades 1918 och i Sovjetkarelen två år senare.¹⁹ På grund av att Karelen viktiga tillgång fanns inom skogen blev TFAF ett av de största förbunden i regionen och hade även betydelse för den immigration som kom till stånd under 1920- och 1930-talen. Under de inledande åren av 1920-talet hade arbetet med kvinnorna ingen stor plats i sovjetkarelska TFAF. Det arbetskraftsbehov som fanns under vissa perioder löstes främst genom att föra in fler lokala nationaliteter så som kareler, vepser och ingermanländare. Dessutom diskuterades även möjligheten till immigration från främst Finland.²⁰ Med andra ord fanns ingen ansats till att bredda basen för arbetarklassen till att inkludera kvinnor, men däremot tycks det alltså som att rekryteringen kunde breddas då det gällde icke-fackligt anslutna män. Den exkluderande ansatsen som beskrevs på den generella nivån tycks under de inledande åren av 1920-talet i TFAF således vara halv. Det fanns ett visst arbetskraftsbehov, men kön tycks alltså ha varit en viktigare faktor än exempelvis etnicitet. Då arbetet med kvinnor nämndes i ett kollektivavtal från tidigt 1920-tal var det förhållanden som förknippas med kvinnofrågor som framkom. Detta var visserligen i linje med arbetslagstiftningen, men ändå betonades att gravida kvinnor och kvinnor med spädbarn skulle ges "ledighet 8 veckor före och 8 veckor efter barnets födsel". Dessutom var det fastställt, hur luddigt formulerat det än var, att "(f)ör kvinnor, som ammar, ska lämpligt utrymme vara upplåtet, vid vilket de har rätt att frånvara från arbetet och tillfälligt är förordningen om arbetsskyddet etablerat och uppgivet i rätten av dess inre ordning." Med andra ord tilläts kvinnor frånvara från arbetet för amning med stöd av arbetslagstiftningen.²¹ Det kanske mest anmärkningsvärda är att barnen tycks ha varit med på arbetsplatsen eller i alla fall i anslutning till densamma, vilket visar på att de stora planerna om daghem och barnpassning inte genomförts.

Trots avsaknaden av diskussion kring arbetet med kvinnorna under början av 1920-talet började man inom TFAF i alla fall uppmärksamma kvinnor genom olika beräkningar av medlemmar och arbetare inom sektorn. Vid 1921 utgjorde kvinnorna ca 28 procent av förbundets medlemmar²² och 1923 ca 11 procent. Räknas däremot alla anställda inom branschen och inte bara medlemmar, så sjönk kvinnornas andel till ca 7 procent. Tilläggas bör också att för under de inledande månaderna av säsongen var ca 50 procent av arbetarna som var medlemmar, medan det under den avslutande septembermånaden var ca två tredjedelar som medlemmar i TFAF.²³

Tabell 1. Antal arbetare i branschen på företag och institutioner 1923

	Arbetare	Tjänste- män	Totalt	Av dessa			
				Män		Kvinnor	
				Vuxna	Ung.	Vuxna	Ung.
April	1 653	623	2 276	2 068	52	152	4
Maj	1 583	688	2 271	2 076	54	137	4
Juni	1 312	685	1 997	1 807	48	138	4
Juli	1 289	703	1 992	1 790	50	147	5
Augusti	1 185	694	1 879	1 701	44	131	3
September	887	665	1 552	1 357	53	140	2

Källa: KGANI fond P-6198 op. 6, d. 3, s. 114

Att procenten medlemmar ökade under säsongen hänger troligen samman med säsongarbetarna, som hade stor inverkan på de olika beräkningar som presenteras. Det fanns regler för om säsongarbetare fick bli medlemmar eller inte. I grund och botten gick dessa ut på att två säsonger skulle uppnås innan någon säsongarbetare fick bli medlem. Det ansågs viktigt att dominansen av de "proletära elementen", det vill säga de fast anställda, inte hotades av säsongarbetarna.²⁴

Tabell 2. Medlemmar i Träförädlingsarbetareförbundet 1923

	Totalt	Män		Kvinnor	
		Vuxna	Ungdomar	Vuxna	Ungdomar
April	1 213	1 048	36	125	4
Maj	1 193	1 042	28	121	2
Juni	1 178	1 039	21	116	2
Juli	1 154	992	32	128	2
Augusti	1 119	979	19	119	2
September	1 168	1 008	28	131	1

Källa: KGANI fond P-6198 op. 6, d. 3, s. 114

Nästa gång "arbetet med kvinnor" behandlades var då förbundet i en resolution från början av 1926 behandlar frågan om nyval till fabrikskommittéerna. Här framkom samtidigt vilka de tänkta tjänsterna för kvinnorna var då "(p)lenumet anser att det är nödvändigt att identifiera alla arbeterskor, som kan vara användbara för det lägre fackföreningsarbetet för att vid valen föra fram dessa till ansvarsfulla tjänster."²⁵ Det ansågs således att kvinnor skulle besättas på ansvarsfulla tjänster, men bara upp till en viss nivå i hierarkin. En möjlig tolkning är att man ville ge dem nödvändig erfarenhet och sedan lotsa dem vidare. Det troliga

är dock att det var just till de inom det lägre fackföreningsarbetet kvinnorna var tänkta.

Kanske besvaras frågan redan några månader senare då förbundets plenum i december 1926 menade att arbetet med att definiera vilka arbetsuppgifter som passade kvinnor bäst måste intensifieras. Plenumet ansåg att det måste utarbetas en ordning så att kvinnor gavs möjlighet till att kvalificera sig till högre befattningar och administrativa arbeten. Det framhölls att kvinnor i görligaste mån skulle hållas utanför de tunga arbetena. Dessutom skulle man sträva efter att öka kvinnors aktiva fackföreningsarbete och detta skulle ske genom att kvinnorna fick gå som praktikanter vid olika kommittéer och kommissioner. Det kvinnliga aktiva arbetet skulle dessutom förses med bidrag och material. Det är oklart hur hög målsättningen var då det gällde kvinnornas andel i TFAF, men Sorokskijsågverken togs upp som ett föredömligt exempel, där de kvinnliga arbetarna utgjorde 35 procent.²⁶

Den mesta informationen om kvinnors situation och arbetet för kvinnors aktiva deltagande i fackföreningen är daterade kring 8 mars,²⁷ dvs. den internationella kvinnodagen. Detta datum 1927 hade mötet för TFAF:s karelska regionsavdelningens presidium som första punkt på dagordningen att sammanfatta arbetet med kvinnor i förbundet och besluta om förbättringar. Ordföranden menade att arbetet med kvinnor hade gått ut på tre olika uppgifter. Den första hade varit att få de kvinnliga arbetarna att bli medlemmar i fackföreningen i större utsträckning. Den andra hade bestått i att höja kvalifikationerna hos de kvinnliga arbetarna och den tredje att tillgodose den kulturella servicen för kvinnorna. Dessutom visades att antalet kvinnliga arbetare i sektorn det senaste året ökat med 34 procent och att ökningen av arbeterskor inom förbundet hade varit 56 procent. På de olika företagen utgjorde kvinnorna nu 20 procent av alla arbetare. TFAFs ordförande menade utifrån den här utvecklingen att arbetet med kvinnorna den senaste tiden gått framåt på ett sådant sätt att särskilda organisatörer för kvinnor i stort kunde avskaffas. Trots det betonades att arbetet i fackföreningen måste föras enligt målen att höja kvinnornas andel av medlemmarna i facket och representationen på de kvalificerade arbetena. Detta skulle bland annat ske genom att reservera platser för kvinnor. Dessutom skulle arbetet inte bara ske kring den 8 mars. En förteckning av lämpliga arbeten för kvinnor skulle upprättas och platser i skolor skulle reserveras för flickor.²⁸

I slutet av 1927 fortsatte diskussionen då TFAF karelska regionsavdelningens styrelse tillsammans med företrädare för (Fab)zavkom

(fabriksskommittéerna) sammanträdde. Diskussionen handlade om huruvida man skulle föra fram kvinnor och ungdomar och ge dessa visst företräde till vissa ansvarsfulla tjänster. Å ena sidan framkom:

Att föra fram ungdomar och kvinnor som kandidater till allmänna möten skulle vara mycket bra. Valkommissionen måste ställa varje kandidatur för röstning. Man måste rekommendera att föra fram dessa på varje möte. Valen till konferensen kräver att de breda mötena följs då detta för delegaten ger mer auktoritet. För att vara medlem av Zavkom måste man vara aktiv inom facket, därför krävs det att vi för fram sådana, som i sitt arbete redan visat, i delegatapparaten eller i kommissioner att de är noggranna. Dessa två moment måste hänga samman.²⁹

Å andra sidan:

Av det tidigare sagda förstår jag det som om man kan föra fram sina kandidater och arbetare och särskilda grupper av kvinnor, ungdomar etc. Detta undergräver enligt mig principen, eftersom tillsammans med detta ger det rätt för kvinnor och komsamolare och helt allmänna organisationer att utse sina kandidater, men då inte öppet. Då är det bättre att säga att var och en får föra fram vem de vill.³⁰

Mötet kom att gå på den första linjen, eftersom man tryckte på vikten av att föra in kvinnor och ungdomar i det fackliga arbetet, då det endast var fackligt aktiva som kan ställas till valbar plats till Zavkom.³¹

Tabell 3. Uppdelning av medlemmar på kön och ålder³²

Ungdomar upp till 18 år										
Datum	medl.	% medl.	M	%	K	%	M	K	sum.	%
1/1-1926	4608	76	3806	82.6	642	13.7	136	24	160	3.5
1/1-1927	4949	78	3808	76.8	990	20	123	28	151	3.2
1/4-1927	5153	*	3882	75	1117	21.6	126	28	154	3.0
1/7-1927	5303	*	4016	75.7	1121	21.1	137	29	166	3.1
1/10-1927	5932	81	4380	73.6	1372	23	142	38	180	3.4
1/1-1928	5314	85	3770	70.9	1307	24.5	178	59	237	4.5

Källa: KGANI fond P-6153 op. 2, d. 406, s. 2. *Ingen uppgift, men den 1/6-1927 var 67 procent av arbetarna i branschen medlemmar.

Från att ha legat runt 11 procent 1923 ökade kvinnornas andel av medlemmarna kraftigt mellan 1926 och 1928. Att kvinnorna 1928 utgjorde en fjärdedel kan nog ses som ett tecken på att en omformulering av arbetarklassen inletts och att den protektionistiska linjen börjat överges. I tabell 3 visas dessutom att männens medlemsantal fluktuerat mer än kvinnornas, vilket skulle kunna förklaras med att det säsongsbetonade

arbetet hade större betydelse för männens medlemsantal än kvinnornas. Detta skulle i sin tur kunna peka mot att kvinnorna redan nu innehade fler administrativa arbeten vilka kunde vara tillsatta under vintermånaderna.

Under slutet av 1920-talet började arbetskraftsbehovet bli allt tydligare. Resolutionen för³³ den 5:e Allkarelska kongressen för Träförädlingsförbundet 1929 visar att en del av lösningen på arbetskraftsproblemet var att mer beslutsamt och modigt locka till sig kvinnor och då i synnerhet från de olika nationaliteterna i fråga om fackföreningsarbete och dessutom till valbara betalda tjänster i syfte att höja deras kvalifikationer och att organisera kurser för att förbereda dem för större företag. Att bredda och anpassa institutioner för vardagslivet (daghem, förskolor) till företagens familjearbete, propaganda för kollektiva färdigheter bland kvinnliga arbetare, organisera kvinnliga gästhem på företagen och mer beslutsamt föra in kvinnliga arbetare på ansvarsfulla administrativa ekonomiska... arbeten.³⁴

De ansträngningar som gjordes med att höja kvinnornas andel av medlemmarna i TFAF tycks ha gett resultat, och i fråga om det aktiva fackföreningsarbetet så var andelen aktiva kvinnor mycket nära männens andel. Efter en gradvis ökning var år 1929 19 procent av kvinnorna aktiva i fackföreningsarbetet och 21 procent av männen.³⁵ Här tycks alltså arbetet ha gett resultat. Lika positiv tycks inte utvecklingen ha varit med att föra fram kvinnor till ansvarsfulla positioner inom TFAF och på de olika arbetsplatserna. Den största framgången jag kunnat finna är siffror från fabrikkssammanträden 1929 då kvinnorna utgjorde ca 18 procent av de närvarande.³⁶ Det ges tyvärr ingen beskrivning av vilka tjänster eller ansvarsområden kvinnorna hade vid fabriksmötena eller allmänt. Dock gjordes 1927 ett stort nummer av kvinnor fått administrativa ansvarsfulla tjänster, som bland annat ansvariga vid det avslutande arbetet vid olika maskiner. Det hela rörde sig om 74 tjänster.³⁷

I samband med presentationen av antalet kareler på träförädlingsarbetsplatser ger förbundet och Rådet för fackföreningar 1929 sin syn på arbetsdelningen: "(b)ortfallet från produktionen av arbetande män, som är betydligt mer lämpade för skogsavverkningen, är större än bland de karelska kvinnorna."³⁸ I april samma år klargjorde den 7: Allkarelska fackföreningskongressen följande förhållningssätt gentemot uppdelningen av arbetet för den karelska skogsindustrin "(v)id sågverken arbetar kvinnorna med väldigt tunga arbetsuppgifter och blir ofta sjuka. Detta arbete måste antingen mekaniseras eller övertas av män."³⁹ De här uttalandena kom samtidigt som en ökning av den kvinnliga arbetskraften i förbundet skedde.

Tabell 4. Arbetare i sektorn och medlemmar i TFAF 1929 och 1930

DATUM	1/4-1929	1/4-1930
Antal arbetare	8 933	11 377
Medlemmar	6 921	7 617
% medlemmar	77.5	67
Män	4 679	5 447
Kvinnor	1 495	2 170

Källa KGANI fond P-6198 op. 4, d. 4, s. 1

Mellan åren 1929 och 1930 ökade kvinnorna från 22 till 28 procent av medlemmarna. För alla arbetare inom sektorn utgjorde kvinnorna ca 24 procent (2 748 kvinnliga arbetare av 11 377) vid 1930.⁴⁰ Den första april 1932 var kvinnorna i sektorn 3 946 och av dessa var 3 037 medlemmar, alltså nästan 77 procent. För männen var motsvarande siffror 9 456 arbetare i sektorn och 7 071 medlemmar i förbundet. Detta var omkring 75 procent. Skillnaden mellan könen i fråga om alla arbetare var att kvinnorna utgjorde 30 procent och männen således 70 procent. Det här förhållandet var precis detsamma som gällde för medlemmarna, alltså männen ca 70 procent och kvinnorna 30 procent 1932.⁴¹

Om vi går ytterligare tre år framåt i tiden och ser på siffrorna för 1 januari 1935 så utgjorde kvinnorna 62 procent av medlemmarna.⁴² Det här var en enorm förändring. Jag har ingen bra förklaring till det här skiftet och man frestas att tro att en omorganisering av något slag är den bakomliggande orsaken. Möjligtvis skulle det tyngre arbetet inom sektorn kunnat ha flyttats över till Skog- och timmerflottningsförbundet där kvinnorna 1935 utgjorde 23 procent.⁴³ Det här är en fullt möjlig förklaring, men andra förbund uppvisade liknande tendenser, dvs. att kvinnorna ökade kraftigt.⁴⁴ Det här mönstret följer den stora förändring av arbetsstyrkan som genomfördes i början av 1930-talet. Kvinnorna såg som en resurs som inte getts tillträde eller utnyttjats i tillräcklig utsträckning tidigare. Nu när arbetslösheten ersatts med arbetskraftsbehov kom kvinnorna in på arbetsmarknaden i aldrig tidigare skådad omfattning.

AVSLUTNING

Jag har här snuddat vid *en del* av problematiken kring genus i TAFAs, men den andra delen, dvs. den politiska aspekten kvarstår att undersöka. Oavsett hur stort självbestämmande fackförbunden hade under den aktuella perioden är det svårt att helt förbise den politiska delen, såsom jag valt att göra här. Det troliga är ju att en betydande påverkan ändå fanns från politiskt håll. I fråga om genus, eller snarare kvinnorna, utifrån Goldmans beskrivning, så fanns en tydlig politisk inriktning mot att inkludera kvinnorna i fackföreningarna. Detta skulle alltså ha motarbetats från fackligt håll under 1920-talet. Källorna från sovjetkarelska TFAF anser jag stödjer tesen om att en protektionistisk inriktning fanns hos förbundet, men samtidigt en större öppenhet än vad som fanns generellt. Visserligen visar källorna på skiftningar, men jag menar att tendenser till en bredare definition av arbetarklassen fanns hos TFAF, då andra grupper än arbetslösa fackföreningsmedlemmar skulle attraheras. Det som talar emot detta är bland annat att försvarandet av de ”proletära elementen” förekom även i slutet av 1920-talet, då TFAF öppnat upp för andra grupper, vilket komplicerar bilden av vilka det var som omfattades av arbetarklassen. Det tycks dock som att den snävare definitionen av arbetarklassen, där kvinnor stängdes ut, hade företräde till mitten av 1920-talet. Min studie liknar i detta avseende de resultat som fått fram i tidigare forskning.⁴⁵

Det tycks som att kvinnornas deltagande och intåg i TFAF började tidigare än i övriga delar av landet där detta sker i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet. En möjlig förklaring till detta kan vara den sovjetkarelska ekonomiska situationen, vilken grundade sig på skogen. Kvinnorna blev således, i likhet med beskrivningarna hos Goldman, på allvar intressanta först när ett arbetskraftsbehov uppstod. Dock var det även för Sovjetkarelen så att det verkliga behovet av arbetskraft infann sig i början av 1930-talet, då immigration från bland annat USA, Kanada, Sverige och framförallt Finland kom igång. Från sovjetisk sida var mannen var den verkliga migranten (eller arbetaren).⁴⁶ Att arbetet med kvinnorna trots allt kom igång tidigare kan mycket väl ha samband med den första femårsplanen, vars förberedelser märktes av redan 1927.

En annan anledning till att det tycks som att sovjetkarelska TFAF hade ett lite annat tidsmönster kan hänga samman med att Sovjetkarelen hade ett jämförelsevis stort självbestämmande fram till mitten av 1930-talet.⁴⁷ Dessutom kom ledarskapet i Sovjetkarelen nästintill uteslutande från Finland, vilket tillsammans med den vikt man lade

på skogsbranschen skulle kunna leda till en annan utveckling också då det gäller att innefatta kvinnor i den tyngre produktionen. Både TFAF och Karobotdel (den fackliga karelska regionsavdelningen) hade under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet ledare vars efternamn knappast klingar ryskt (Ekman och Seldin).

Med detta sagt så är det först i slutet av 1920-talet och en bit in på 1930-talet som den mer genomgripande förändringen skedde och fler kvinnor kom in i TFAF. Goldman visade att arbetet med kvinnorna försvann när det skulle börja ingå i det generella arbetet. Jag har inte hittat några klara tecken på att detta förhållande också gällde i TFAF. Snarare kan den motsatta utvecklingen skönjas. Med andra ord är det möjligt att det "det generella arbetet" fungerade i TFAF, såtillvida att det också innefattade arbetet med kvinnor.

Men om vi återvänder till frågan varför man ville ha in kvinnor i TFAF så kan det konstateras att den ideologiska aspekten var frånvarande. Det fanns inga argument med målet att jämställa kvinnorna med männen. Detta tyder på att den ekonomiska aspekten var en trolig bakomliggande faktor. Visserligen förekom redan under mitten av 1920-talet åsikter om TFAF borde försöka attrahera kvinnorna men resultaten ses först i slutet av årtiondet. Dessa åsikter framfördes högst sporadiskt sporadisk men den antyder ändå hur man inom TFAF såg på vilka arbeten kvinnor och män lämpade sig bäst för. Det är tydligt vad som avsågs med "manligt" och "kvinnligt", eller mer precist, vilka sysslor som ansågs vara lämpade för män respektive kvinnor. Förbundet ansåg att kvinnor på grund av sämre fysisk förmåga inte var lämpliga att i samma utsträckning som män inneha tunga arbeten. Tyvärr har jag inte hittat några detaljerade arbetsbeskrivningar. Det är dock fullt tänkbart att planerna på arbetsdelning inte realiserades i tänkt utsträckning, eftersom de källor som finns tillgängliga om förhållandena vittnar just om att kvinnor innehade tunga arbeten. Det som talar mot detta är att medlemsantalen och arbetare inom sektorn sjönk mer för männen än för kvinnorna under vintermånaderna, vilket skulle kunna tyda på mer administrativa tjänster för kvinnor. I slutändan kan det också vara så att man inte tog någon hänsyn alls, utan att de som fanns i närheten och tillgängliga fick alla hjälpa till efter bästa förmåga. Kanske var förhållandena annorlunda vid sågverken runt Petrozavodsk och andra större städer än vid de mer svårtillgängliga arbetsplatserna.

Det som möjligen skulle kunna ses som en mer ideologiskt inriktade ståndpunkter är de reserverade platserna som skulle upprättas åt flickor i utbildningen och kvinnor på de högre tjänsterna. Det här kan dock i

viss mån ses som vidsynt av förbundet, eftersom den här argumentationen eller diskussionerna som fördes visar på att man inte frångick ideologin helt. Trots ekonomiska incitament tror jag, i likhet med Goldman, inte att man ska bortse från den familjepolitik eller "kvinnosyn" eller jämställdhetspolitik som presenterades i samband med bolsjevikernas maktövertagande 1917. Det är möjligt att man försökte att göra två saker samtidigt, dvs. dels agera i linje med den från revolutionen uttalade ideologin och dels få in arbetskraft.

Vad det angår högre positioner inom förbundet och olika klubbar, zavkom och organisationer visar källorna att arbetet med att föra in kvinnor till dessa poster i stor utsträckning misslyckades. Som nämnts var det här en utveckling som också gällde i Sverige. Frågan är hur stor viljan var inom TFAF att få in fler kvinnor på ledande positioner. Jag har inte stött på något namn med feminin ändelse (de utländskt klingande namnen är svårare att avgöra, men kan avslöjas på exempelvis verben). Det är anmärkningsvärt att man 1927 kunde lokalisera och peka på mycket detaljerad information rörande att 74 kvinnor innehade "ansvarfulla arbeten vid avslutningsarbetet vid maskiner." Jag har inte hittat någon uppgift om hur många "ansvarsfulla arbeten vid avslutningsarbetet vid maskiner" det fanns, men bara det faktum att man betonade dessa ger mig intrycket att kvinnorna som innehade just sådana positioner var få jämfört med männen. Exemplet tycks snarare visa på att TFAF (efter mycket möda) lyckats få 74 kvinnor att inneha ansvarsfullt arbeten.

Avslutningsvis vill jag bara påpeka att mitt syfte inte har varit att försöka visa på felaktigheter med Goldmans beskrivning, som försöker fånga de generella dragen, men däremot att problematisera bilden. Visserligen följer de mest betydelsefulla och största dragen Goldman, men avvikelser finns. Jag menar att det är tid att även inrikta forskningen kring fackföreningar tillsammans med andra perspektiv, som exempelvis genus, i mer regionala studier om Sovjetunionen. I TFAF och Sovjetkarels fall återstår mycket att utreda, med bland annat ett större fokus på relationerna mellan det sovjetkarelska kommunistpartiet och fackföreningarna. Troligen skulle en sådan undersökning också kunna bringa än mer klarhet kring "arbetet med kvinnorna."

SLUTKOMMENTARER

- 1 Termen "arbetet med kvinnorna" (rabota sredi zjensjtjin) är min översättning och utgår från termens betydelse och faktisk användning. En mer ordagrann översättning är "arbetet *bland* kvinnorna" men den antyder en aktivitet som förövrigt saknas i källmaterialet.
- 2 Buckley, M. *Women and ideology in the Soviet Union*, 1989, s. 69, 71, 73, 126, Udalova, T. *Sovetskie profsojuzy v gody novoj ekonomitjeskoj politiki 1921-1927 gg.*, 2005.
- 3 Kangaspuro, M. "Russian patriots and red fennomans" i *Rise and fall of the Soviet Karelia*, 2002.
- 4 Udalova, T., 2005, s. 3, 10, 11. Kovalev, A. *Kulturno-prosvetitel'naja rabota profsojuzov na territorii Krasnojarskogo kraja v 20-30- ch gg.*, 2005, s. 9.
- 5 Deutscher, I. *Soviet trade unions*, 1950, s. 52-58, Brown, E.C. *Soviet trade unions and labor relations*, 1966, s. 49-56, Koenker, D. "Labour relations in socialist Russia: class values and production values in the printers' union 1917-1921" i *Making workers Soviet power, class and identity*, ed. Siegalbaum, L., Suny, R. 1994.
- 6 Goldman, W. *Women at the gates*, 2002, s. 88-90.
- 7 Se Valov, A., Garaevskaja, I. *Sovetskie profsojuzy v gody industrializatsii 1926-1937*, 1987, s. 20-21. För liknande ståndpunkt om fackföreningarnas roll i Sovjetunionen, se Koshelev, S. *Profsojuzy SSSR*, 1959, kap. 1 och 2, Prochorov, V. "V.I. Lenin i KPSS o roli profsojuzov v sotsialititjeskom obtjtjestve", s. 19-40 i Zemljannikova, L. *Profsojuzy v razvitom sotsialititjeskom obtjtjestve*, 1981. Se även Zajtjikov, V. *Fackföreningsrörelsen*, 1977, s. 10-16 och Phillips, J. *Fackföreningarna i Sovjet*, 1988.
- 8 För den politiska bakgrunden till problematiken, se framförallt Deutscher, I. 1950, där Lenins proletärdemokrati och Trotskys proletärdiktatur (produktionistisk) diskuteras i samband med fackföreningarnas roll.
- 9 Se bland andra Carlbäck, H. "Vision och verklighet. Kvinnan familjen och staten i det tidiga Sovjetryssland" i *Kommunismens hot och löfte*, 2002, s. 77-84.
- 10 Se exempelvis Buckley, M. 1989.
- 11 Carlbäck, H. 2002, s. 77-84.
- 12 Se exempelvis Goldman, W. 2002 och hennes referenser.
- 13 Carlbäck, H. 2002, s. 77-84.
- 14 Goldman, W. 2002, s. 15-32.
- 15 Goldman, W. 2002, s. 8, 15-32.
- 16 Goldman, W. 2002, s. 44-48, 67, citatet från s. 57.
- 17 Goldman, W. 2002.
- 18 Se Östberg, K. *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, 1997.
- 19 Karelskij Gosudarstvennyj Archiv Novoj Istorii (KGANI) fond P-6198 op. 6, d. 3, s. 54, 55, op. 1, d. 7, s. 23. I ett inledande skede var benämningen Karelsk-Olonetska Träförädlingsarbetareförbundets regionsavdelning.
- 20 KGANI fond P-6198 opis 1, delo 26, sid 62, delo 7, sid 38, delo 26, s. 62.
- 21 KGANI fond P-6198 op. 1, d. 36, s. 1.

- 22 KGANI fond P-6198 op. 1, d. 7, s. 23.
- 23 KGANI fond P-6198 op. 6, d. 3, s. 114.
- 24 KGANI fond P-6153, op. 2, d. 406, s. 28.
- 25 KGANI Fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 180. Möjligtvis från 1927, men 1926 är troligare.
- 26 KGANI Fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 22.
- 27 Se Goldman, W. 2002, s. 181, 191, s. 218.
- 28 KGANI fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 62, 63.
- 29 KGANI fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 235.
- 30 KGANI fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 235.
- 31 KGANI fond P-6198 op. 3, d. 10, s. 235, 236.
- 32 Det förekommer olika siffror från det här mötet. Troligt är att skillnaderna som ofta förekommer hänger samman med hur man på olika arbetsplatser inkluderat säsongsarbetarna eller inte.
- 33 Här krävs en viss försiktighet, eftersom detta är en resolution *till* kongressen. Nedan hänvisas till protokollet *från* samma kongress. Troligen rör det sig om fel ordval.
- 34 KGANI fond P-6152 op. 2, d. 457, s. 6.
- 35 KGANI fond P-6153, op. 2, d. 493, s. 14, 15. I KGANI fond P-6198 op. 4 d. 4, s. 2 skiljer sig antalet marginellt, men procenten är i stort sett den samma. De fackföreningsaktiva kvinnorna var 13 procent 1927, 15 procent 1928 och 18 procent 1929.
- 36 KGANI fond P-6198 op. 4, d. s. 4.
- 37 KGANI fond P-6198, op. 3, d. 10, s. 62.
- 38 KGANI fond P-6153 op. 2, d. 501, s. 1.
- 39 KGANI fond: P-6153 op. 2, 452, s. 23. De dåliga förhållandena vittnas det bland annat också om inom samma fond på s. 19, 20, 21 och 22.
- 40 KGANI fond P-6198 op. 4, d. 4, s. 3.
- 41 KGANI fond P-6153 op. 2, d. 762, s. 1.
- 42 KGANI fond P-6153 op. 3, d. 247, s. 15.
- 43 KGANI fond P-6153 op. 3, d. 247, s. 31.
- 44 KGANI fond P-6153 op. 3, d. 247, s. 15, 31, 59, 149. KGANI fond P-6153 op. 3, d. 248, s. 22, 37.
- 45 Kovalev, A. 2005. Hos Goldman kommer skiftet några år senare.
- 46 Natsionalnyj archiv Respubliki Karelija (NARK) fond R-685, op 2.
- 47 Kangaspuro, M. "Russian patriots and red fennomans" i *Rise and fall of the Soviet Karelia*, 2002.

VARFÖR ÄR UNGDOMSARBETSLÖSHETEN SÅ HÖG I SVERIGE?

Peter Håkansson

Arbetslösheten bland ungdomar i Sverige är tre gånger högre än bland 25-64 åringar. Denna så kallade relativa ungdomsarbetslöshet har varit ökande i Sverige under hela 2000-talet, till skillnad från resten av EU där den relativa ungdomsarbetslösheten varit svagt minskande. I denna artikel analyseras vilken roll ungdomarnas kontakter och nätverk samt den svenska övergångsregimen (övergången från skolan till arbetsmarknaden) har för sannolikheten att få jobb.

Ett vanligt och vedertaget sätt att komma in på arbetsmarknaden i slutet på 1800-talet och en bit in på 1900-talet gick via familj och släktingar. Under mellankrigstiden förändras arbetsmarknaden för ungdomar till att innehålla mer deltidsarbete och så kallade blind alley-jobs. Även denna övergångsregim innehöll således formering av ett socialt kapital, då ungdomarna skapade kontakter på ett deltidsarbete samtidigt som de gick i skolan. Detta kommer dock att förändras från mitten av 1950-talet när en ny yrkesutbildning, yrkesskolan, skapas. Skapandet av yrkesskolan innebär att ansvaret för yrkesutbildningen läggs på staten. Ungdomarna får nu spendera en längre period av sitt liv i skolbänken. Vägen mot en alltmer fördjupad utbildningslinje har gått via det integrerade linjegymnasiet 1971, gymnasiereformen 1991 och yrkeshögskolan 1996.

DEN SVENSKA RELATIVA UNGDOMSARBETSLÖSHETEN

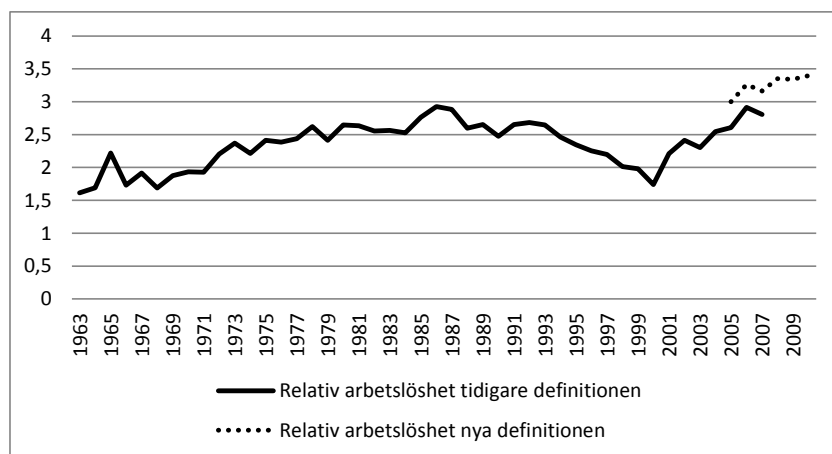
Den svenska ungdomsarbetslösheten har nått rekordnivåer under 2000-talet. År 1970 var arbetslösheten för 20–24 åringar ca 2 procent. Fyrtio år senare, år 2010, var arbetslösheten för 20–24 åringar ca 20 procent.¹ Den *relativa* ungdomsarbetslösheten har trendmässigt ökat

under hela 2000-talet och i internationell jämförelse är den svenska ungdomsarbetslösheten bland de högsta i Europa.²

Figur 1 visar den relativa ungdomsarbetslösheten i Sverige mellan åren 1963–2010.³

Figur 1 visar att det finns en trendmässig ökning av den relativa ungdomsarbetslösheten från början av 2000-talet. Jämförelserna kompliceras något av att Statistiska centralbyrån (SCB) ändrat definitioner år 2005, men även med hänsyn till dessa förändringar visar figur 1 att arbetslösheten varit 2–3 gånger så hög bland ungdomar (20–24 år) som bland vuxna (25–64 år) under senaste 40 åren.

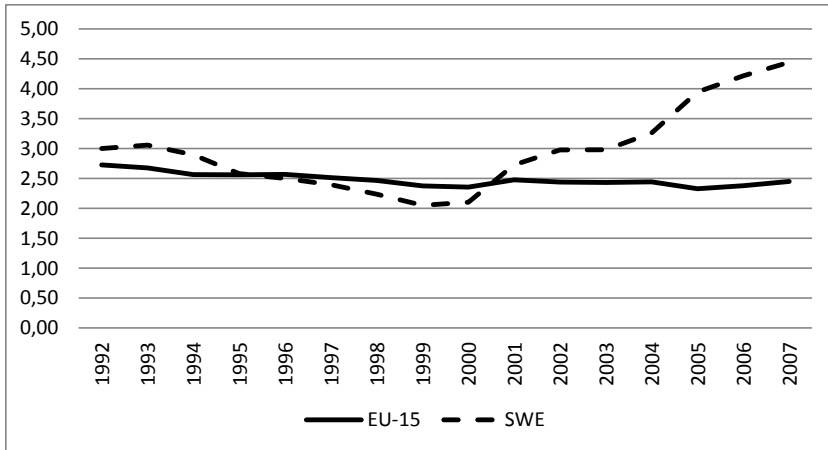
Figur 1. Relativ ungdomsarbetslöshet 1963-2010. Ungdomars arbetslöshet (20-24 år) i relation till 25-64 åringars arbetslöshet, tidigare definitionen resp. nya definitionen.

Från Håkansson, 2011 Källa: SCB, Sveriges statistiska databas, Arbetskraftsundersökningarna (AKU)

Även ur ett internationellt perspektiv är den svenska relativa ungdomsarbetslösheten hög. Figur 2 visar utvecklingen i Sverige jämfört med EU15.⁴ Figuren visar att utvecklingen i Sverige inte motsvaras av en generell ökning i relativ ungdomsarbetslöshet i EU-området. Vissa länder har visserligen upplevt samma trendmässiga ökning under 2000-talet som Sverige (t.ex. Storbritannien, Österrike), men ökningen i dessa länder är inte lika kraftig som i Sverige. Dessutom visar figur 2 att detta inte är en generell tendens inom EU15.

Figur 2. Relativ ungdomsarbetslöshet i Sverige och EU15 1992-2007. Ungdomars (under 25 år) arbetslöshet i relation till arbetslöshet bland personer över 25 år.

Från Håkansson, 2011 Källa: Eurostat, Relative youth unemployment 1988-2007

Sveriges höga relativa ungdomsarbetslöshet har uppmärksamats i en rad olika rapporter under en relativt lång tid. Redan år 2000 uppmärksammar Lena Schröder i en IFAU-rapport (Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering) att Sverige ur ett internationellt perspektiv ligger mycket högt vad gäller den relativa ungdomsarbetslösheten. Schröder undersöker olika mått på sysselsättning och arbetslöshet, men resultatet är detsamma; det går inte bra för Sverige.⁵

Oskar Nordström Skans analyserar den svenska relativa ungdomsarbetslösheten i en rapport till Finanspolitiska rådet år 2009. Nordström Skans visar att den svenska ungdomsarbetslösheten inte bara är hög ur ett internationellt perspektiv, utan även ökar på ett oförklarligt sätt från år 2000. Nordström Skans går igenom regeringens politik under 2000-talet, den så kallade jobbpolitiken, samt de olika traditionella förklaringar som brukar anges av nationalekonomer, men blir tvungen att avsluta rapporten med: "Det är enligt min bedömning inte möjligt att belägga varför den relativa ungdomsarbetslösheten ökat så kraftigt."⁶

Så, den centrala forskningsfrågan kvarstår således: Hur har vi hamnat i denna situation med en relativ ungdomsarbetslöshet som är hög både ur ett historiskt och internationellt perspektiv? Fanns det någon förklaringsfaktor som Nordström Skans missat i sin analys?

SOCIALT KAPITAL OCH ARBETSLÖSHET - TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Jag menar att två viktiga förklaringsfaktorer till ungdomsarbetslöshet är betydelsen av kontakter och nätverk och betydelsen av hur övergången från skola till arbetsmarknad sker. Bland ekonomer inom det sök- och matchningsteoretiska paradigmet är det ett välkänt faktum att nätverk och personliga kontakter är en effektiv sökväg när det gäller att finna anställning⁷, men det finns även en mängd mer empiriskt inriktade studier, bland annat Mark Granovetters klassiska studie, *Getting a Job*, från 1974, som tagit upp frågan om betydelsen av kontakter och nätverk.⁸

Ny söketeoretisk forskning har visat stort intresse åt att analysera personliga kontakter som en väg till anställning⁹. Yann Barmoullé och Gilles Saint-Paul har studerat relationer där båda personerna i en relation är anställda, respektive relationer där en är anställd och en är arbetslös. De menar att nya relationer mellan personer där båda är anställda är vanligare än där en är arbetslös. Detta skulle förklara vad de kallar för ”negative duration dependence” (negativt varaktigt beroende) eftersom arbetslösa har svårare att hitta nya kontakter som har ett jobb och som därigenom kan vara användbara i jobbsökandet. Det betyder att arbetslöshet i sig skapar negativa spiraler och anställning fungerar i motsatt riktning när det gäller att skapa nätverk.¹⁰

Detta sätt att se kontakter som en tillgång ligger nära Pierre Bourdieus teorier om socialt kapital. Bourdieu menar att värdet av en individs sociala kapital bestäms av nätverksmedlemmarnas sociala, ekonomiska och kulturella kapital. Det räcker således inte att ha mycket kontakter; det gäller att ha rätt kontakter för att det sociala kapitalet ska ha något värde.¹¹

Robert Putnam skiljer i sin teoretiska utgångspunkt mellan begreppen överbyggande och anknytande socialt kapital. Överbryggande socialt kapital är nätverk som är inkluderande, utåtriktade och omfattar människor med olika bakgrund; socialt, åldersmässigt, etniskt etc. Anknytande nätverk är exkluderande, inåtriktat och riktar sig till homogena grupper. Anknytande respektive överbyggande socialt kapital är bra för olika saker. Anknytande socialt kapital kan vara bra för reciprocitet och att mobilisera solidaritet inom en speciell grupp. Täta nätverk kan erbjuda socialt och psykologiskt stöd, skapa sociala försäkringar och en känsla av tillhörighet. Inom många anknytande nätverk har gruppen erbjudit finansiering, marknader och pålitlig arbetskraft till lokala entreprenörer. Dock, genom att skapa en stark lojalitet inom gruppen, kan det även skapas antagonism mot andra utanför gruppen. Därigenom

kan anknyttande socialt kapital skapa negativa externa effekter. Överbryggande socialt kapital fungerar däremot bredare, men mindre tätt. Nätverk som bygger på överbryggande socialt kapital kan på ett bättre sätt länka ihop tillgångar, grupper och behov. På detta sätt kan överbryggande socialt kapital *expandera sociala och ekonomiska marknader*, det kan t.ex. gälla arbetsförmedling eller politiska allianser. För en person som är arbetslös är det viktigt att expandera sitt överbryggande sociala kapital eftersom en arbetslös person troligen har tömt möjligheterna inom det anknyttande sociala kapitalet.¹²

Ungdomar saknar i större utsträckning än vuxna kontakter som kan leda in på arbetsmarknaden och denna avsaknad av kontakter leder i sin tur, teoretiskt sett, till en högre risk för arbetsgivaren att anställa en ungdom. Med en högre risk kommer ungdomar att missgynnas på arbetsmarknaden. Dock kan man tänka sig att det paradigm som styr övergången, övergångsregimen, kan hantera denna risk och utveckla modeller för hur risken ska sänkas. Övergången från skola till arbetsmarknad framstår därför som central för ungdomsarbetslöshetsproblematiken. Därigenom kommer förändringar i övergångsregimen att påverka ungdomarnas möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden. En analys av övergångsregimer och övergångsregimernas förändring över tid blir därför nödvändig för att förstå ungdomsarbetslösheten.

En effektiv övergångsregim sänker transaktionskostnader, t.ex. risk. Risk förekommer i alla anställningsförhållanden och finns eftersom perfekt information inte kan existera. Risk kan ta sig olika uttryck. Ett exempel är risken för opportunistiskt beteende eller bedrägeri. Det är välkänt för ekonomer att om en transaktion görs flera gånger (t.ex. vid ett spelteoretiskt experiment) kommer risken för opportunistiskt beteende att minska. Det betyder att om en relation utvecklas kommer risken för opportunistiskt beteende att sjunka. Denna relation kan karaktäriseras som socialt kapital. Med utgångspunkt från Bourdieus definition av socialt kapital blir detta kapital en tillgång för individen, vilken kan användas för att sänka risk, och framförallt, arbetsgivarens riskpremie, eftersom riskpremien är arbetsgivarens kompensation för risk. Således, om övergångsregimen innehåller en formering av socialt kapital, kommer övergången från skola till arbetsmarknad att ha förutsättningar att vara effektiv. Om socialt kapital saknas kommer transaktionskostnaderna att bli högre; en sådan övergångsregim kan karaktäriseras som suboptimal.

Vilken roll har då det sociala kapitalet haft i övergångsregimerna historiskt? Har det sett annorlunda ut tidigare? Jag kommer i det föl-

jande att visa att det paradig som styr övergången från skolan till arbetsmarknaden förändrats avsevärt. Det har även inneburit att det sociala kapitalets roll i övergångsregimen har förändrats. Jag identifierar fyra olika övergångsregimer: heltidsarbetsregimen (fram till början av 1900-talet), deltidarbetsregimen (mellankrigstiden), utbildningslinjen etableras (1950–1971) och slutligen utbildningslinjen förstärks (1971–2010).¹³

1800-TALET OCH BÖRJAN AV 1900-TALET: HELTIDSARBETSREGIMEN

År 1881 förbjuder riksdagen fabriksarbete för barn under 12 år och begränsar fabriksarbete för barn 12–14 år till sex timmar om dagen. För barn anställda i industrin, hantverk eller handel var det obligatoriskt att delta i skolundervisning på tider som fastställdes av den lokala skolstyrelsen. De mekanismer som bidrog till lagstiftningen har diskuterats,¹⁴ men jag kommer inte att diskutera detta här, utan kommer istället att ägna mig åt 1881 års lag med utgångspunkt från den utbildningslinjen som påbörjas.

Det ökade intresset för utbildning hade i och för sig påbörjats redan 1842 när folkskolan infördes. Folkskolans införande påbörjade en långsam förändring av inställningen till vad barn skulle syssla med på dagarna. Bengt Sandin visar i ”In the Large Factory Towns” Child Labour and School Compulsion“ att det fanns en diskussion i den svenska riksdagen från slutet av 1850-talet fram till 1881 om hur arbetsmarknadslagarna skulle anpassas till Folkskoleförordningen. Utgångspunkten i debatten var ofta att barnen i fabriker inte hade tillräcklig utbildning. Ett förslag som fanns var att för att bli anställd skulle den presumtive anställde kunna visa upp ett utbildningscertifikat, vilket skulle visa att personen i fråga hade tillräckliga kunskaper.¹⁵

Ett annat problem som Sandin pekar på är tiden mellan 12 och 14 år, det vill säga tiden mellan folkskolan och konfirmationen. Han menar att detta glapp sågs som ett problem som även kunde innebära sociala problem i städerna då barn i åldersgruppen hängde på gatorna. Sandin menar att lagstiftningen 1881 ska ses i detta ljus – som en del i en utbildningsreformer och som banade väg för en förnyelse av skollagen 1882. Den nya skollagen 1882 innebar att folkskolan var obligatorisk för barn 7–12 år och att barn upp till 14 år skulle erbjudas undervis-

ning. Dock var lagen ihålig och det skulle dröja länge innan utbildning i åldersgruppen 12–14 år skulle slå igenom på allvar. Ett exempel på det är att år 1910 endast fanns 2 klasser i årskurs 8 (båda i Malmö), 5 klasser i årskurs 7 och 46 klasser i årskurs 6 i Sverige.¹⁶

Debatten under 1800-talets andra hälft skapade förutsättningar för en förändring av värderingarna. Från början av 1900-talet ansågs ett barns främsta uppgift under dagarna vara att gå i skolan. Det moderna barnet var skolbarn, till skillnad från tidigare då barnets främsta uppgift var att arbeta och stödja familjen med försörjningen.

Ellen Schruppf visar i en komparativ studie, där data från 1875 och 1912 jämförs, att stora förändringar sker under denna period. Undersökningarna gäller visserligen norska data, men det finns ingen anledning anta att slutsatserna i stora drag inte även gäller för Sverige. Schruppf visar att barnarbete var relativt omfattande 1875. Det gällde både betalt och obetalt arbete, där det obetalda arbetet dominerade, särskilt bland flickor. Schruppf visar även på löneskillnader mellan pojkar och flickor, där flickor hade sämre betalt än pojkarna.¹⁷ År 1912 har däremot barnens arbetsdag kortats avsevärt. Barnen arbetar fortfarande, men det som tidigare varit heltidsarbete har nu blivit deltidarbete. Barnen arbetar före eller efter skoldagen. Även typen av arbeten har förändrats. År 1912 har (i princip) fabriksarbetet försvunnit, vilket hade varit relativt omfattande 1875. Istället var det speciella arbeten, direkt anpassade för barn, som dominerade. Framförallt var det arbeten inom servicesektorn som vuxit fram, t.ex. springpojke. Dessa arbeten hade liten koppling till de vuxnas arbetsmarknad och gav inte heller barnen någon utgångspunkt för en framtida karriär och har därför karaktäriserats som "dead-end jobs" eller *blind alley-jobs*. Uppfattningen huruvida detta verkligen skulle vara *dead end-jobs* har dock ifrågasatts av bl.a. David Fowler,¹⁸ vilket kommer att behandlas senare.

På detta sätt förändras övergångsregimen till följd av teknologiska förändringar, förändrad arbetslagstiftning och utbildningsförändringar, vilket i sin tur leder till förändringar i relativpriser och värderingar vad gäller barnarbete. Före 1900-talet var arbetet var en viktig del av barn-
domen. Det var genom arbetet som barnet antrades vuxenvärlden och det var med föräldrarnas hjälp som den antrades, men barnen hade även en viktig roll som familjeförsörjare. Barnen följde med sina föräldrar till arbetsplatsen och arbetade bredvid sina föräldrar och assisterade sina föräldrar i deras arbete. På så sätt kom barnen in på ett naturligt sätt på arbetsplatsen. Man kan även se att barnen värvades till arbetsplatsen av föräldrar, släktingar eller vänner. Detta talar för att socialt

kapital hade stor betydelse för övergångsregimens funktionssätt under heltidsarbetsregimen, och då särskilt det anknyttande sociala kapitalet, enligt Putnams taxonomi. Denna övergångsregim skulle dock förändras då utbildningslinjen gjorde sitt intåg.

MELLANKRIGSTIDEN: DELTIDSARBETSREGIMEN

Etableringen av en institution som skolan innebar en omvärdering av barnens tid och hur deras dag borde spenderas. Barnens arbete förändrades från heltidsjobb till deltidjobb efter första världskriget. I och med detta förändrades också karaktären på arbetet.¹⁹

Den här typen av arbeten har kallats för *blind alley-jobs* eller ”springpojkejobb” och diskussionen om dessa har varit relativt omfattande. Bland annat David Fowler ifrågasätter huruvida dessa arbeten verkligen kan betraktas som en återvändsgränd. Han menar att arbetena trots allt var attraktiva för innehavaren. De var visserligen var lågkvalificerade, men de kunde också vara en språngbräda till arbeten med bättre betalning eller avancemang.²⁰

Fowler menar att det fanns en stor efterfrågan på ungdomsarbetskraft i åldern 14 till 16 år i Storbritannien under 1930-talet. Även under år av djup depression fanns det en stor efterfrågan på ungdomar i denna ålderskategori. En anledning, men troligen inte hela förklaringen, var att ungdomarna var billigare. Lönen var lägre eftersom de inte ansågs behöva så mycket, då de inte var familjeförsörjare och arbetsgivaren behövde inte betala arbetslöshets- och sjukförsäkring förrän ungdomarna fyllt 16 år. Detta innebar att många engelska ungdomar (främst pojkar) gick från en anställning då de fyllde 16 år för att istället bli lärlingar. Fowler menar att en indikator på detta är att det både 1921 och 1931 i Manchester fanns dubbelt så många 16-17 åriga montörlärlingar, som 14-15 åriga lärlingar.²¹

Kunde dessa *blind alley-jobs* vara en övergång från skola till arbetsliv, trots att de i många fall innebar att individen påbörjade ett lärlingsengagemang först vid 16 års ålder? En tolkning av Fowler är att det faktiskt kan ses som det. Fowlers argumentation att de inte är *blind alley-jobs* går bland annat ut på att ungdomarna via dessa arbeten kan byta upp sig till mer etablerade ”white collar work” som är bättre avlönat och kräver någon form av kunskaper. Vidare kunde ungdomarna inte bara byta från *blind alley-jobs* till lärlingsplats, utan även gå från lärlingsplats

till "blind-alley jobs", vilket tyder på att det fanns en stor rörlighet på ungdomsarbetsmarknaden.²²

Barry Eichengreen målar en bild av den engelska arbetsmarknaden som starkt påminner om Fowlers. Eichengreen diskuterar huruvida det existerade en stor andel tillfälliga anställningar, men visar att de vanligaste arbetena för 14-16 åringar bestod av varaktiga anställningar. Vidare diskuterar Eichengreen hur vanligt det var att ungdomarna avskedades som 16 åringar till följd av att arbetsgivaren var tvungen att betala arbetslöshets- och sjukförsäkring. Eichengreen visar att detta visserligen förekom, men i relativt blygsam omfattning, 6,3 procent av pojkarna och 3,6 procent av flickorna avskedades vid 16 års ålder.²³

Lena Schröder visar i sin avhandling att i Sverige var "springpojksproblemet" var ett ämne som var vanligt förekommande i diskussionerna om ungdomsarbetslösheten på 1930-talet. Springpojksproblemet sågs som en orsak till ungdomsarbetslöshet och inte som en lösning under 1930-talet. I debatten hävdades att många ungdomar drogs till springpojksjobben och liknande "återvändsgrändsjobb" eftersom de var bättre betalda än lärlingsplatserna, men att de tvingades sluta vid 17-18 års ålder. Då hade de försummat möjligheten till yrkesutbildning och varaktiga yrkesmöjligheter och var förvisade till en arbetsmarknad med okvalificerade arbeten.²⁴

Schröder visar således att det fanns *blind alley-jobs* även i Sverige under mellankrigsperioden och att denna kategori troligen var ganska omfattande. Dock ansågs dessa arbeten i huvudsak vara ett problem snarare än en fördel. Huruvida dessa arbeten var en väg in på arbetsmarknaden eller om de förhindrade en etablering på arbetsmarknaden är en fråga att fundera vidare på. Dock tycks det som, särskilt med tanke på Kathleen Thelens framställning av det brittiska systemet vad gäller lärlingsutbildning och de problem som detta system hade i att vara ett attraktivt alternativ för ungdomarna, att det finns ganska stora likheter mellan de svenska och de engelska systemen.²⁵ Skillnaderna tycks dock ligga i att det möjligen fanns en större efterfrågan på yngre arbetskraft i Storbritannien.

Även om systemet till stora delar liknar det engelska genom sin frivillighet, påbörjar Sverige 1918 en väg som senare kommer att leda till ett särskiljande från många andra länder när det gäller övergångsregim. Det gäller skapandet av yrkesskolan som år 1918 innebär att det skapas kommunala lärlings- och yrkesskolor. Lärlingsskolan skulle vara grunden och bygga på fortsättningskolan (som var en frivillig fortsättning på folkskolan). Vidare skulle lärlingsskolan komplettera företagens

lärlingsutbildningar. Yrkesskolan skulle följa på lärlingsskolan och låg således på en nivå ovanför lärlingsskolan. Inom lärlingsskolan skulle olika inriktningar finnas. Förutom den mer tekniska inriktningen mot industri och hantverk, fanns det även inriktning mot handel och kontor samt hushåll. Lärlingsskolan skulle dock inte ha en specialiserad inriktning mot specifika yrken (eftersom detta skulle ges av företagens lärlingsutbildningar), utan ge mer generella kunskaper.²⁶

1918 års yrkesutbildningsreform kom dock ganska snart att reformeras och fick en allt mer heterogen struktur. År 1921 inrättades kommunala verkstadsskolor, vilka i mitten av 1930-talet blev förebild för de statliga verkstadsskolorna för arbetslös ungdom som kom att startas 1935–1938. Dessutom förekom enskilda, privata yrkesskolor som kunde beviljas statsbidrag. Även kurser för äldre arbetare kom att inrättas i lärlingsskolans regi. Utbildningen i verkstadsskolorna gavs på heltid i verkstadsutrustade skollokaler.²⁷

Yrkesutbildningsreformen skulle alltså komplettera den lärlingsutbildning i företagen som hade funnits sedan skråväsendets dagar, men som hade fört en relativt tynande tillvaro sedan skråväsendets avskaffande på 1840-talet. Lärlingsutbildningen i företagen skulle stå för den mer specialiserade och företagspecifika utbildningen, medan lärlingsskolan skulle vara mer allmän och teoretisk. Det faktum att lärlingsskolan var just *skola* och gick deltid (kvällstid och lediga dagar) visar även att den skulle komplettera den företagsförlagda lärlingsutbildningen. Intresset för den nya yrkesutbildningen var dock ringa, vilket ledde till ett lågt elevantal. Jonas Olofsson menar att detta berodde på att den statliga finansieringen var otillräcklig och att kommunerna inte hade möjlighet att skjuta till resurser. Vidare var statusen ifrågasatt och systemet med elevavgifter bidrog naturligtvis till att minska efterfrågan.²⁸

Under 1930-talet ökade dock intresset för yrkesutbildningen då arbetslösa erbjöds särskilda kurser i den kommunala yrkesskolan och det skapades verkstadsskolor för arbetslös ungdom. Olofsson menar att en tredjedel av platserna i den offentliga yrkesutbildningen besattes av arbetslösa ungdomar vid 1930-talets mitt.²⁹

Även i riksdagen ökade intresset för yrkesutbildning.³⁰ Man ansåg att antalet deltagare var för lågt (endast 7 procent av 14–20 åringar hade en yrkesutbildning) och att flertalet kurser gavs på deltid med för få undervisningstimmar. Utbildningen kunde helt enkelt inte motsvara de krav som man borde kunna ställa på en grundläggande yrkesutbildning, ansåg kritikerna.³¹

Under slutet av 1930-talet ökade kritiken mot 1918 års yrkesutbildningssystem. De två statliga utredningarna Rationaliseringsutredningen³² och Verkstadsskoleutredningen³³ kritiserade den befintliga utbildningen för att vara otillräcklig och ifrågasatte dess möjligheter att tillgodose industrins behov av kvalificerad arbetskraft. Utgångspunkten var uppfattningen att företagen inte efterfrågade lika mycket manuell kunskap, utan var i större behov av bredare yrkesteknisk utbildning, yrkesteoretisk överblick och allmänbildning. Detta behov kunde inte tillgodoses genom de enskilda företagens företagsutbildning. Båda utredningarna pekade på att yrkesutbildningen skulle ses i ett dynamiskt perspektiv där näringslivet utvecklades och kvalifikationskraven på arbetskraften ökade.³⁴

Verkstadsskoleutredningen föreslog i sitt betänkande 1939 att centrala verkstadsskolor skulle inrättas, vilket även riksdagen beslutade år 1941. Förebilden var den heltidsutbildning som hade bedrivits i de kommunala verkstadsskolorna och i de mer provisoriska verkstadsskolorna för arbetslös ungdom. Omfattningen av verksamheten i de centrala verkstadsskolorna kom dock att bli begränsad.³⁵

Det är sammanfattningsvis en sammansatt bild av mellankrigstidens övergångsregim som växer fram. Tonåringarna var inte längre heltidsanställda i fabriksarbetet, utan kom istället att ha deltidsarbeten; antingen i vad som kallats för *blind alley-jobs* eller i fabriker där de arbetade på lov eller annan ledig tid. En hypotes är att under dessa första arbetsmarknadskontakter kom ungdomarna att etablera kontakter och nätverk som de kunde använda senare i sitt arbetsliv. Fowlers resultat kan användas som belägg för denna hypotes. Fowler visar att rörligheten är stor och att ungdomar gick från *blind alley-jobs* till bättre arbeten eller lärlingsplatser eller från lärlingsplatser till *blind alley-jobs*. Genom att relationer skapades till följd av dessa deltidsarbeten och *blind alley-jobs* hade på så sätt socialt kapital betydelse för övergångsregimen under mellankrigstiden, dock på ett annat sätt än under slutet av 1800-talet. Skillnaden gentemot heltidsarbetsregimen är dock att när fokus går från familjen till det sociala kapital som finns på en arbetsplats skiftas fokus från det anknytande sociala kapitalet till det överbyggande.

Trots att många av de ovan refererade studierna gäller andra länder än Sverige finns det ingen anledning att tro detta generella mönster från heltids till deltidsarbete inte även skulle gälla Sverige. Särskilda ungdomsjobb på mer eller mindre deltid, som till exempel springpojke, utvecklades även i Sverige. Vad som däremot kom att få betydelse för hur övergångsregimen kom att utvecklas i Sverige var att utbild-

ningslinjen började utvecklas genom utbildningsreformerna från 1918 och 1921 samtidigt som den andra industriella revolutionens ökade mekanisering ställde större krav på utbildning. De ökade utbildningskraven slog igenom i debatten om yrkesutbildning och kom att få särskild betydelse under 1930-talet och den diskussion som då fördes om yrkesutbildningen. Inte minst arbetsmarknadens parter var aktiva i diskussionen och från arbetsgivarnas sida var hållningen tydlig att man inte ville ha en obligatorisk lärlingslag som ställde krav på företagen med ökade kostnader som följd.

Sammantaget kan vi alltså även under mellankrigstiden se en betydelse av socialt kapital i övergångsregimen. Den stora skillnaden mot tidigare var dock den minskade betydelsen av direktvärvning via föräldrar. Istället får vi ett slags mellansteg via så kallade *blind alley-jobs*; speciella deltidsarbeten för ungdomar. Det var även under mellankrigstiden som grunden till dagens tydliga inriktning på utbildningslinjen lades. Det var dock under 1950-talet som utbildningslinjen blev irreversibel.

1950–1971: UTBILDNINGSLINJEN ETABLERAS

1950-talet var början på den period mellan 1950 och 1975 som brukar kallas för ”The Golden Age”. Under denna period upplevde västvärlden och Sverige en exempellös ekonomisk tillväxt.³⁶ Det var också under 1950-talet som den svenska statligt styrda yrkesutbildningen skulle slå igenom.

En stor bidragande faktor till den yrkesskola som växte fram under 1950-talet var enhetsskolereformen, vilken beslutades av riksdagen 1950. Diskussionerna om yrkesutbildningen hade varit omfattande redan i mitten av 1930-talet. Diskussionerna kan kortfattat sägas ha handlat om huruvida utbildningen skulle vara förlagd till företagen i form av en lärlingsutbildning eller kopplad till den offentliga och obligatoriska skolutbildningen. Diskussionen hade förts av både politiker och andra intressenter, men framförallt hade arbetsmarknadens parter varit mycket engagerade i diskussionen.³⁷

Enhetsskolereformen tillsammans med kritiken och diskussionerna om yrkesutbildningen ledde fram till en bredare översyn av yrkesutbildningen i form av en statlig utredning. Utredningen tillsattes 1952 och lade fram sitt betänkande två år senare.³⁸ Propositionen, som presenterades året efter, byggde till stora delar på betänkandet och innebar ett

brott med 1918 års principer. Den övergripande idén i förslaget var att yrkesutbildningen skulle harmoniseras med övrig utbildning och löpa parallellt med annan utbildning på sekundär nivå. Utbildningen skulle genomföras på heltid, och inte på deltid som tidigare.

Argumenten bakom förslagen var flera. Den teknologiska förändringen var ett argument som hade använts tidigare. En lärlingsutbildning gav inte den kunskapsbredd och omställningsförmåga som krävdes i ett dynamiskt näringsliv med hög teknologiomställning. Ett annat argument var arbetsorganisationen med ökad arbetsdelning och ökat arbetstempo, vilket begränsade handledning av lärlingar ute i företagen. Vidare ansågs det viktigt att yrkesutbildningen samordnades med övrig ungdomsutbildning. Idén var att yrkesutbildningen skulle ge eleven både yrkesfärdigheter och allmänbildning. Precis som de teoretiska utbildningarna skulle yrkesutbildningen bidra till "elevernas allsidiga personlighets- och medborgarfostran"³⁹. Yrkesutbildningen skulle därigenom kunna meritera för fortsatt utbildning efter yrkesutbildningen. På så sätt ökade likheterna med den teoretiska utbildningen.

Reformen 1955 innebar att utbildningen i yrkesskolan blev 2–3 år (inklusive årskurs 9 inom enhetsskolan) på heltid. Senare kom yrkesskolan att centraliseras då en ny statlig myndighet skapades, men kommunerna hade på 1950-talet fortfarande stor makt över yrkesutbildningen. Vidare innebar reformen att kapaciteten i yrkesskolan ökade avsevärt. Det gäller både när det gäller antalet deltagare i de "gamla" deltidskvällskurserna och de heltidsutbildningar som var syftet med reformen.⁴⁰

Expansionen av yrkesutbildningen under 1950-talet kom således att ske inom den offentliga skolan (även om det fanns privata utbildningsanordnare⁴¹) och med styrning från statliga myndigheter. Denna inriktning leder till att ungdomarnas relationer, nätverk och kontakter med arbetsmarknaden minskar i omfattning jämfört med tidigare övergångsregimer.

Ungdomarnas kontakt med arbetsmarknaden kom också allt senare, beroende på att skolgången blev längre. Enhetsskolan, som successivt infördes under 1950-talet, innebar en nioårig obligatorisk skola. Det innebar att ungdomarna kunde lämna skolan först det året de fyllde 16 år. Införandet av en yrkesutbildning som gavs i skolan under ca två år (alternativt en teoretisk utbildning) och senare den integrerade gymnasieskolan kom att senarelägga ungdomarnas första kontakt med arbetsmarknaden ytterligare.

Generellt kan sägas att Sverige anträdde en väg som under 1950-talet ledde till att den svenska övergångsregimen kom att särskilja sig från till exempel den tyska eller den amerikanska. Den tyska övergångsregimen med en lärlingsbaserad yrkesutbildning, tas i dag ofta upp som ett föregångsland när det gäller låg ungdomsarbetslöshet. Det tyska systemet bygger på att det skapades hantverksföreningar i slutet av 1800-talet som fick befogenheter även när det gäller yrkesutbildningen⁴². Till skillnad från det tyska systemet är dagens amerikanska och engelska skolsystem präglade av en mer generell utbildning och yrkesutbildningen har inte haft någon stark ställning. Vidare är dessa övergångsregimer mer marknadsorienterade med ett begränsat statligt inflytande.

1950-talet framstår som ett avgörande skede för den svenska övergångsregimen. Dock har detta avgörande skede (som skulle kunna dateras till yrkesskolereformen 1955) vuxit fram under många år tidigare och till följd av beslut som togs och inte togs.

Införandet av yrkesskolan innebar en hel del förändringar för övergångsregimen. Det mest uppenbara, kan man anta, är att formell utbildning blev viktigare när fler hade det. Vidare kom ungdomarnas första kontakt med arbetsmarknaden att senareläggas. När fokus läggs på utbildning kommer det sociala kapitalets roll i övergångsregimen att negligeras. Denna tendens kommer att bli allt tydligare i den övergångsregim som präglar samtiden.

1971–2010: UTBILDNINGSLINJEN FÖRSTÄRKS

Resan mot dagens övergångsregim påbörjades 1971 då yrkesskolan övergick i det integrerade linjegymnasiet. Det nya linjegymnasiet integrerade de tre skolformerna yrkesskola, fackskola och gymnasieskola. Ett argument bakom förslaget om en integrerad gymnasieskola var effektivitetsskäl. Lärarna kunde anställas vid en bestämd skolenhet och inte vid en viss skolform. Möjligheter fanns även att använda skollokalerna mer ändamålsenligt. Dock var troligen ett av de viktigaste skälen "... en större ömsesidig förståelse och respekt och därmed överbrygga såväl fackliga som sociala motsättningar."⁴³

Linjegymnasiet kom att bestå av 22 linjer; en fyraårig teknisk, fyra treåriga teoretiska, tre tvååriga teoretiska samt 13 tvååriga praktiska. Vidare kunde gymnasieskolans olika linjer delas upp i ett antal grenar.⁴⁴ Även om övergången till en integrerad gymnasieskola inte innebar

några förändringar i antalet elever på de respektive utbildningarna, kom det att ha stor betydelse organisatoriskt, och kom att ha stor betydelse för det som skulle komma senare.

Gymnasiereformen år 1991 förstärkte den sedan länge inslagna utbildningslinjen. Utifrån perspektivet i denna artikel, fanns det två stora och centrala reformer i gymnasiereformen 1991. Dessa var 1) förändringen av de 2-åriga yrkeslinjerna till treåriga program med flera allmänna teoretiska ämnen och allmän behörighet till högskolan, 2) skapandet av individuella programmet. Förändringen av yrkesutbildningen innebar en fördjupning av den väg yrkesutbildningen hade beträtt långt tidigare. Skapandet av individuella programmet (och senare i kombination med nya åldersregler och praxis för arbetsförmedlingen) innebar att en ny väg där gymnasieskolan i praktiken kom att bli obligatorisk påbörjades. Gymnasiereformen innehöll dock mycket mer än så. Den ändrade strukturen och ansvarsförhållandet och skapade en gymnasieskola som organiserades i program, där varje program bestod av ett antal kurser.⁴⁵

Gymnasiereformen, och särskilt delen med reformeringen av yrkesprogrammen, hade föregåtts av ett omfattande utredande (SOU 1986:2 och SOU 1986:3). Redan år 1984 tillsatte regeringen en arbetsgrupp, Arbetsgruppen för översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen (ÖGY), som fick i uppdrag att se över den gymnasiala yrkesutbildningen. Förslagen ledde fram till en försöksverksamhet för yrkesprogrammen under åren 1988–1993, det så kallade ÖGY-försöket.⁴⁶

Ett tydligt argument i propositionen inför försöksverksamheten var utbildningspolitikens mål att främja samhällets utveckling mot demokrati, jämlikhet och välfärd. Målet med reformen blev därigenom att höja kunskapsnivån generellt i samhället. Det framgår av propositionen att "Skolans uppgift får aldrig begränsas till att enbart göra eleverna skickade för en yrkesroll".⁴⁷ Vidare togs utbildning för medborgarrollen upp som viktig, liksom studier och kunskap om miljö och kultur.

Andra argument som togs upp, men förvånande undanskymt, var risken att hamna i återvändsgränder eller att bli inlåsta i sina yrkesval. Frågan om inlåstning togs upp som ett jämställhetsargument, då man menade att det är enklare att prova icke-könstraditionella utbildningar om man inte riskerade att hamna i en återvändsgränd.

Farhågan att det skulle bli växande skillnader vad gäller framtidsutsikter mellan dem som gått en tvåårig yrkeslinje och dem som gått en treårig allmän utbildning hamnade ganska långt bak. Frågan om en ökande diskrepans mellan personer med två och treåriga utbildningar ledde till en slutsats att yrkesutbildningarna ska vara treåriga. Däremot fanns även

frågan om att personer med endast grundskola befann sig i en sämre situation än personer med gymnasieutbildning, men detta resultat ledde inte självklart fram till att yrkesutbildningarna skulle vara treåriga.

Försöksverksamheten pågick under åren 1988–1993 och infördes vid olika tidpunkter i olika kommuner. Antalet platser som omfattades av försöksverksamheten motsvarade 11–20 procent av platserna på yrkesprogrammen.⁴⁸ Det relativt omfattande utredandet och försöksverksamheten kan sägas ligga i linje med den noggrannhet som dittills hade föregått reformer på utbildningsområdet. Exempelvis hade diskussioner om att reformera yrkesutbildningen förts under hela 1930-talet för att först sättas i verket i en yrkesskolereform år 1955. Enhetsskolan tog över 10 år att införas efter en omfattande försöksverksamhet och ett successivt införande.

Den reform som sattes i sjön år 1991 beskriver Skolverket som ”två förändringar samtidigt”.⁴⁹ Dels syftade Ansvarspropositionen⁵⁰ till att decentralisera skolan och öppna för lokala initiativ, dels syftade Gymnasiepropositionen⁵¹ till högre kvalitet i utbildningen och ökad flexibilitet. Flexibiliteten bestod i att gymnasieskolan skulle delas in i 16 nationella program med ämnena indelade i kurser. Eleverna erbjöds därigenom en stor mängd valmöjligheter. Den högre kvaliteten skulle nås genom ökad fokus på kunskap och individens eget lärande.

För yrkesprogrammen var naturligtvis förlängningen till tre år den största förändringen, men även den arbetsplatsförlagda utbildningen kom att förändras. Det som tidigare hade kallats för ”praktik” kom nu att bli ”arbetsplatsförlagd utbildning” (APU) som skulle inordnas i kurssystemet. Utbildningen på arbetsplatsen skulle inte bara betygsättas utan även länkas till en eller flera kurser på programmet, vilket naturligtvis krävde samplanering mellan skola och arbetsplats.

Individuella programmet, vilket föreslås i propositionen, skulle omfatta de som inte kommit in på ett nationellt program, eller som av någon anledning hoppat av en sådan utbildning. Utgångspunkten var att gymnasieskolan skulle kunna erbjuda utbildning för alla ungdomar från det de lämnat grundskolan till och med första halvåret det år de fyller 20 år. Vad individuella programmet skulle innehålla var inte tydligt, utan det gjordes istället en poäng av att ”... det fordras en stor variation i sådana utbildningar.”⁵² Däremot var det tydligt att det skulle krävas någon form av plan.

Införandet av individuella programmet och det faktum att personer under 20 år från och med 1 oktober 1995 inte längre hade rätt till arbetsmarknadspolitiska program⁵³, innebar att gymnasieskolan i

princip blev obligatorisk. Visserligen kom kommunala ungdomsprogrammet (KUP) att införas samtidigt med förändringen av arbetsmarknadspolitiken, men i många kommuner kom individuella programmet och KUP att köras parallellt. Dessutom fanns det en inriktning inom KUP att de ungdomar som inte hade en fullständig gymnasieutbildning i någon mån skulle utbildas. Syftet med KUP var tydligt och det var att ge utbildnings- eller yrkeserfarenhet (genom praktik) som, i bästa fall, kunde motivera den enskilde till fortsatta studier.⁵⁴ Sammantaget visar detta att utbildningslinjen stärktes även vid sidan om förlängningen av yrkesutbildningen.

FÖRENINGSLIVET, DET SOCIALA KAPITALET OCH ÖVERGÅNGSREGIMEN

Under hela 1900-talet har utbildningslinjen successivt stärkt sitt grepp. Detta visas genom uppbyggnaden först av yrkesskolan 1955 och därefter av den enhetliga gymnasieskolan med början i linjegymnasiet 1971. I gymnasiereformen 1991 tog man sista steget och yrkesutbildningarna och de studieförberedande utbildningarna blev likvärdiga; både i längd (tre år) och när det gällde behörighet till högskolan och därigenom framstår 1990-talet som utbildningsparadigmets topp. Frågan är dock vad som hände med det sociala kapitalet. Det framstår som om fokus på det sociala kapitalet minskat då utbildningens betydelse ökat. Det sociala kapital ungdomarna skaffat sig har varit utanför övergångsregimens paradigm, då övergångsregimen i stort sett endast fokuserat på utbildning. Det har betytt att ungdomarnas investeringar i socialt kapital har nedvärderats. Det har begränsats till situationer som betraktats som rekreation och utifrån en form av ”nyttighetsperspektiv” har därför investeringar i socialt kapital betraktats som ointressanta.

Trots detta är socialt kapital, i form av föreningsaktivitet, fortfarande väldigt betydelsefullt. Sannolikheten att vara arbetslös minskar avsevärt för en person som är föreningsaktiv, oavsett vilken ålder, utbildning, kön eller var personen bor.⁵⁵ Dock har föreningsaktiviteten minskat från mitten av 1990-talet. Data från World Values Survey (WVS) visar att andelen ej föreningsaktiva ökat mellan åren 1996 och 2006 med sex procentenheter.⁵⁶ Andra studier visar på samma resultat och dessutom att ungdomar har en lägre aktivitetsgrad än äldre, samt att andelen ungdomar som är aktiva medlemmar är minskande.⁵⁷

SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Hur kan man säga att övergångsregimen har förändrats? Är det inte lika viktigt i dag som tidigare att ha kontakter för att få ett jobb? Detta är något av det paradoxala. Det är minst lika viktigt i dag som det någonsin har varit att ha kontakter. Riskfaktorn har troligen inte minskat; snarare tvärtom. Men det är även detta som gör dagens övergångsregim suboptimal. Det är fortfarande viktigt med kontakter och nätverk för att få ett jobb, men socialt kapital ingår inte i det paradigm som styr ungdomarnas övergång från skolan (ungdom/barndom) till arbetslivet. Denna övergång har i allt större utsträckning kommit att handla om formell utbildning. Den svenska utbildningshistorien ger belägg för detta.

Vid slutet av 1800-talet hade familjen en stor betydelse för barnens möjligheter att få jobb. Ofta fick barnen jobb på samma arbetsplats där föräldrarna arbetade. Barnen arbetade ofta tillsammans med föräldrarna. Det var vedertaget att föräldrar och bekanta fungerade som arbetsmarknadsmäklare åt barn och ungdomar. Det fanns även system för att anställa hela familjer. Under mellankrigstiden kom barn och ungdomar visserligen att arbeta i mindre utsträckning, men de hade fortfarande en koppling till arbetsmarknaden. Inte minst var så kallade *blind alley-jobs* en viktig faktor. Mycket av dessa forskningsrön bygger visserligen på observationer från andra länder och det kan diskuteras vilket värde dessa observationer har för en svensk kontext. Vissa svenska observationer finns dock och dessa talar inte emot de utländska.

Efterhand som utbildningslinjen byggdes ut, enhetsskolan och yrkesskolan etablerades, samt yrkesskolan senare integrerades med de teoretiska utbildningarna i ett integrerat gymnasium kom övergångsregimen i allt större utsträckning att gå via formell skolutbildning. Under 1990-talet har gymnasieskolan integrerats ytterligare; yrkesutbildningen har förlängts och integrerats med de teoretiska utbildningarna och en yrkeshögskola har skapats.

Efterhand som utbildningslinjen kom att få en allt större plats i det paradigm som kan kallas för övergångsregim har hanterandet av det sociala kapitalet i större utsträckning lämnats till individen – utanför övergångsregimen. I Sverige har det sociala kapitalet omsatts i föreningslivet. En anledning att övergången mellan skolan och arbetslivet överhuvudtaget har fungerat beror alltså på att vi har haft en omfattande föreningsverksamhet. När föreningsverksamheten minskat i omfattning och aktiviteten dalat, ökar den relativa ungdomsarbetslösheten.

Utifrån skolans perspektiv är det svårt för skolan att bygga överbryggande socialt kapital eftersom skolan ofta är en åldershomogen (och

ofta även homogen i många andra avseenden; kön, klass och intresse) arbetsplats. Ungdomarna har svårt att vidga sina sociala och ekonomiska marknader i en sådan miljö.

Men vet då inte ungdomarna om att kontakter och nätverk ökar sannolikheten att få ett jobb? Om ungdomarna är rationella borde de investera i socialt kapital oavsett vad övergångsregimen säger? En poäng, och en viktig poäng, som den nya institutionella ekonomiska teoribildningen gör är att människor inte är perfekt rationella, vilket den traditionella neoklassiska skolan antar, utan människor har begränsad rationalitet. Vår begränsade rationalitet innebär att vi inte kan göra perfekta prognoser över framtiden eller har möjlighet att göra perfekta kalkyler över varje enskild transaktion.

I och med att vi är begränsat rationella är vi också "offer" för normer, värderingar, paradigmer och religion som styr våra liv; ibland till synes irrationellt. En av de viktigaste frågorna för en femtonåring i dag är vilken utbildning han eller hon ska välja för att bli något. För hundra år sedan hade valet av skolutbildning troligen inte samma tyngd för en femtonåring och var troligen inte heller lika viktigt för att komma in på arbetsmarknaden och skaffa ett yrke.

SLUTKOMMENTARER

- 1 SCB, AKU <<http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/MainTable.asp?yp=tansss&xu=C9233001&omradekod=AM&omradetext=Arbetsmarknad&lang=1>> 31/8 2011. Visserligen mäts siffran år 2010 med den nya definitionen som ligger över den tidigare definitionen med ca 3–4 procentenheter för gruppen 20–24 åringar. Det beror på att i den tidigare definitionen var heltidsstuderande som aktivt sökte arbete och beredda att ta arbete inte definierade som arbetslösa, vilket de är i den nuvarande definitionen.
- 2 Se bl.a. Lena Schröder "Ungdomsarbetslösheten i ett internationellt perspektiv", IFAU Rapport 2000:4, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering; Oskar Nordström Skans "Varför är den svenska ungdomsarbetslösheten så hög?" Rapport till Finanspolitiska rådet 2009/6; Jonas Olofsson "Grundläggande yrkesutbildning och övergången skola-arbetsliv – en jämförelse mellan olika utbildningsmodeller", IFAU Rapport 2003:8, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- 3 Eftersom arbetsmarknaden för 16–19 åringar kraftigt förändrats de senast 30 åren har jag valt att endast referera till åldersgruppen 20–24 åringar. Vidare används åldersgruppen 25–64 år som referens för den relativa arbetslösheten.
- 4 Med EU15 menas de länder som var medlemmar i EU den 31 december 2003, dvs. före den stora utvidgningen med nya medlemsländer skedde. EU15 omfattar Österrike, Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Grekland, Irland, Italien, Luxemburg, Nederländerna, Portugal, Spanien, Sverige, and Storbritannien. Enligt SCBs tidigare definition var heltidsstuderande som aktivt sökte arbete och beredda att ta arbete inte definierade som arbetslösa, vilket de är i den nuvarande definitionen. Anledningen att den tidigare definitionen används är att denna har historisk data som den nuvarande definitionen saknar. För 1963–1969 används SCB:s Statistiska tabeller Reviderad bearbetning av arbetskraftsundersökningen 1974:15, 1973:18, 1972:25, 1972:16, 1971:22, 1971:23, 1972:43.
- 5 Schröder (2000).
- 6 Nordström Skans (2009).
- 7 Se bl.a. James D. Montgomery "Social networks and labor-market outcomes: Toward an economic analysis" *The American Review*, Vol. 81, No. 5 (Dec., 1991) s. 1408–1418; Antoni Calvo-Armengol & Yves Zenou "Job matching, social network and word-of-mouth communication" *Journal of Urban Economics* 57 (2005) s. 500–522; Antoni Calvo-Armengol & Matthew O. Jackson "The effects of

- social networks on employment and inequality” *The American Economic Review*, Vol. 94, No. 3 (Jun., 2004), s. 426–454.
- 8 Mark Granovetter *Getting a job. A study of contacts and careers*. Second edition. (Chicago and London 1995).
 - 9 Samuel Bentolila, Claudio Michelacci and Javier Suarez, “Social Contacts and Occupational Choice” *Economica* 77 (2010) s. 20–45; Antoni Calvo-Armengol & Yves Zenou “Job matching, social network and word-of-mouth communication” *Journal of Urban Economics* 57 (2005) s. 500–522; Antoni Calvo-Armengol & Matthew O. Jackson “The effects of social networks on employment and inequality” *The American Economic Review*, Vol. 94, No. 3 (Jun., 2004) s. 426–454.
 - 10 Yann Bramoullé & Gilles Saint-Paul, “Social networks and labor market transitions” *Labour Economics* 17 (2010) s. 188–195.
 - 11 Pierre Bourdieu “The forms of capital”, i A. R. Sadovnik (red.), *Sociology of education* (New York 2007).
 - 12 Robert Putnam, *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. (New York 2000) s. 22–23.
 - 13 Denna taxonomi har även använts i Peter Håkansson *Ungdomsarbetslösheten: om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*, (Lund 2011). Även viss text i det följande avsnittet har tidigare publicerats i Håkansson (2011).
 - 14 För en genomgång av diskussionen se bl.a. Bengt Sandin. ”In the large factory towns”: child labour legislation, child labour and school compulsion.” i Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin och Ellen Schruppf (red.), *Industrious children* (Odense 1997) s. 17–46.
 - 15 Sandin (1997) s.17–46.
 - 16 Sveriges officiella statistik ”Berättelse om folkskolorna för år 1910.” (Stockholm 1912) s. 3.
 - 17 Ellen Schruppf “From full-time to part-time: Working children in Norway from the nineteenth to the twentieth century” i Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin och Ellen Schruppf (red.), *Industrious children* (Odense 1997) s. 47–78.
 - 18 David Fowler, *The first teenagers: the lifestyle of young wage-earners in interwar Britain* (London 1995) s. 20–24.
 - 19 Schruppf (1997).
 - 20 Fowler (1995) s. 22–24.
 - 21 Fowler (1995) s. 21–22.
 - 22 Fowler (1995) s. 167–168.
 - 23 Barry Eichengreen “Juvenile unemployment in 20th Century Britain: The emergence of a problem.” Working Paper Series, Institute for research on labor and employment, UC Berkeley (1987).
 - 24 Lena Schröder, *Springpojkar och sprängbräddor: om orsaker till och åtgärder mot ungdomars arbetslöshet*. (Avhandling) (Uppsala 1991), del II, s. 23–27; Arbetslöshetsutredningen, *Arbetslöshetsutredningens betänkande. 2, Åtgärder mot arbetslöshet*, SOU 1935:6 (Stockholm 1935) s. 206–208.
 - 25 För en genomgång av det brittiska systemet se bl. a. Kathleen Thelen, *How institutions evolve: the political economy of skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*, (Cambridge 2004) s. 114–116.
 - 26 Se bl.a. Jonas Olofsson, *Svensk yrkesutbildning: vägval i internationell belysning*, (Stockholm 2005) kap. 3; Anders Nilsson & Birgitta Svärd, *The quantitative*

- development of vocational education in Sweden 1950-1990* (Lund 1991) s. 5-6; Anders Hedman, *I nationens och det praktiska livets tjänst: det svenska yrkeskolesystemets tillkomst och utveckling 1918 till 1940*, (Diss.) (Umeå 2001).
- 27 Hedman (2001) s. 87-91 och 119.
- 28 Olofsson (2005) s. 59.
- 29 Olofsson (2005) s. 43.
- 30 Olofsson (2005) s. 60-61 nämner bl.a. en folktoppartistisk motion från 1938.
- 31 Olofsson (2005) s. 61.
- 32 Rationaliseringsutredningen, *Rationaliseringsutredningens betänkande.*, SOU 1939:13 och SOU 1939:14, (Stockholm 1939).
- 33 Verkstadskoleutredningen, *Betänkande med utredning och förslag angående centrala verkstadsskolor m. m.*, SOU 1938:26 (Stockholm 1938); Verkstadsskoleutredningen, *Betänkande med utredning och förslag angående överstyrelse för yrkesutbildning*, SOU 1938:54 (Stockholm 1938).
- 34 Olofsson (2005), s. 73. Se även SOU 1939:13.
- 35 Hedman (2001), s. 185-187.
- 36 Se bl.a. Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel.* (Stockholm 2000), s. 366-432.
- 37 Se Olofsson (2005) främst kapitel 4, men även kapitel 3 och 5 beskriver diskussionen och parternas involvering.
- 38 1952 års yrkesutbildnings-sakkunniga, *Yrkesutbildningen: betänkande*, SOU 1954:11 (Stockholm 1954).
- 39 1955 års riksdag. Kungl. Maj:ts proposition Nr 139, s.10.
- 40 Nilsson & Svärd (1991), s. 7.
- 41 Nilsson & Svärd (1991).
- 42 Anders Nilsson, *Yrkesutbildningen i Sverige 1850-1910* (Uppsala 2008), s. 32-34.
- 43 Lars Larsson, *Industri- och hantverksutbildning under två sekel* (Uppsala 2001) s. 147.
- 44 Larsson (2001), s. 154.
- 45 Se bl.a. Caroline Hall, "Förlängningen av yrkesutbildningen på gymnasiet: effekter på utbildningsavhopp, utbildningsnivå och inkomster", IFAU Rapport 2009:7, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering; Prop. 1990/91:85, *Växa med kunskaper: om gymnasieskolan och vuxenutbildningen*, (Stockholm 1990) samt Skolverket, *Reformeringen av gymnasieskolan - en sammanfattande analys*, Rapport nr. 187, (Stockholm 2000).
- 46 Hall (2009), s. 3-6 och prop. 1987/88:102, *Om utveckling av yrkesutbildningen i gymnasieskolan*, (Stockholm 1988)
- 47 Prop. 1987/88:102, s. 6.
- 48 Hall (2009), s. 5.
- 49 Skolverket (2000), s. 13.
- 50 Prop. 1990/91:18, *Om ansvaret för skolan.*, (Stockholm 1990).
- 51 Prop. 1990/91:85.
- 52 Prop. 1990/91:85, s. 65.
- 53 Statskontoret, "Särskilda ungdomsåtgärder? - om kommunala ungdomsprogrammet och utvecklingsgarantin" Statskontoret rapport 2001:4. (Stockholm 2001) s. 14.
- 54 Statskontoret (2001), s. 52.
- 55 Peter Håkansson *Ungdomsarbetslösheten: om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*, (Lund 2011), s. 73-122.
- 56 Håkansson (2011), s. 87.
- 57 Se t.ex. Ungdomsstyrelsen "Ung i dag 2010", Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:9; (Stockholm 2010).

ÄR VI BARA STÄDERSKOR? 1970-talets städstrejker i retrospektiv samt några reflektioner utifrån dagens perspektiv

Jessica Graham

Sedan 1950-talet har strejker och i synnerhet vilda strejker utgjort ovanliga inslag på den svenska arbetsmarknaden.¹ Under 1970- och 80-talen fick denna trend ett avbrott då en våg av strejker rullade över landet. Många av strejkerna fick stor uppmärksamhet i media och bland allmänheten och inte minst i myndigheternas och näringslivets korridorer.²

Denna upproriska rörelse på den svenska arbetsmarknaden med internationella förtecken, inledde en era som på olika sätt kom att rubba den svenska modellen i termer av samförståndsanda mellan arbete och kapital. De strejkande kom bland annat att ifrågasätta den svenska modellen och utfästelser att näringslivets och exportindustrins tillväxt och vinster under efterkrigstidens rekordår skulle fördelas mellan ägare och anställda med inriktning på utjämning.³ Att så inte var fallet, fick de städerskor erfaras in på bara skinnet, vilka utlöste den första strejken initierade av kvinnor sedan 1930-talet i Sverige.⁴

I den här artikeln skall vi utveckla några reflektioner kring den strejk eller snarare serie av vilda strejker, som tog sin början hösten 1974 av kvinnor anställda av det multinationella städbolaget ASAB och som varade drygt ett halvår. Vad kom strejkerna att betyda för städyrket och för de inblandade städerskorna, inte bara ekonomiskt och arbetsmässigt, utan också för deras position i samhället? Har deras uppror kommit att innebära en förändring för städyrket och städerskornas arbetsvillkor och i synnerhet den underordnade position och synen på dem som osynliga underordnade aktörer och deltidsarbetade hemmafruar utan röst, förmåga eller vilja till protest? Har 70-talets städstrejker kommit att få någon effekt på dagens arbetsmarknad och arbetsrättslagstiftning,

särskilt med tanke på att deras kamp mest blev välkänd för att dåtidens nya arbetslagstiftning tillämpades för första gången på dem?

Underlaget för diskussionen i artikeln baseras till stor del på intervjuer med städerskor i ASAB städerskor i Malmfälten och Skövde gjorda både under och strax efter strejkerna vilka publicerades år 1975 med titeln ”*Vi är ju ändå bara städerskor*” och ett antal reflekterande intervjuer gjorda 25 år efter strejken med några av städerskorna från Borlänge, Malmfälten och Skövde presenterade i en film av Brita Landoff med titeln *Skitigt, uppkäftigt och självklart*. Därtill har intervjuer med städerskor på Göteborgs Universitet i *Att synas eller inte synas* använts samt texter skrivna av städerskor sammanställda av Ann Runfors i *Utan städare stannar Sverige*, samt av en specifik städerska, som studerat hur städerskor blir bemötta med hjälp av egen deltagande observation presenterad i D-uppsatsen *Bara en städare?*²⁵

Strejkerna började förvisso som en tämligen sedvanlig dragkamp mellan arbete och kapital det vill säga om hur mycket av uppdragsgivarens betalning för städarbetet som skulle fördelas av entreprenadföretaget till städerskorna i form av bättre arbetsvillkor och högre löner. Som framgår av titlarna på intervjumaterialet handlade strejkerna om betydligt mer sammansatta och svårartikulerade spörsmål än enbart lönesättning och arbetsvillkor. Genom att lägga ned sitt arbete kom de upproriska städerskorna att lyfta fram förhållanden av central betydelse på arbetsmarknaden och i hela det svenska samhället. Vad som skall dryftas i denna artikel är ett antal frågor som 70-talets städstrejker kom att sätta fokus på, ifrågasätta eller utmana nämligen 1) Den rådande arbetsrättslagstiftningen i Sverige och i synnerhet 1974 års nyttillkomna arbetsrättslag. 2) En kritisk syn på fackföreningsrörelsen och dess okritiska anslutning till den så kallade samverkansmodellen, vilken ansågs avhända fackföreningen möjligheten (och kanske viljan) att bistå sina medlemmars spontana protester i form av vilda strejker och kritik mot avtal och lagstiftning. 3) några av de mest centrala och starka aktörerna (ASAB och SAF) på den svenska arbetsmarknaden och den maktordning de var förespråkare för 4) Det värde och den status som samhället tilldelat städyrket och städerskorna samt 5) hur städerskornas utsatthet och strid mot denna ofantliga övermakt – eller som en av städerskorna uttrycker det som ”*myrans kamp mot elefanten*”- frammanade en fullkomlig lavin av opinions- och solidaritetsyttringar över hela Sverige. Artikeln inleds med en summarisk översikt av strejkernas förlopp, som åtföljs av en diskussion om det sätt på vilket 70-talets strejkväg kan tänkas ha påverkat eller satt spår i dagens samhälle med fokus på ovan nämnda frågeställningar.

KORT ÖVERSIKT AV STÄDSTREJKERNAS FÖRLOPP

Knappt fem år efter de mycket uppmärksammade hamnarbetar-gruvstrejkerna som inledde 70-talets strejkvåg, gick ASAB anställda städerskor ut i strejk på flera platser i landet. Den första strejken utlöstes i Borlänge den 19 november 1974 för att 6 dagar senare sprida sig till Kiruna och därefter till Svappavaara, Malmberget, Skövde och så småningom till Arlanda och Umeå. Förutom den låga statusen, det tunga och smutsiga arbetet och den låga lönen hade städerskorna alla det gemensamt att de arbetade för ett och samma entreprenadföretag nämligen Allmänna Städaktiebolaget i Sverige, ASAB. Trots detta behandlades de strejkande helt olika och strejkerna på de skilda orterna fick helt olika varaktighet, förlopp och resultat.

Den utlösande strejkfaktorn i Borlänge var ett beslut som gjordes upp mellan ASAB och Fastighetsanställdas Förbund, vars medlemmar endast var mindre än 10% av de aktuella städerskorna. Beslutet innebar en övergång från timlön till betingslön.⁶ Då ASAB utökade städtytorna vid omställningen till timlön protesterade städerskorna, eftersom det i allmänhet innebar en sämre lön än tidigare. Sammanlagt satte sig drygt 100 städerskor med kravet på en höjning av lönen från 9,79 kr - 14 kr i timmen. Som jämförelse kan nämnas att gruvarbetarna i LKAB begärde minst 13,50 kr/tim för överjordsarbete, minst 15 kr/tim för underjordsarbete, vid den stora gruvstrejken 1969-70.⁷ Borlängestäderskorna fick omgående stöd av gruvarbetare, som arbetade på Domnarfvets Jernverk och i vars lokaler kvinnorna städade.

Då den första sympatiststrejken utlöstes i Malmberget 6 dagar efter strejkutbrottet presenterade ASAB raskt ett förslag som gick de strejkandes till mötes. Förhandlingsbudet innebar att ASAB accepterade de strejkandes krav. Kraven på en löneökning på ca 5 kr uppfylldes och därtill erbjöds de att själva bestämma hur lång tid städarbetet beräknades ta. Strejken tog därför slut redan efter en vecka det vill säga den 26 november. Dessa åtgärder från ASAB:s kom dock inte att stävja den upprördhet och upproriska stämning, som grodde bland företagets anställda. Borlängestrejken avslut innebar inte ett slut utan blev snarare en inledning på ett mångbottnad och utdraget strejkförlopp, som kom att vara i mer än 6 månader.

Nästa strejk som utlöstes den 25 november i Malmberget spred sig redan samma kväll till Kiruna och Svappavaara. Sammanlagt lade 135 städerskor ned arbetet; fyrtiofem i Malmberget sjuttio i Kiruna och tjugo i Svappavaara. Trots att Borlängestäderskorna gick tillbaka näst-

följande dag fortsatte strejken i Malmfälten, där städerskorna nu ställde krav på 5 kr mer i timmen. Då de lokala fackklubbarna tog avstånd från de vilda strejkerna organiserade städerskorna omedelbart egna möten och bildade egna strejkkommittéer i Malmberget och Kiruna. Liksom i Borlänge fick de strejkande städerskorna starkt stöd av gruvarbetarna vars arbetsutrymmen de städade. ASAB inlät sig dock inte på förhandlingar med de strejkande denna gång. Motsättningarna kom att skärpas och kampen blev mer komplex och utdragen än i Borlänge.

En dramatisk stegring av strejkförloppet skedde den 11 december då huvudskyddsombudet Elof Luspa - fd medlem av strejkkommittéen under den stora gruvstrejken 1969 - tillsammans med 30 skyddsombud begärde att gruvan i Svappavara skulle stängas av hygieniska skäl. Då arbetsplatser, matsalar, manskapslokaler, förråd och andra utrymmen inte hade städats på över 2 veckor var de så till den grad fyllda med skräp, smuts och otömda papperskorgar - många toaletter måste stängas - att risken för infektioner ansågs så pass allvarlig att gruvarbetarnas hälsa kunde påverkas negativt och i förlängningen hela verksamheten.

LKAB trädde då in i konflikten med stöd av Yrkesinspektionen. LKAB inte bara avvisade huvudskyddsombudsmannens beslut, utan kritiserade gruvarbetarnas sätt att hålla ordning och reda. Huvudskyddsombudet och hans kollegor avgick med omedelbar verkan. Reaktionen blev kraftig bland gruvarbetarna som under dagens lopp reagerade med att sätta sig i protest mot LKABs agerande. Vid dagens slut stod allt arbete stilla i gruvan. I detta farligt spända läge backade dock LKAB, bad om ursäkt och tog tillbaka den så kallade "erinran" de hade givit huvudskyddsombudsmannen och hans kollegor. Ursäkten accepterades; huvudskyddsombud och arbetare återgick till sina arbeten. Samtidigt och utan städerskornas vetskap flögs städare in från bland annat Luleå för att utföra vad som kom att kallas *skyddsstädning*. Enligt arbetarskyddslagen måste städning utföras på de arbetsplatser och i de utrymmen där gruvarbetarna vistas meddelade LKAB, vilket gjorde att gruvarbetarfacket avdelning såg sig tvingade att godkänna skyddsstädningen.

De strejkande menade att den så kallade skyddsstädningen var att betrakta som en form av strejkbryteri. Lagen kom på så sätt att vändas emot dem och försvaga deras kamp. Den av LKAB, ASAB och facket godkända skyddsstädningen kom också att ta udden av städerskornas kamp. Trots att städerskorna sökte hålla strejkvakt dygnet runt lyckades de inte hindra att städningen utfördes av tillfälligt inhyrd arbetskraft. Maktbalansen var rubbad. Städerskornas enda vapen var ju det uteblivna resultatet av deras arbete; att det satte spår när arbetet inte utfördes. I

och med införandet av den lagbeordrade skyddsstämningen gick styrkan och kraften i städerskornas strejk förlorad.

Då lade ASAB fram ett bud till de nu helt maktlösa städerskorna. Den 18 december erbjöds de 16,50 kr/tim för kontorsstädning över jord och 1 kr mer i timmen under jord. Två dagar senare återgick städerskorna i Malmberget, Kiruna och Svappavara till arbetet. I de förhandlingar som följde ställdes krav på att de städerskor i Skövde som hade blivit avskedade under de första strejkdagarna skulle återanställas. Tolv städerskor i Skövde hade nämligen börjat sympatistrejka samma dag (den 11 december) som det dramatiska förloppet mellan Svappavaras gruvarbetare och LKAB nådde sin kulmen.

Skövdestrejken började på samma sätt som i Malmfälten, det vill säga som en sympatistrejka. Men denna strejk kom att innebära ytterligare en upptrappning och skärpning av städstrejkernas innehåll och förlopp. Medan strejken i Borlänge och Malmfälten varade i omkring en vecka respektive en månad så kom konflikten i Skövde att få ett betydligt längre och bistrare förlopp och kom att vara i nästan 5 månader. Det var inte längre tal om erbjudande i kronor och ören eller att få vara med och bestämma över tidsåtgången för olika arbetsområden. Städerskorna i Skövde fick ett helt annat bemötande än städerskorna i Borlänge eller Malmfälten och strejkvågen ändrade helt karaktär knappa två veckor innan júlhelgen 1974.

I Skövde var det inte industristädning som stod i fokus. De ASAB anställda städerskorna hade som uppgift att städa på ett hotell; konferenshotellet Billingeus. Året innan hade stämningen sköts av Billingeus, men i november 1973 övertog ASAB stämningen med erbjudande om att kunna göra stämningen väsentligt billigare. Detta blev också fallet. ASAB minskade arbetsstyrkan avsevärt, arbetstakten drevs upp och städorna ökade. Samma höst bildade Skövdestäderskorna en lokal fackklubb för att protestera mot byte av arbetsgivare och försämringen av arbetsvillkoren. Det ställde bland annat krav på fast timlön på 16 kr/tim och fast heltidsarbete.⁸ ASAB svarade då med ett lägre bud; 14,10 kr/ tim. Inspirerad av sina kollegor i Malmfälten och i solidaritet med dem blev reaktionen hos Skövdestäderskorna att lägga ned arbetet. Trots, eller kanske på grund av, att konflikten gick i sitt mest dramatiskt skede i Svappavara samma dag som Skövdestrejken började (gruvarbetarna satte sig det vill säga onsdagen den 11 december) avskedades alla Skövdestäderskor muntligen redan första strejkdagen. Trots att den lokala fackklubben hade upplösts dagen innan (så att inte facket skulle bli involverade i deras vilda strejk) fick dess före detta ordförande och

sekreterare ett skriftligt avsked redan nästkommande dag, med motive-
ringen att de fungerade som strejkledare. Avskedandet skedde utan att
Fastighetsanställdas förbund informerades, vilket var regelvidrigt.⁹

Strejkförloppet trappades nu upp och den fjärde strejkdagen an-
mälde resten av de strejkande till Arbetsdomstolen för deltagande i
olovlig strejk. I detta skede beordrade ASAB in städinspektörer och
arbetsledare för att utföra städarbetet på Billinge hus. De strejkande
städerskorna reagerade snabbt och sökte blockera hotellets städskåp och
linneförråd. ASAB svarade med att sätta in vakter som skulle hindra
städerskorna att ta sig in på sin arbetsplats. När städerskornas för-
rådsblockad misslyckades demonstrerade Skövdestäderskorna utanför
hotellet med plakat där folk uppmanades att sympatisera med deras
kamp för bättre arbetsvillkor genom att inte ta in på hotellet.

Under tiden hade ärendet kommit upp i arbetsdomstolen och 19
december - dagen innan strejken i Malmfälten tog slut - beordrades
Skövdestäderskorna att återgå till arbetet. De vägrade med motiveringen
att antingen skulle alla återgå eller ingen. ASAB vägrade nämligen att
ta tillbaka den lokala facklubbens stridbara före detta ordförande och
sekreterare. Till slut, strax före årsskiftet 1974-75, fick alla Skövdestä-
derskor skriftligt avsked av ASAB. Skövdestäderskorna hade nu inget
arbete och stod helt utan stöd från facket. Trots, eller kanske på just grund
av, att deras situation såg hopplös ut, fick de ett omfattande stöd från
kollegor och allmänhet över hela Sverige. Hundratals stödkommittéer
bildades över landet från arbetsplatser, politiska, ideella solidaritets- och
kvinnogrupper vilka gav bistånd i form av stöduttalande, sympatistrej-
ker och pengar. Sammanlagt samlades mer än 200 000 kr in till stöd för
de strejkande kvinnorna. Därtill inledde ASAB städerskor en sympati-
strejk den 16 januari på Arlanda Flygplats och fyra dagar senare satte
sig ASAB anställda städerskor på flertal arbetsplatser i Umeå med egna
krav och i solidaritet med de avskedade Skövdestäderskorna. Båda dessa
strejker avblåstes ganska snart med löfte från ASAB och fackföreningen
att de skulle inleda förhandlingar om Skövde städerskornas situation.

Under stort massmediapådrag åtföljt av solidaritetsdemonstrationer
och appellmöten över hela landet inleddes målet mellan Skövdestä-
derskorna och ASAB den 3 april. Kvinnorna åtalades för att ha deltagit
i en så kallad olovlig strejk och den före detta klubbordföranden och
sekreteraren lagfördes för att ha fungerat som "strejkledare". Dom föll
den 21 maj och den var delvis oväntad. De två som anklagades för att
varit strejkledare friades nämligen och ASAB dömdes att betala deras
innestående löner samt skadestånd. AD menade att de två inte kunde

kategoriseras som strejkledare eftersom de i demokratisk ordning valts till fackliga representanter av medlemmarna och därmed bara hade följt den fackliga uppgiften att föra sina kollegors talan. De övriga städerskorna däremot dömdes till böter för att ha deltagit i en olaglig strejk av avsevärd längd (17 dagar). Därtill fastställdes att ASABs agerande att avskeda dem var korrekt. Varje städerska ådömdes att betala 200 kronor i böter samt 830 kronor vardera i rättegångskostnaderna till bolaget.

ARBETSDOMSTOL OCH ARBETSLAGSTIFTNING

ASAB stämde kvinnorna för brott mot 3 paragrafer i Kollektivavtalslagen (KAL): § 4: "Förbud att vidta stridsåtgärd", §4:2: "för att åstadkomma ändring i avtalet samt §4:4 "För att bispringa andra i det fall då denne icke själv äger vidta stridsåtgärd". När det gällde utpekandet av de två städerskorna som beskyldes för att vara strejkledare tillämpades Lagen om anställningsskydd (LAS). Rättegången kom därmed att bli ett mål som inte enbart handlade om Skövdestäderskorna utan den kom att bli vägledande för hur lagen skulle tillämpas på arbetare och löntagare som tar till vilda strejker i protest mot uppenbart dåliga arbetsvillkor fastställda i centralt överenskomna avtal.

Olagliga strejker och den nytillkomna lagen om anställningsskydd (LAS 1974:12) var de frågor, som kom att få ett mycket stort genomslag i massmedia våren 1975. LAS trädde nämligen i kraft den 1 april 1975 blott två dagar innan målet mot Skövdestäderskorna tog sin början. Vid detta tillfälle prövades således LAS för första gången i AD. Lagen uppmärksammades dock inte i första hand för de paragrafer som behandlade anställningsskydd som namnet på lagen indikerar. Istället var det de textpartier som berörde möjligheterna att bötfälla och avskeda vilt strejkande arbetare i kamp för bättre arbetsvillkor, som kom att stå i fokus. Rättegången kom nämligen till stor del att handla om det fanns saklig grund att avskeda arbetare som deltagit i en olovlig strejk. Det intressanta – eller problematiska om man så vill - var att avskedandet av de två som utpekades till strejkledare ansågs lagstridigt av domstolen, medan avskedandet av resten av de strejkande ansågs följa lagen.¹⁰ Även om LAS inte kunde användas för att avskeda den lokala fackklubbens före detta ordförande respektive sekreterare kom domen den 21 maj på många sätt att lyfta fram de ojämnliska styrke- och maktförhållandena i samhället.¹¹ Arbetsmarknadslagarna tillämpades nämligen olika

på de olika arbetarkollektiven. Även om städerskorna i Malmfälten strejkade under avtalsperiod blev anmälda till Arbetsdomstolen blev de aldrig avskedade utan fick böter. De tre städerskor i Malmberget, som genomförde en drygt fyra och en halv månad lång solidaritetsstrejk från 3 februari ända fram till domen 21 maj blev vare sig avskedade eller fick böter. Det berodde enligt deras egen utsago på att Malmfältskvinnorna liksom Borlänge städerskorna hade stöd av stora arbetarkollektiv i ryggen, LKABs gruv- respektive Domnarvfets stålverksarbetare, medan hotellstäderskorna i Skövde inte hade motsvarande stöd. De stod helt ensamma.

Men även om de vilt protesterande Skövdestäderskorna förlorade målet i Arbetsdomstolen, så lyckades de både sätta fokus på Lagen om anställningsskydd och vinna allmänhetens sympati. Vad som tilldrog sig störst uppmärksamhet med den nytillkomna lagen om anställningsskydd var att den gjorde det möjligt att avskeda arbetare, som med strejken som vapen stred mot vad de ansåg vara oacceptabla arbetsvillkor. På så sätt gjorde arbetsmarknadslagarna det möjligt att lagföra de löntagare, som använde arbetsnedläggelse som vapen i protest mot undermåliga arbetsbetingelser medan det inte fanns några motsvarande legala sanktioner mot företagen och kapitalägarna.

ASAB:s och SAF:s tillgripande av både juridiska och ekonomiska maktmedel gentemot städerskorna och deras oerhörda underläge och utsatthet – såväl maktmässigt, juridiskt, ekonomiskt som socialt - väckte en enorm sympati över hela landet. Förutom det moraliska och ekonomiska stödet från en mängd organisationer och allmänheten blev opinionen så kraftig att den dåvarande socialdemokratiska regeringen såg sig tvungen att söka ändra lagreglerna om möjligheten att avskeda arbetare, vilket bland annat gjordes i förarbetena till medbestämmandelagen (MBL), som kom att träda i kraft två år senare.¹² Allmänhetens starka sympati och stöd för de utsatta städerskorna har dock inte på sikt kommit att rubba eller påverka maktordningen mellan arbete och kapital på något avgörande sätt. Det *"Betänkande av utredningen om Uppsägningstvist"* (SOU 2012:62) som presenterades hösten 2012 handlar om stora förändringar i arbetsrätten och maktbalansen på arbetsmarknaden, menar bland andra TCO och LO.¹³ Redan utredningsuppdraget från regeringen *"att se över reglerna kring tvister i samband med uppsägningar och att lämna förslag på hur arbetsgivarnas kostnader i samband med sådana tvister kan begränsas."* anger en maktordning där utgångspunkten är att företags- och kapitalägarnas intressen har företräde.¹⁴

FACKFÖRENINGSRÖRELSEN

Även om strejkvägen under 1970-talet i grunden handlade om maktfördelningen mellan arbete och kapital så riktade sig kritiken inte enbart mot kapitalägare eller arbetsmarknadslagarnas utformning. De strejkande arbetarna riktade nästan lika omfattande kritik mot den egna fackliga rörelsen på såväl lokal som central nivå. I åtskilliga intervjuer, som publicerades under 70-talet vittnade strejkande arbetare - och inte minst de strejkande städerskorna - om att många lokala och centrala fackföreningsrepresentanter inte gav dem något adekvat stöd, inget stöd alls och i många fall till och med motarbetade dem.¹⁵ Den direkt utlösande faktorn vid strejken i Borlänge var den överenskommelse, som gjorts mellan ASAB och Fastighetsanställdas Förbund om att övergå från betingslön till fast timlön.¹⁶

Kritiken bör dock inte enbart förstås som fackföreningsrörelsens oförmåga (eller ovilja) att stödja sina medlemmar, utan snarare som symptom på fackets bristande förmåga att ifrågasätta sig själva, söka nya vägar och ompröva sin roll på arbetsmarknaden och i samhället som helhet. Den för Sverige unika samförståndsandan har uppenbarligen inte alltid gagnat medlemmarna. Ett skäl är den inneboende paradox, som tycks vara inbyggd i själva konceptet. Ur samverkan och ett väl utvecklat samarbetsklimat har av allt att döma en - om än oavsiktlig - social, löne-, tankemässig samhörighet och gemensam livsstil vuxit fram mellan företagsledningar, högre statstjänstemän och fackliga representanter. En gemenskap som knappast delas av LO-rörelsens medlemmar, utan snarare skapat en social och mental klyfta mellan dem, fackföreningsrörelsen och dess representanter.

Röster av mer eller mindre välartikulerade slag kunde göra sig hörda i media och på den offentliga scenen under denna period, vilka förespråkade en förändring av fackföreningens grundläggande idéprogram och uppbyggnad.¹⁷ Istället för att envist hänga kvar vid de traditionella fackliga målen att söka tillskansa sig en så "rättmätig" del av produktionen, som möjligt framfördes tankar om att fackföreningsrörelsen borde vidga sitt perspektiv och rikta in sitt idéprogram och handlande på att söka identifiera, ifrågasätta och i bästa fall rucka på grundläggande maktstrukturer, institutioner och processer i samhället där lönearbetaren hamnar underst i samhällets maktordning.¹⁸

Revoluten mot fackföreningens idéer och agerande förknippades också med dess inställning till arbetsmarknadslagstiftning och arbetsdomstolen. Även om fackföreningsrörelsen allt sedan kollektiv-

avtalslagens tillkomst intagit en starkt moraliskt fördömande hållning till olagliga strejker hade den av tradition varit helt emot möjligheten att acceptera att strejkande arbetare skulle kunna avskedas. Under 70-talets framvällande strejkvåg kom dock frågan om olagliga strejker att ställas på sin spets. Eftersom det centrala i den svenska modellen – kollektivavtalslagen och fredsplikten som förhandlats fram i samförstånd med företags- och kapitalägare – utgjorde basen i fackföreningsrörelsens idéprogram, gällde det att så fort som möjligt stävja en utveckling där avtalsvidriga och olagliga aktioner befarades kunna bli allt vanligare. LAS blev ett av redskapen i en utveckling där sättet att hantera olika perspektiv och intressekonflikter mellan arbete och kapital började förändras från en reglering byggd på förhandlingar och avtal till att fastläsas på juridisk väg. Denna juridifiering av arbetsmarknaden var inte bara ett resultat av händelser på 1970-talets svenska arbetsmarknad utan bör också ses som en anpassning till en internationell utveckling. Arbetsmarknadsreglering med hjälp av lagstiftning är betydligt vanligare i övriga Europa och särskilt i de anglosaxiska och sydeuropeiska varianterna av kollektivavtalsmodellerna.¹⁹

Med hjälp av arbetsfredens imperativ och 1970-talets arbetsrättslagar (LAS och MBL) har på så sätt stat och kapital i samarbete med fackföreningskollektivet bidragit med att bygga upp ett hårdare sanktionssystem mot olagliga konflikter än vad något annat västland kan uppvisa.²⁰

Det var således inte bara mot ASAB, SAF och de nya arbetsmarknadslagarna som städerskorna hade att kämpa, utan mot ett, av regler och lagar bundet, inskränkt och förstelnat, fackföreningssystem. Utifrån fredspliktens primat kom fackförenings- och arbetarrörelsen mer eller mindre avsiktligt att passivisera och bromsa städerskornas kamp i stället för att stödja dem i deras rörelse framåt att för att söka förbättra sina arbetsvillkor och i grunden omvärdera städyrkets och städerskornas nedvärderade position i samhället och tilldela dem ett välförtjänst värde som yrkesutövare och människor.

ASAB - STÄDNING PÅ ENTREPRENAD

Förutom de låga lönerna och de dåliga arbetsvillkoren hade de strejkande städerskorna det gemensamt att de alla var anställda av Allmänna Svenska Städbolaget (ASAB). Företaget var en del av en internationell

koncern vid namn International Service system (ISS), vilken idag är en av världens största serviceföretag med verksamheter i ett 50-tal länder som har mer än 5200 anställda i Europa, Asien, Syd och Nordamerika och Australien. Under strejkåren 1974-75 ägdes ASAB till 50,2 % av dammsugarkoncernen Electrolux och till 49,9 % av ISS. ASAB gjorde sin entré i Sverige år 1946. Det gick trögt i början och fram till 60-talet fanns det inte många företag som arbetade med städning på entreprenad.

Städning på entreprenad existerade således knappast i Sverige före 1960-talet. Men därefter började entreprenadverksamheten att tillväxa och breda ut sig över landet i en sådan omfattning att den kom att bilda en egen bransch.²¹ ASAB var ledande i denna utveckling och dess verksamhet expanderade kraftigt under 1960-talet. Vid mitten av 1970-talet hade företaget lyckats få inte mindre än 40 procent av marknaden för entreprenadstädningen i Sverige. I slutet av 1973 hade ASAB 7 340 arbetare och 625 tjänstemän anställda. Cirka 80 % av arbetskraften var kvinnor, 30 % utländska medborgare och merparten arbetade deltid.²²

Då ASAB övertog städarbetet försämrades städarnas villkor avsevärt.²³ ASAB:s framgång byggde på att företaget kunde erbjuda "effektivare" städning åt institutioner och företag och därmed till betydligt lägre kostnader än vad städningen kostade i egen regi. Effektiviseringen och reduceringen av kostnaderna gjordes framförallt på städerskornas bekostnad. Dels beordrades de anställda städerskorna att städa större städområden på kortare tid än tidigare och dels infördes nya betygs- och meritvärderingssystem i syfte att öka arbetstakten. En mängd tids- och arbetsstudier genomfördes under stor indignation från städerskornas sida eftersom huvudsyfte var förmå de anställda att arbeta snabbare genom att reducera tidsåtgången per städyta.²⁴ Det bör nämnas att den fackliga rörelsen var med och bidrog till denna utveckling med motiveringen att teknologisk förnyelse möjliggjorde en ökning av produktion och därmed en ökning av tillväxten, trots att den innebar hårdare arbetstakt, sämre arbetsvillkor, mer arbetsdelning, uppsplittring av arbetet och arbetarkollektivet.²⁵

Trots städerskornas kamp mot entreprenadföretagens frammarsch i landet har denna typ av effektivisering och splittring av arbete och arbetarkollektiv inte försvunnit utan snarare gått i helt motsatt riktning.²⁶ Entreprenadverksamheten har inte bara blivit ett väletablerat inslag i samhället utan hela samhället kan sägas ha blivit "entreprenadiserat". De senaste decenniernas liberaliseringsväg har medfört att allt fler företag inom näringslivet avskilt arbetsområden eller delar av sin verksamhet och lämnat ut dem på entreprenad. Även statliga och kommunala för-

valtningar har dragits in i den så kallade nyliberaliseringsvägen. De är för närvarande i full färd med att avknoppa sina traditionella verksamheter för att lämna ut dem på en marknad i syfte att effektiviseras med vinstmotivet som drivkraft. Avregleringen av förbud mot vinstdrivande arbetsförmedlingar år 1993 banade väg för uppkomsten av bemanningsföretagen, som för något år sedan räknades som Sveriges snabbast växande bransch och vars personaluthyrningsverksamhet kan sägas utgöra ett karaktäristiskt drag i den nyliberala politiska utvecklingstrenden.²⁷

Under 1970-talet uppvisade städbolagen en alltmer accelererande vinstkurva. ASAB fördubblade sin omsättning mellan 1972 och 1975 från 123 till omkring 240 miljoner, medan vinsten före skatt ökade med 45 % under 1973 från cirka 5 till över 7 miljoner. Noteras kan att vinsten ökade tre gånger så snabbt som lönerna under denna tid. I jämförelse med övriga näringar var vinstutvecklingen mycket god. År 1974 var ASAB:s vinst nästan dubbelt så stor som genomsnittet för de 200 största svenska företagen, samtidigt som städerskornas redan mycket låga löner och arbetsvillkor kraftigt försämrades.²⁸ År 1973 hade Hans Werthén, styrelseledamot i ASAB och VD för Electrolux, en årslön på 680 410 kronor. Som jämförelse kan nämnas att år 2011 var den genomsnittliga sammanräknade årsinkomsten 5,4 miljoner kronor före skatt för en person i makteliten, medan en genomsnittlig industriarbetare hade en lön på 316 000 kronor per år.²⁹ Även när det gäller fördelningen av löner och vinster, och i förlängningen maktbalansen mellan arbete och kapital, har således samhällsutvecklingen tagit en helt annan riktning än vad 70-talets strejkande arbetare kämpade för.

STÄDESKORNA ORGANISERING OCH STATUS

På grund av arbetslagstiftningens utformning tvingades de arbetare som tog till strejkvapnet under avtalsperioden att skapa en egen alternativ organisation utanför de gängse fackliga ramarna. Både i Borlänge, Malmfälten, Skövde, Umeå och på Arlanda bildade städerskorna strejkkommittéer i syfte att föra den egna gruppens talan inför ASAB, facket, massmedia, stödorganisationer och allmänheten. Däremellan organiserade de stormöten, solidaritetsmöten och demonstrationer av olika slag. Som nämnts fick städerskorna ett enormt stöd från såväl arbetargrupper som kvinnoorganisationer, olika sorts solidaritets- och stöd grupper och allmänheten. Eftersom alla strejkerna var olagliga

hade de varken möjlighet att få stöd från LO rörelsen och än mindre få tillgång till fackföreningarnas strejkkassor. Redan i strejkvågens inledning fick städerskorna både moraliskt och ekonomiskt stöd av gruvarbetarna i Malmfälten, som beviljade dem bidrag så länge konflikten pågick ur Gruvarbetarnas Stridsfond, en utomfacklig organisation som gruvarbetarna i Malmfälten hade bildat efter den välkända gruvstrejken år 1969.³⁰ Det första solidaritetsmötet utlystes av Svenska Hamnarbetsförbundets avdelning 4 i Göteborg, som är ett fackförbund utanför LO kollektivet.³¹

I intervjuer vittnar de traditionellt stora arbetarkollektiven som stålverks- och gruvarbetare och de som städade i stålverken, att känslan av solidaritet, att ingå i en klassgemenskap, att vara en klass för sig var centrala faktorer i deras liv. Känslan av att tillhöra ett arbetarkollektiv verkar inte bara vara lägre i grupper som anställs på mer eller mindre tillfällig basis. Den tycks ha utvecklats till en generell trend i hela samhället. I en undersökning gjord 2008 identifierade sig nämligen endast 24 % som arbetarklass.³² Resultaten uppvisade dock en avgörande skillnad mellan generationer vilket förmodligen inte bara beror på att de traditionella arbetar- och industrijobben minskat utan också på de individualistiska influenser som vuxit sig allt starkare i samhället. Trots allt tal om att klass och klassklyftorna har ökat i samhället under senare år, tycks känslan av solidaritet och sammanhållning med en viss social grupp i arbetslivet, känslan av att tillhöra samma klass, som dominerade under 1970-talets strejkvåg knappast ha återkommit.³³

Som nämnts ovan handlade strejkerna om betydligt mer samman-satta och svårartikulerade frågor än kraven på högre lön och bättre arbetsvillkor. Rätten till människovärde är en formulering som återkommer både under den stora gruvstrejken 1969-70 och städstrejkerna 1974-75. Det handlade framförallt om ASAB:s, fackets, tjänstemäns och andras bemötande av städerskorna som om de vore osynliga underordnade tjänstehjon, som man inte behövde respektera och som var utan röst, förmåga eller vilja till protest. Städerskornas kamp för att söka omvärdera städyrkets status och synen på deras värde som människor byggde på djupt rotade erfarenheter. I intervjuer vittnade många städerskor om att deras första yrkeserfarenheter ofta var som lågt betalda hembiträden eller pigor i andras hem.

När kvinnor började timanställas under 50- och 60-talet betraktades städning till en början som ett extraknäck för hemmafruar och inte som ett riktigt yrke. Det var först på 30-talet med folkhemmet – det moderna svenska projektet – som städare utanför hemmen överhuvudtaget

började efterfrågas. Det stora genombrottet för städyrket kom först på 1950-talet i och med inflyttningen till städerna, bostadsbyggandet och den offentliga sektorns expansion. En av folkhemmets grundidéer handlade om att söka förbättra befolkningens hälsa medelst införandet av ”ljus, hygien och renhet” i det framväxande svenska bostadsbeståndet.³⁴ Under perioden 1960-1975 kom städyrket så småningom att få en etablerad plats i samhället då antalet personer i Sverige som städade mot betalning fördubblades.³⁵

Trots undersökningar som visar att städare och städerskor fortfarande inte bemöts som jämbördiga kollegor av inte minst tjänstemän, har deras kamp onekligen bidragit till en omvärdering av yrket i en mer professionell riktning inte minst på grund av en förbättring av lönenivån från svarta till vita löner och införandet av mer avancerade arbetsredskap, arbetsmaterial, bättre arbetsteknik och arbetsorganisation.³⁶ Samtidigt har det vuxit fram en motsatt, för ett modernt samhälle oacceptabel, trend där städyrket dragits in i en ljusskygg verksamhet med oerhört undermåliga löner och arbetsvillkor. En verksamhet som befolkas av en ny form av osynlig och underordnad arbetskraft bestående av bland annat tiggare, arbetslösa, hemlösa och papperslösa som tvingas leva i en slags skuggtillvaro i samhällets utkanter; människor utan rättigheter och minimala möjligheter.³⁷ På grund av sin gemensamma belägenhet och prekära situation som socialt och ekonomiskt totalt utelämnade och utsatta i det moderna välfärdssamhället har denna framväxande sociala kategori eller klass kommit att kallas prekariatet.³⁸

SLUTORD

De städerskor, som tog till strejkvapnet under 70-talet kom att utkämpa en hård och utdragen strid mot synnerligen starka krafter i samhället. De konkreta resultaten var heller inte särskilt uppseendeväckande. I de flesta fall fick städerskorna en timlön, som var något högre än tidigare och i Borlänge tilläts de vara med att bestämma arbetsområdenas storlek. De två som fick avsked i strejkens inledning beskylls för att ha fungera som strejkledare vann visserligen detta mål i arbetsdomstolen. Samma domstol kom dock fram till att ASAB hade rätten på sin sida när de avskedade resten av Skövdestäderskorna. Likaså har en del av samhällsutvecklingen gått i en helt annan, eller till och med motsatt, riktning än vad de oppositionella städerskorna stred för. Deras ihållande kamp mot

entreprenadföretagens utbredning på arbetsmarknaden, ökningen av löneskillnaderna i samhället och deras enträgna kamp att söka omvärdera den ersättning som städyrket är behäftad med har onekligen kommit på skam. Det gäller inte minst åstundan att fackföreningsrörelsen skulle närma sig medlemmarna på golvet både inkomst- och värderingsmässigt som ett slags bärkraftiga incitament för söka rubba det ojämlika maktförhållandet mellan arbete och kapital.

Trots att städerskorna inte vann några handgripliga segrar, kommer förmodligen 70-talets städstrejker ändå att gå till historien. Och det beror inte bara på att städstrejkerna var de första kvinnostrejkerna i Sverige sedan 1930-talet. Deras enträgna David-Goliat-liknande kamp mot så starka aktörer som ASAB och SAF, landets arbetsmarknads- lagar och deras utsatthet för att få respekt, människovärde och rimlig ersättning för sitt arbete kom att väcka aktning och sympati hos många arbetarkollektiv, bland kvinno-, solidaritetsorganisationer, media och allmänheten. Städerna och deras kamp kan måhända komma att utgöra förebilder för nya eller andra grupper av samhällets "osynliga".

SLUTKOMMENTARER

- 1 Medlingsinstitutet, Swedish National Mediation Office. Konfliktstatistik över åren 1965-2011 i 3 olika diagram angående "Förlorade dagar", "antalet anställda i konflikt", "antal strejker": <http://www.mi.se/files/PDF-er/Om%20konflikter/Konfliktdiagram.pdf> (2013-02-05). Strejker var mycket vanliga i Sverige fram till mellankrigstiden liksom i övriga Europa. Enbart under 1900-talets första decennier utvecklades Sverige från ett agrarsamhälle till en modern industrination och därtill en av de största i världen. Usla arbetsvillkor och framväxande klassklyftor följde i spåren av den snabba industrialiseringen, vilket ofta gav upphov till stora protester.
- 2 Strejken i malmfälten 1969 var den första riktigt massmediala arbetskonflikten i Sverige. Christer Thörnqvist, *Arbetarna lämnar fabriken: strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*, Historiska Institutionen, Göteborg 1994, sid 123 ff.
- 3 En central ingrediens i den svenska modellen baserad på det år 1938 upprättade Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF handlade om att hantera maktbalansen mellan arbete och kapital. Avtalet innebar att lönerörelser och andra arbetslivsfrågor skulle göras upp mellan arbetsmarknadsparterna genom kompromiss- och samförståndslösningar utan statlig inblandning. I grunden låg ett ömsesidigt erkännande från staten, näringslivet och fackföreningarna att den industriella utvecklingen och tillväxten ansågs utgöra förutsättningen för välståndssamhällets utveckling och existens.
- 4 Eva Schmitz "Kan de strejka i Norge kan väl vi också": ASAB-städerskornas strejker under 1974 och 1975. *Arbetarhistoria* (2011) 2-3 sid 21. Även om kvinnors inträde var begränsat på arbetsmarknaden och deras ställning svag under industrialiseringens början lyser de inte med sin frånvaro i den svenska historien när det gäller att protestera mot låga löner och dåliga arbetsvillkor. Enligt Schmitz finns det många exempel på att arbetarkvinnor involverade sig, tog initiativ och var ledande i spontana strejker såväl som fackligt organiserade strejker under denna period. Eva Schmitz, *Arbetarkvinnors mobilisering i arbetarrörelsens barndom: en studie av arbetarkvinnors strejkaktiviteter och dess inflytande på den svenska arbetarrörelsen*. Sociologiska Institutionen Lunds Universitet 1994.
- 5 Klas Johansson & Jessika Grahm, *Vi är ju ändå bara städerskor: städerskor berättade*, Klas Johansson och Jessika Grahm skrev och fotograferade, Göteborg: Förlaget Barrikaden 1975; Ann Runfors (red) *Utan städare stannar Sverige*. Nordiska museets förlag 1992; Elisabeth Tegner, *Att synas eller inte synas. Om lokalvårdarnas arbetssituation på Göteborgs universitet*, Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet 1992; Josefine Palmgren, *Bara en städare? En deltagande observation av hur man som städare blir bemött av städningmottagaren*. (D-uppsats, So-

- ciologiska Institutionen, Linköpings universitet 1995) Brita Landoff, *Skitigt, uppkäftigt och självkärligt!* Filmproduktion: © Lindberg & Landoff Film HB 2002.
- 6 Betingsslön innebär en i förväg bestämd lönesumma för ett visst stadsområde. Utförs arbetet snabbare än vad som fastställts på det betingade stadsområdet blir timlönen högre. Men om arbetet däremot tar längre tid än vad som fastställts som beting blir timlönersättningen lägre.
 - 7 Järhult 1982, sid 32.
 - 8 I Billinge hus skar ASAB ner arbetstiden från 8 till 6 ½ tim samtidigt som antalet rum som skulle städas under samma tid ökade från 11 till 21 rum. Ragnar Järhult, *Nu eller aldrig: en bok om den nya strejkrörelsen*, 1982, sid 50.
 - 9 Enligt LAS lagen om anställningsskydd måste skriftligt besked ges och facket informeras innan åtgärder om avsked kan vidtas. <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19820080>. HTM § 7-19, § 18-20
 - 10 Arbetsdomstolen deklarerade att städerskorna brutit mot avtalet samt vägrat att följa uppmaningen från ASAB och AD att återgå till arbetet. Därtill hade strejken varat i 17 dagar, vilket definierades som "en avsevärd tid". Anmälan mot den före detta klubbordförande och sekreteraren för att ha fungerat som strejkleddare, godkändes inte av rätten. Bland annat ansåg rätten att deras roll som valda funktionärer var att representera städerskorna i kombination med att deras strejk inte definierades som varaktig eftersom de knappt hann strejka mer än 1 dag innan de avskedades.
 - 11 Sedan arbetsdomstolens etablering år 1929 har dess grundläggande funktion varit att döma i tvister om tolkning och tillämpning av kollektivavtal och kollektivavtalslagens fredspliktsbestämmelser. Om kollektivavtalslagen i grunden utgör en förhandlingsordning för bättre arbetsvillkor för arbetare i utbyte mot att inte ta till strejken som vapen så avspeglar tillerkännandet av kapitalets rätt att leda och fördela arbetet (§ 32) de grundläggande maktförhållandena i samhället. Någon motsvarande rättighet finns inte för arbetarkollektivet. Åke Olsson, *Den fördömda strejken i Järhult*, 1982, sid 7.
 - 12 Ibid.
 - 13 <http://www.hotellrevyn.se/regeringsutredning-vill-forsvaga-las>, http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/risk-for-stora-forandringar-i-las_7536522.svd
 - 14 *Uppsägningstvister. En översyn av regelverket kring tvister i samband med uppsägning av arbetstagare*. SOU 2012:62 <http://www.regeringen.se/sb/d/15533/a/200227>
 - 15 När tjejerna blev avskedade sa en från förbundet att han tyckte att beslutet var riktigt. Dom utnyttjade inte ens sina möjligheter att hjälpa oss. Det var ingen som begärde att dom skulle stödja strejken men dom borde ha stött oss när vi blev avskedade. Men det gjorde dom inte." Järhult 1982, sid 62.
 - 16 Trots den till synes fördelaktiga beslutet att övergå till timlön, så hade beslutet strukturerats på ett sådant sätt att städerskorna fick större ytor att städa så att det i realiteten blev en lönesänkning. Fastighetsanställdas förbund organiserade 16 000 av de 150 000 städerskor vid denna tidpunkten. Järhult 1982, sid 50.
 - 17 "Jag tycker att vi skall ha en fackförening. Det är viktigt. Men den skall inte fungera som den gör idag. ... Fackföreningarna måste ha en helt annan uppbyggnad..." Städerska från Malmfälten i Johansson & Graham 1975, sid 135.
 - 18 "Det skall bli göras en utredning

- om städbolagens existensberättigande. Här kunde fackföreningarna göra någonting. En sådan utredning ska vara en verklig utredning där arbetarna skall sitta". Städerska i Malmfälten i Johansson & Graham 1975, sid 135.
- 19 A Nilsson & Ö Nyström, "Det svenska kollektivavtalssystemet i stöpsleven?" i Thoursie A (red) *Vems ordning och reda? Framtidens kollektivavtal och fackliga samarbete*, 2008, Agoras årsbok 2007.
- 20 Åke Olsson, *Den fördömda strejken i Järhult*, 1982, sid 7.
- 21 Ibid.
- 22 Johansson & Graham 1975, sid 140; Järhult 1982, sid 50; Eva Schmitz *Arbetarhistoria* (2011): 2-3, sid 18.
- 23 "Ja, lönen sjönk katastrofalt när ASAB tog över. ...Det var otrolig skillnad att vara anställd hos ASAB istället för LKAB. Av LKAB hade vi betalt för att göra arbetet ordentligt. Vi fick andra städinstruktioner för ASAB. ...för dom räknade med, att det skulle bli billigare på det här viset", Johansson & Graham, *Jag skriver ett D för dåligt åt ASAB*, 1975, sid 62.
- 24 "Ta till exempel det här med betygssättningen. En dag kom städledaren med en lapp. Där stod det B...Så stod det G. Det var godtagbart Till sist fanns det någonting som hette D. Skrev städledaren då D, så var det dåligt gjort. ...Visst var det för djävligt. Vi blev till och med tvungna att skriva under deras betygssättning." Johansson & Graham 1975, sid 63.
- 25 En grundtanke i den svenska modellen - vilken delas av såväl arbetarrörelsen, LO-kollektivet som företags- och kapitalägare - utgår från att tekniska framsteg och tillväxt utgör förutsättningen för välfärdssamhällets utveckling och existens.
- 26 SOU 1979:88
- 27 Anders Johnson, *Hyrt går hem: historien om den svenska bemanningsbranchen*, Stockholm: Informationsförlaget 2010.
- 28 Johansson & Graham 1975, sid 140.
- 29 En studie av inkomstutvecklingen för makteliten perioden 1950 till 2011. *Rapport nr 13 i LO:s serie om den svenska makteliten*.
- 30 Se exempelvis Järhult 1982, sid 30-48.
- 31 *Aftonbladet* 26 januari 1975
- 32 Mattias Bengtsson, Tomas Berglund, "Social rörlighet och klassidentifikation" i Oskarsson, Bengtsson och Berglund, *En fråga om klass* 2010, sid 35.
- 33 Se exempelvis temanumret *Klass i Fronesis* nr 40-41.
- 34 Under perioden 1945-1960 nyproducerades omkring 800.000 lägenheter i Sverige åtföljd av ytterligare 400.000 lägenheter mellan åren 1960-65. Maths Isacson, "Städare i Folkhemmet" *Arbetarhistoria* (1992-1993): 63-65 Årgång 16-17, sid 8-14.
- 35 SOU 1979:88
- 36 Tegner E 1992; Palmgren J 1995, B Landoff 2002.
- 37 Se till exempel *DN* 2013-03-17 "Vem får rösta i skuggsamhället", <http://www.dn.se/ledare/huvudledare/vem-far-rosta-i-skuggsamhallet>; "Bara en av vännerna vågar visa sig", <http://www.dn.se/nyheter/sverige/bara-en-av-vannerna-vagar-visa-sig>.
- 38 Matthias Bengtsson, "Utanförskapet och underklassen" i *Fronesis* (2012) Temanummer *Klass* nr 40-41, Guy Standing, "Att definiera prekariatet" i *Fronesis* (2012) Temanummer *Klass* nr 40-41

HVORDAN ARBEIDERBARNET BLE ET ARBEIDERBARN

Ellen Schrumpf

I denne artikkelen åpnes det for å se barnet i arbeiderhistorien i et materialitetsperspektiv. Perspektivet prøves ut på et utvalg arbeiderminner, og målet er å fange inn hvordan arbeiderbarnet ble formet av og selv erfarte og formet de materielle omgivelsene i arbeidermiljøene. Artikkelen viser hvordan barn som vokste opp på Kristianias østkant rundt 1900 erfarte tilværelsens materialitet slik den manifesterte seg i boligen, i forhold til mat og klær og sykdom og død og hvordan barn gjennom disse erfaringene *ble* et arbeiderklassebarn.

MATERIALITET OG KROPP I ARBEIDERHISTORIEN

Denne artikkelen bygger på seksten arbeiderminner som ble samlet inn i Kristiania (Oslo) på 1950-tallet. I disse minnene husker gamle arbeidere av begge kjønn tilbake på barndom, arbeid og oppvekst i Kristiania. De seksten arbeidet alle i tobakksindustrien som barn, flest på Tiedemanns Tobakksfabrikk, og de vokste opp i arbeiderstrøkene rundt Kampen, Rodeløkka, Vålerenga og Tøyen.¹ Minnene brukes til å belyse hvordan de materielle omgivelsene formet gutters og jenters tilværelse på Kristianias østkant på slutten av 1800-tallet. Hvordan erfarte arbeiderbarnet tilværelsens materialitet og hvordan ble arbeiderbarnet formet til et arbeiderklassebarn gjennom disse erfaringene? Hvilke lærestykker påførte de materielle omgivelsene arbeiderbarnet og hvordan formet barnet selv disse? For å besvare spørsmålene ses arbeiderbarnet i denne artikkelen som subjekt og substans som erfarte de materielle omgivelsene og som inkorporerte disse kroppslig.² Arbeiderbarnets fysiske konstitusjon og de materielle omgivelsene ses som viktig for hvordan barnet erfarer og forstår verden fordi barnets kjønn og kropp er og har vært barnets redskap i dets interaksjon med omgivelsene – i arbeid, skole og lek. Man kan snakke om

barnets «fysiske kapital».³ Videre kan man si at all menneskelig handling og samhandling gjør bruk av materielle ting og foregår i et rom, og at et fysisk miljø danner de omgivelsene man vokser opp i.⁴

En tilnærming med materialitet og kropp som fortolkningskategorier vil se arbeiderbarns hverdagsliv i historien som noe som preges av de materielle rammer som omgir barnet og som også barnet selv erfarer og former. Perspektivet i denne artikkelen har som ambisjon å åpne for å se at barnets liv er en materiell tilværelse i materielle omgivelser og at barn deltar i materielle virksomheter som setter spor etter seg i – og forandrer – omgivelsene.⁵

MINNER OM ARBEIDERBARNDOM

Hva kan arbeiderminner fortelle om materialitetens betydning for arbeiderbarns oppvekst på Kristianias østkant på slutten av 1800-tallet? Minnene leses og forstås som en kombinasjon av ”det som var” og måten det er blitt fortolket og fortalt på i ettertid.⁶ Det vil si at ved bruk av minnemateriale må vi være klar over at det omhandler erfaringer som ligger langt tilbake i tid, og at minnene er silt gjennom flere lag av tid og kultur som ligger mellom den som forteller og det som det fortelles om. Arbeiderminnene ble samlet inn på 1950-tallet, de omhandler tiden rundt 1900, og de tas i bruk og fortolkes i 2011. Et minne blir følgelig det som kommer ut av tolkningsprosesser i ettertid der noe trekkes fram og huskes og noe blir ”glemte”. Det er viktig å være seg bevisst de kulturelle eller mentale filtre som har vært virksomme på ulike tidspunkt i fortolkningen av fortiden.

Minnematerialet kan ses som en arkivboks der opplevelser i barndommen er blitt oppbevart for ettertiden. Visse erfaringer er omgjort til minner, avhengig av hvor betydningsfulle hendelsene var for informanten. Hva ble erfart som betydningsfullt i oppveksten i følge seksten informanter som vokste opp på Kristianias østkant på slutten av 1800-tallet? For det første kan man lese at hverdagens rutiniserte praksis innenfor barndommens faktiske nærområder og det som dreide seg om erfaringer av bolig, klær, mat og søvn, var betydningsfullt. For det andre går det fram at dramatiske hendelser knyttet til sykdom og død ble lagret i kroppen og festet til minnet. I denne artikkelen skal arbeiderminnene ordnes og analyseres med utgangspunkt i disse temaene, nemlig bolig, kost og klær og sykdom og død. Det skal dreie seg om hvordan informantene husket de materielle omgivelsenes krav.

BOLIG

Boligen utgjorde de primære fysiske rammene rundt arbeiderbarnas liv, og av minnematerialet går det fram at boligens utforming, standard og utstyr preget barna i oppveksten. Minnene vitner om variasjoner i boligforhold, men i leiegårdene på Kristianias østkant rundt århundreskiftet var det vanlig med et eller to rom og kjøkken fordelt på rundt 30 kvadratmeter. Det var gjerne innlagt vann i leiegårdene, men utedoene lå på rekke og rad i bakgårdene.⁷ Mange arbeiderfamilier bodde imidlertid i den gamle trehusbebyggelsen på Østkanten, og der var boligstandarden en annen. De gamle trehusene manglet for eksempel ofte innlagt vann. Kampen fikk egen vannforsyning i 1888, og før den tid var det 240 hus i denne bydelen som manglet vannpost. Med vannforsyningen fikk de fleste husene vannpost, men ved århundreskiftet varierte det likevel om husene hadde innlagt vann eller vannpost.⁸

På 1950-tallet, da arbeiderminnene ble fortalt og nedtegnet, bodde deler av arbeiderklassen fortsatt i gamle trehus og leiegårder. Men nye leiegårder ble oppført på østkanten i mellomkrigstiden, og deler av arbeiderklassen flyttet inn her. I de nye leiegårdene var leilighetene små, men på grunn av reduksjon i fødselstallene var familiene mindre. Antall fødsler blant gifte kvinner i Kristiania ble halvert mellom 1900 og 1930, og mens østkanten var den barnerike delen av byen omkring 1900, var det bare en liten forskjell i fødselshyppighet mellom øst og vest i 1930.⁹ Dessuten var det elektrisitet for lys og koking, og det var badekar i hvitemaljert støpejern, vannklosett og fellesvaskeri med vaskemaskiner i de nye leiegårdene.¹⁰ Boligens utforming og utstyr gjorde at de materielle rammene rundt livene til folk på østkanten hadde forandret seg, men samtidig var forandringene nedfelt i folk og kom til uttrykk som økte forventninger til livet.

Arbeiderminnenes beretninger om boligen rundt 1900 representerer et møte og en sammenlikning mellom ulike tider og ulike forventninger om hva arbeiderboligen skulle være. Når det for eksempel fortelles om trangboddhet, må dette forstås på bakgrunn av den utviklingen som hadde funnet sted på boligens område fra 1890-tallet og til 1950-tallet. På spørsmålet om boligens størrelse og utforming fortelles det at det var vanlig med et eller to rom og kjøkken, og at det ikke var uvanlig at barn vokste opp sammen med "fremmede" innlosjerende. Einar Grønholdt (1893) forteller her om dette:

Jeg kan huske vi bodde i et værelse og kjøkken vi 7, og at vi leide bort kjøkkenet til en gammel bryggesjauer. Jeg lå med denne gamle man-

nen på kjøkkenet, og vi hadde bare en seng foruten denne sovebenken vi lå i, mine søskend lå på gulvet hvor det da var oppredd til disse.

Dette kan forstås som at Einar og bryggesjaueren lå sammen i sovebenken på kjøkkenet, og man kunne tenke seg at det å dele seng med en voksen fremmed ble opplevd som et kroppslig ubehag eller følte skremmende for et barn. Av Einars fortelling ser det imidlertid ut som dette ble opplevd som noe forventet og nødvendig. Man kan videre forstå måten den innlosjerende ble omtalt på som uttrykk for at "fremmedhet" ble opplevd på andre måter i arbeidermiljøene enn for eksempel i den borgerlige kultur. I den borgerlige kultur ble hjemmet og boligen på denne tiden omgjort til en motpol og til et privat tilfluktsted, avgrenset fra samfunnet og produksjonssfæren.¹¹ Det tyder på at i arbeidermiljøene manglet denne følelsen for individets behov for avsondrethet og at trangbodddhet lærte barna å innordne seg de fysiske omgivelsenes krav.

Trange boliger og det å ligge tett sammen om natten gav også fysisk nærhet, varme og trygghet, ikke minst når barn sov sammen med foreldre eller søsken. Barna erfarte helt konkret at de ikke var alene. I store senger lå to eller tre barn på tvers og på rekke og rad, forteller Anna Othilie Undrum (1882) som vokste opp i en familie med ti barn i en bolig med to rom og kjøkken. Ifølge Olaf Gamborg-Nielsen (1873) ble det utvist stor oppfinnsomhet for å få sengeplass til alle når ungeflokket var stor:

Den gang hadde vi 2 vær og kjøkken, men det var trangt så lenge alle var hjemme. De minste lå i en såkaldt sengebænk, og 2 lå i en patentkomode hvor nederste skoff var seng til å trekke ut.

Natten var en viktig del av tilværelsen, og søsken fikk et nært kroppslig forhold ved denne måten å sove på. Den fysiske nærheten kunne vekke til live seksualiteten i barnekroppene, og dette krevde noen forholdsregler med hensyn til hva barna hadde på seg om natten, forteller Anna Johansen (1881). Jentenes kropp ble skjermet ved hjelp av noen spesielle benklær "for vi lå sammen meg gutta. (...) Vi hadde knytebukser, de skulle knytes både nedenfor kneet og på livet. Vi hadde en lem både foran og bak. Det var hvite, fine bukser, av lerret."

Andre eksempler på hvordan forholdet mellom søsken berørte og satte seg som spor i barnekroppene, er tilfeller der eldre søsken passet de yngre. Dette var jentenes jobb. Arbeidet med å passe småbarn var en tung fysisk belastning: "Jeg måtte passe mine søskend da jeg var den ældste. Jeg måtte bære dem, da vi ingen vogn hadde. De var store og

tunge så jeg holdt på at bli skjev i ryggen, men det rettet sig, da jeg fik gymnastikk,” forteller Albertine Andersen (1871).

Hverdagslivets rutiner og plikter var en gjentakende praksis som ble innleiret i kroppen og skolerte barnet. En skolering av kroppen fører, ifølge Pierre Bourdieu, til en ”sosialt informert kropp”.¹² Hvilke budskap ble formidlet til arbeiderbarna i måten de bodde, arbeidet og sov på? Å sove tett og trangt og å bære tungt informerte barnas kropp om materialitetens og familiekollektivets krav om nøysomhet, tilpasning og plikter, men også om trygghet, nærhet og samhold.

Boligens areal og utforming var en fysisk realitet, og boligens begrensede areal gjorde at barna var en del av og ble innlemmet i voksnes verden. Boligen rommet omsorgs- og reproduksjonsoppgaver så vel som arbeid. I minnematerialet fortelles det at boligen var et åpent rom som også gjorde familien til en ikke-privat sone. Det kunne være mange mennesker og ulike aktiviteter samlet på få kvadratmeter i boligene på Kristianias østkant, forteller Per Andersen (født 1871):

Stuen eller huset vi bodde i, bestod av et rum, det blev vores dagligstue – soveverelse og kjøkken. Huset var 20 kvm så man kan tenke sig hvordan forholdene var. (...) Jeg har jo allerede nevnt lit om barndomshjemmet, men jeg synes å ville nevne, at til trods for at vi var 8 personer i den lille stuen, var der en yngre bror som var skomaker. Han havde ikke noget verksted, så han havde verksted hjemme i stuen. Så det jorde ikke forholdene bedre. Når kundene kom skulde de selvfølgelig ha kaffe, mange gange kostet dette like meget som det arbeide som var utført.

Når boligen også var verksted, ble den ikke bare tett befolket, men også fylt med verktøy, materialer, støv, støy og lukter. I slike omgivelser vokste arbeiderbarn på Kristianias østkant opp, og de levde tett på hverandre og på voksnes liv og virke i og utenfor familien. Dette fysisk tette og integrerte miljøet gir assosiasjoner til de tradisjonelle miljøene som Philippe Ariés i sin bok om barndommens historie omtaler som ”omgiengeligheten”. I dette miljøet ble kjernefamilien tynnet ut, og barna var del av og integrerte i et større miljø. De deltok i voksnes verden i og utenfor familien i hverdag, arbeid og fest. Ariés hevder at barna i disse miljøene opplevde en frihet som de senere tapte da den moderne kjernefamilien ble privat, lukket og tilbaketrukket.¹³ Man kan si at arbeiderbarn i fysisk forstand ble innlemmet i arbeidermiljøene på østkanten på slutten av 1800-tallet og ble en del av dette.

Barndomslivene utspilte seg altså i stor grad også i nærområdene utenfor boligen, og på denne tiden hadde byen på mange måter et landlig preg. Mange boliger var som nevnt uten innlagt vann. ”Det var

lissom landet på Kampen den gangen. Der jeg bodde, hadde de både ku og gris og høns. Det var en mann som hadde e ku i e bu der oppe. Vi måtte gå på Vålerenga etter vann i førstninga,” forteller Maggie Olsen (1876). Vannbæring og vasking og skylling foregikk utomhus, og dette var arbeidsoppgaver som barna – eller rettere – jentene skjøttet: ”Vi måtte skylle tøy i en spring på Enerhaugen. Vi var stivfrosne, så skjørte sto av seg sjøl på oss”, forteller Anna Johansen (1881). Jentene utførte fysisk tungt kroppsarbeid i all slags vær og til alle årstider, og i arbeidet satte seg i kroppene som en lekse om at oppgaver og familieforpliktelser var fordelt i henhold til alder og kjønn. I praktisk arbeid erfarte jentene hva det ville si å være jente og om å tilpasse seg familiens behov.¹⁴

Arbeid var en form for disiplinerings som rettet seg mot kroppen, og den var streng og patriarkalsk. Den følgende historien vitner om maskulin autoritet, og om at faren var familiens overhode og den som påførte barnet straff på kroppen:

Det var e natt e søster av meg skreik og sa hun hadde sett e mus. Da ble pappa sinna, og så måtte a stå på kjøkkenet resten av natta i bare nattlinnet. Det var helt tyrannisk den gangen. Nattlinnet gikk bare ned til kneet. Det var lerret.¹⁵

Barna ble straffet på kroppen, men det lå også en ”fysisk oppdragelse” i måten barna i arbeidermiljøene vokste opp på. Man kan si at omgivelsenes materielle rammer var et lærestykke. Ifølge Bourdieu var boligen det primære rom for innlæring av omgivelsenes sosiale strukturer. Læringen foregikk som en praktisk læring i et dialektisk møte mellom kroppen og omgivelsene. Kroppen ble en sosialt informert kropp som ble i stand til å ta verden i besittelse.¹⁶

Barndommens fysiske nærrområder informerte barna om å innordne og tilpasse seg, og ved erfaring, lærte de om samhold, lydighet og sosialt ansvar. Videre ble barna informert om kjønnsrett, om sosial rangordning og om de sosiale vilkårene for familieleven i arbeiderklassen.¹⁷ Barna lærte om arbeidermiljøenes muligheter og begrensninger, og gjennom kroppens forståelse av omgivelsene lærte de hvor de var plassert i verden og hva det ville si å være et arbeiderklassebarn. Gjennom å vokse opp i arbeidermiljøene inkorporerte barna en klassehabitus, som er subjektivt system av inderliggjorte strukturer og felles persepsjons-, oppfattelses- og handlingsskjemaer. Den skyldtes likhet i omgivelsenes eksistensbetingelser og som var uttrykk for en lovmessighet som felles historier hadde innskrevet i kroppene deres.¹⁸

Denne måten å forstå forholdet mellom barnet og barnets fysiske omgivelser, skiller seg fra den klassiske sosialhistoriens beskrivelser av hvordan trangbodddhet og marginale oppvekstvilkår formet arbeiderklassens barn.¹⁹ I denne artikkelen ses barna som sosialt informerte kropper som i et dialektisk forhold og til enhver tid, anvendte tidligere erfaringer til å strukturere og påvirke nye erfaringer til å forme egne sosiale livsbaner og som gjennom disse erfaringene inkorporerte klassehabitusen og ble arbeiderklassebarn.

KLÆR

Vi gutta hadde som regel 2 plagg om sommeren, det var en tynn bluse og korte blåbokser, vinterplaggene var gjerne utvidet med pjekestert, og hodeplagg brukte vi alltid og det var vanligvis skjermplue. I min barndom var det en stor arbeidsledighet, og en var da henvist til forsorgen, og vis en skulde ha fottøy til barna var det aldri annet å få en trebundstøvler.”²⁰

Arbeiderbarnas klesdrakt varierte med årstid og temperatur, noe beskrivelsen over vitner om. Arbeidergutter hadde på seg skyggelue, skjorte, kortbukser og tresko (eller barbeint) om sommeren, og langbukser, pjekestert og støvler om vinteren. Vinterklærne var sydd av mor og var av vadmél, forteller Jørgen Kristiansen (1883). Anna Othilie Undrum (1882) forteller at mor ”sydde kjoler og undertøy til oss saa de var jo også penger tjent. Skotøyet vi brukte den gang var av lær eller ”hesteskitt” som de kalde de den gang.” Jentenes klesdrakt besto ellers av bluse, skjørt, forkle og skaut og tresko om sommeren. Beskrivelsene av gutters og jenter klesdrakt forteller at barnas klær – det gjelder særlig vinterklærne - ikke spesifiserte eller skilte ut barndommen. Barnas klær var ganske like de voksnes i den samme sosiale klassen, og først og fremst var det størrelsen på klesdrakten som skilte barnet fra voksne.²¹ Man kan derfor si at klesdrakten innlemmet barna i de voksne arbeidermiljøene.

Klærne ”uniformerte” også barnas kropper og skapte dem like. Av minnene ser vi at gitt årstiden var arbeiderbarna ganske likt kledd. Klesdrakten informerte barna om ikke å skille seg ut. Hvis noen prøvde på det, ville de raskt bli satt på plass, forteller Nils Petter Nilsen (1867). Jentene på Hjula veveri hadde bare skaut og tøfler, men ”skulle en finne på å ha hatt på seg, ville hu bli fornærma så hu måtte pelle av seg igjen.”

Samtidig som klærne skapte barna like, skapte de også skiller mellom

dem. Maggi Olsen forteller i sitatet over at barn som var henvist til forsorgen, ikke fikk annet enn tresko til skotøy. Ved å mangle sko eller å gå i tresko kjente barna på kroppen hva det ville si å være fattig. Og var man fattig ble man også stemplet som skitten. Fattigdommens verden ble stemplet som kaotisk og skitten, hevder Frykman og Löfgren.²²

På den andre siden førte godt skotøy til at barna følte seg verdige og tilhørte en verden preget av renslighet og orden. ”Se barna i dag, en ser ikke en eneste som går barbent. De er så propre og reine at det er en fryd å se på dem,” forteller Nils Petter Nilsen (1867) noen tiår senere. Det ser ut som skotøyet har en spesiell plass i barndomsminnene:

Vi hadde kåper, og barbeint har jeg aldri gått. Det bodde en skomaker ved siden av besteforeldrene mine, og han sydde skor te meg. Å, jeg husker en gang jeg hadde fått nye sko, jeg syns dem var så fine så. Han hadde kanta dem med noe lyseblått skinn liksom på kanten. Ja, jeg syns jeg var så fin så. Det var alminnelige lave sko. Nei, barbeint har jeg nesten ikke gått.²³

Klær og sko kunne kjennes fine og behagelige eller de kunne føles trange og skitne, og de kunne lukte og klø. Slik gav klesdrakten fysiske signaler til barna om hvem de var og hvor de tilhørte sosialt. Men klær systematiserte og ordnet også barndommen ved å utheve og markere spesielle situasjoner i livet og skille mellom hverdag, høytid eller fest:

Med klær var det i almindelighet smått stell, mange barn brukte tresko. Da en liten søster av oss døde, husker jeg at vi, min yngre bror og jeg, fikk nye pjekkerter, det var stasplagg. Vi hadde som regel 1 sett søndagsklær. (...) En tid før konfirmasjonen fikk vi lov til å legge bort det vi tjente til klær og lignende til konfirmasjon.²⁴

Utstyrt med hverdagsklær ble arbeiderbarna oppdratt til nøysomhet, men ved spesielle anledninger hadde de spesielle klær. I begravelser og konfirmasjoner skulle barna være pent kledd, og de skulle også ha et sett med pene søndagsklær. Slik ble det trukket tydelige og faktiske grenser mot fattigdommen.

Det viktigste ved østkantbarnas klesdrakt var imidlertid at de i så stor grad var kledd som små voksne, i motsetning til vestkantens barn som var kledd i den spesielle barnedrakten som var på moten den gangen, nemlig matrosdrakten. Matrosdrakten ble alminnelig utbredt blant gutter og jenter i borgerlige miljøer før 1900.²⁵ Drakten skilte barna ut og spesifiserte barndommen som forskjellig fra voksenlivet, mens klesdrakten til østkantbarna innstilte barna på livets alvor og på at de tilhørte en voksenverden fylt av plikter. I fysisk forstand innlemmet

klesdrakten barna i fellesskapene ved høytider, og de instruerte barna om å oppføre seg på bestemte måter og om når de skulle uttrykke følelser som glede, sorg eller savn. I arbeidermiljøene var sorg og glede ikke individualisert og privatisert som i den borgerlige kultur.²⁶ Men i begge miljøer var klesdrakten et ”instrument” som utøvet en ytre eller kroppslig dannelse av barna.

MAT

Så jeg fikk i oppdrag å hente klubb hos fru Lund. Hun bodde i Urtegaten (...). Og så måtte jeg sitte og vente da, for hu hadde jo ikke alt sammen ferdig. Og så fikk jeg servert en klubb da mens jeg satt der. Det var så nydelig så jeg har aldri kjent så god klubb, og aldri kommer jeg vel te å kjenne det heller. For det var noe særegent ved den.²⁷

Mat er en biologisk forutsetning for menneskelig liv, men den smaker og oppleves forskjellig avhengig av hva maten består av og hvilken anledning den inngår i. Av sitatet over ser vi at opplevelsen av mat kunne være en dypt tilfredsstillende og kroppslig glede. Gjennomgående i minnematerialet fortelles det detaljert om mat og måltider, noe som kan tolkes som uttrykk for at matens smak og fysiologiske betydning satte seg som avtrykk i barnekroppene og senere ble gjenopplevd som en viktig del av barndommen. Det fortelles stort sett om tilstrekkelig og god mat. Jørgen Kristiansen (1883) slår fast at ”maten hjemme var alminnelig kraftig og god.”

Det går også fram av minnene at det var bevissthet i arbeidermiljøene om at kostholdet var viktig for barnets helse, styrke og arbeidskraft. Kosten skulle sette barna i stand til å møte fysiske utfordringer og skaffe organismen krefter. Derfor ble det lagt vekt på et kraftig morgenmåltid som gjerne besto av brød, ofte med sirup, men uten smør. Det fortelles også om noe som kalles eksport (smør) og om forskjellig pålegg på brødet.²⁸ Andre forteller om havregrynsvelling om morgenen med skummet melk ved siden. Eller frokosten kunne være som denne: ”Vi barna var særlig glad i en morgenrett, som ofte besto av brød skåret opp i terninger og overstrødd med sukker og fløte og oppbløtt i kaffe.”²⁹ Morgenmåltidet besto altså av kornprodukter, sukker, melk og kaffe. Til middag var det vanlig med kraftig og næringsrik kost som lungemos, lever, spekesild, helgrynsaftsuppe eller flesk og til kvelds rugmelsgrøt kokt på vann og skummet melk til. På søndager var det som regel noe

ekstra. Det kunne være hvetekake med margarin om morgenen og fersk suppe til middag.³⁰

For noen barn inngikk maten i kampen for tilværelsen, noe Anna Johansen (1881) opplevde og ikke glemmer: ”Det var en gutt som hadde tatt en makrell fra en butikk. Det var hos Ola billig. Så fikk han tak i gutten og ga`n juling. Og så ble det pipekonsert. Det var da politi kom. Ola billig var vel blitt sinna for den makrellpinnen da.” Historien forteller at noen barn på østkanten kjempet en kamp for brødet som kjentes på kroppen, men den forteller også om lojalitet i arbeidermiljøene, om støtte til gutten som manglet mat og motstand mot øvrighetens maktutøvelse.

Einar Grønholdt (1893) erfarte at det ikke alltid var nok mat. Han forteller at det var vanlig i hans ungdom at de hentet mat på Dampkjøkkenet.³¹ Etter middagsserveringen kunne man på få kjøpt rester til en billig penge. De som var heldige og slapp til i køen – Grønholdt viser her til det berømte maleriet av Christian Krogh ”Kampen for tilværelsen” – fikk kjøpt rester og betalte ti øre for en ganske stor porsjon middag. Einar og mange andre måtte imidlertid ofte gå tomhendt hjem for det var som sagt kamp om å få kjøpt disse restene. Når Einar ikke alltid fikk nok mat hjemme, var det en særskilt grunn til det. Det hendte at farens lønn gikk opp i drikk:

Når det gjelder kostholdet i min barndom, er det nokk riktig at det hendte jeg gikk sulten til sengs, men dette skyldtes nokk noe av mer privat natur, det var jo slik den gang også at det var fedre som brukte sin surt fortjente ukelønn til drikk, og dette gjorde seg desværre også gjeldende i mitt hjem. (...) Når vi hadde mat ble det aldrig rasjonert, men vi måtte ta oss mat selv som regel. For mor var jo på arbeidet (...) Nei jeg kan ikke huske jeg gikk sulten til mit arbeide, hvis vi ikke hadde mat i huset da, kjøpte jeg gjerne en 2 øres rugkake, og denne gikk ned uten smør og den stilte nokk den værste sulten, hadde vi ikke penger fandt vi en tom øll eller brendevinsflaske denne fikk vi 3 øre for, og disse penger kunne vi jo få omtalt rugkake for.³²

Einar kunne gå sulten til sengs, men han gikk aldri gikk sulten til arbeidet. I arbeidermiljøene ble det lagt vekt på at morgenmåltidet skulle være solid og mettende og fylle maven. Det forutsatte mat med kraftig substans. Ifølge Bourdieu er arbeiderklassens valg av mat preget av nødvendighet. Arbeidere verdsetter kraftig kost som måtte tygges fordi de er avhengige av sin fysiske styrke og av at muskelarbeidskraften reproduseres.³³ På Kristianias østkant ble det lagt vekt på kraftig kost og

nødvendighetens mat i det daglige. Men barna opplevde også andre enn nødvendighetens smaker. På lønningsdagen kunne barna få noe ekstra godt spise, forteller Olaf Gamborg-Nielsen (1873). Den dagen faren fikk lønn, møtte barna ham på hjemveien. Faren kunne stoppe ved en frukthandler, eller barna fikk være med inn i en bakerbutikk. ”En 3 øres Napoleonskake var det bedste vi viste. Eller når vi fikk ta for oss av en 5 l. pose med gråpærer eller glassepler. Så dro vi hjem i triumf til mor. Velsignede dager og minner!”

Mat ble opplevd og sanset som nødvendighet, velvære og glede, og den skilte også mellom hverdager og merkedager. Man kan si med Roland Barthes at maten uttrykte en situasjon og inngikk i et system hvor ulikhetene ble betydningsfulle.³⁴ Merkedagene ble markert med annen mat enn den daglige. Da Anna Johansen (1881) ble konfirmert, kjøpte faren en stor kurv med lokk, og kurven var full av deilige hveteboller. Hveteboller var ikke hverdagskost, og de kommuniserte gjennom syn, lukt og smak om fest og om viktige overganger i livet. Ingen gjester var invitert den gang, forteller Anna, men det var annerledes da broren ble konfirmert. Da var det fest, og det ble servert alkohol: ”(...) han var gutt. Vi satt ute i gården, det var satt opp border der, og det var så mye folk. Alle snekkera var der (...) Det var både øl og brennevin da.”³⁵ Konfirmasjonen var et overgangsritual, og gutten ble i dette tilfellet innlemmet – eller drukket inn – i en voksen mannsverden med fest og servering av alkohol. Dette var ikke jentenes verden, forteller Sigvarda Olsen (1884). Innlemmelsen i kvinnefellesskapet foregikk ved et felles konfirmasjonsmåltid sammen med andre voksne kvinner:

Så det var jo ikke så rar konfirmasjon heller. Det ikke så store selskapa den gangen. Jeg husker jeg hadde bare to ifra arbeidet, og det var spinneren min, og så var det e dame til. Det var hele selskapet. Jeg ville at spinneren min skulle komme hjem, så hun kom. Og hun fulgte meg til kirken. Mor var ikke i kirken til konfirmasjon. Hun var hjemme og stelte maten.”³⁶

Måltider og mat til hverdag og fest fylte tilværelsen i arbeidermiljøene. Familiens levebrød var fint balansert mellom tilgang på og forbruk av materielle ressurser, og veien til det å kjenne sulten gnage var kort. Slik erfarte barnet gjennom det å spise og det å mangle mat hvordan ressursene var ulikt fordelt innad i familien og mellom familier i arbeidermiljøene. I minnene ble maten opplevd og husket i ettertid som følelser av omsorg, trygghet og glede, men også – hvis den manglet – som et kroppslig og mentalt savn.

SYKDOM OG DØD

Mange barn på Kristianias østkant erfarte sykdom og død som en nærgående realitet i barndommen. I siste del av 1800-tallet var dødeligheten høy i Kristiania. Gjennomsnittet her lå godt over norske byer, og langt over bygdene. Ikke minst trakk Kristianias arbeiderbydeler gjennomsnittet opp, og barna var mest utsatt. Ved århundreskiftet hadde 42 prosent av de døde i Kristiania ennå ikke fylt fem år.³⁷

At sykdom og død var til stede som en fysisk realitet i oppveksten kommer også til uttrykk i arbeiderminnene. Barn ble rammet av sykdom selv, eller de kunne oppleve at søsken eller foreldre ble syke og døde. Tuberkulosen herjet på denne tiden, og aldersklassene mellom fem og 14 år var hardest rammet.³⁸ I enkelte familier gjorde sykdommen store innhogg i søskenflokkene, minnes Jørgen Kristiansen (1883):

Den gangen var det mye tuberkulose. Det var en som bodde i samme gården, og han gikk og spytt på gangen husker jeg. Det var vel han som smitta oss. Jeg har hatt 4 søsken som døde av tuberkulose.

Om Jørgen som barn hadde erfart at tuberkulosen smittet gjennom spytt og kroppslig nærhet eller om denne kunnskapen var kommet til i ettertid, er vanskelig å fastslå. Tuberkelbasillen ble identifisert i 1882, og ifølge medisinhistoriker Aina Schiøtz spredte kunnskaper om smitteveier og smittebekjempelse seg raskt ut til "folket" etter dette. I tiden etter 1900 ble store helsekampanjer iverksatt, og de ble intensivert inn i mellomkrigstiden i form av hygieneprogram og arbeidet for folkehelses fremme.³⁹ Det er rimelig å lese Jørgens minner om tuberkulose og smitteveier som en sammensetning av erfaringsbasert kunnskap og opplysning i samtid og ettertid.

Hvordan opplevde barna at søsken ble syke og døde? "Jeg måtte ligge med bror min like inn i døden, da han hadde tuberkulose," forteller Jørgen videre. Nærheten til den syke broren og tomrommet i sengen etter den døde, må ha satt seg som spor i kroppen av fravær og tap. På den andre siden fikk Jørgen oppleve å følge den syke broren inn i døden. Det kan se ut som denne nærheten til død gjorde at barna erfarte at døden var en del av livet. "Som før fortalt var vi 5 søskend der levde, vi hadde hatt 2 søskend til, men disse døde som ganske små," forteller Einar Grønholt (1893). Videre forteller Anna Jaffa (1885) at "[D]et har vært 14 barn av oss, men de døde mange som små." Døde søsken omtales anonymt og uten omsvøp. Denne måten å fortelle om døde søsken kan selvsagt ha vært en måte å takle sorgen på. Ved å anonymisere døde søsken, distanserte man seg fra den døde i samtid og ettertid. Men det

kan også være uttrykk for at når barna hadde døden tett innpå livet, lærte de gjennom erfaring å forholde seg nøkternt til den. At barn var tett på døden og døde ser vi også i barndomsminner fra sør- og vest-Norge. Der forteller kvinner, født i tiden omkring 1900, at når noen døde i nabolaget (...) så gjekk me og såg på lik". Liket ble stelt og pyntet og stilt til skue i stua, og barna hadde en selvfølgelig rett til å delta i skikkene som var knyttet til fenomenet død.⁴⁰

Da barnedødeligheten sank i vestlige land, skjedde det ifølge den amerikanske sosiologen Viviana Zelizer endringer i holdninger til barn og barnedød. Zelizer hevder at det fant sted en emosjonell revolusjon som førte til at barn og barnedød ble sentimentalisert. Utviklingen førte til "a dramatic revolution in mourning" i forbindelse med barns død.⁴¹ På denne bakgrunn kan man tenke seg at i arbeidermiljøene på Kristianias østkant rundt 1900 ble barnedød erfart i tråd med gamle forestillinger om at mennesket ikke hadde noen innflytelse over døden. Siden barnedødeligheten var høy var det den gang en like nærliggende tanke at barn døde av barndom, som at gamle døde av alderdom.⁴² Døden var forventet og akseptert, men det betyr ikke at barn ikke var knyttet til søsken med kroppslige og følelsesmessige bånd eller at de ikke opplevde sorg og tap når de døde. Det betyr snarere at det var nedfelt en forventning i arbeidermiljøene rundt 1900 om at man ikke kunne hente barnedødsfall ut av skjebnens klør.⁴³

Ved sykdom kunne likevel lege tilkalles, men legebesøk kostet penger, og møtet med legen kunne bli et lærestykke i klasseforskjeller og i hvordan makt og avmakt materialiserte seg i arbeiderhjemmet idet legen trådte over dørstokken. I dette tilfellet hadde familiefaren blødende magesår:

(...) mor gikk fortvilet omkring og stelte med far og oss. Da legen kom inn i skinnpels, det var vinterstid, stanset han uten å ta av sig og spurte om vi kunne betale. En god venn av far var tilfeldig til stede og irretesatte legen for hans optreden; det rettet oss opp og virket som balsam på våre sinn, men harmen brenner i oss ved erindringen.⁴⁴

Noe huskes, noe glemmes og noe kommer til i ettertid, men denne erfaringen av ydmykelse hadde risset seg inn i barnets sinn som et sårt minne. Så vel barna selv som familiens venner var tilstede ved denne episoden, noe som illustrerer at barna deltok der sykdom i familien utspilte seg. Barna var til stede og erfarte gjennom å se, høre og lukte hvordan sykdom og død brøt ned menneskekroppen. Sykdom og død ble altså ikke "privatisert" eller skjult for barna.

Barna levde i et miljø der sykdom og død grep inn i og regulerte barnas liv. Det var særlig tuberkulosen som rammet både barna selv og de voksne. Omkring 1900 var utbredelsen av tuberkulosen på sitt høyeste, og utover på 1900-tallet gikk sykdommen gradvis tilbake.⁴⁵ Parallelt fortsatte også barnedødeligheten å synke.⁴⁶ Samtidig skjedde det at når dødeligheten sank, ble barnedød utålelig. Den skulle bekjempes og defineres bort fra barndommen. Sykdom og død ble taushetsbelagt, usynliggjort og skjult for naboer, familie og barn. Den døende ble flyttet fra hjemmet og nærmiljøet og inn på hospitalet. "A heavy silence has fallen over the subject of death," skriver Philippe Aries i sin bok om det vestlige menneskets skiftende holdninger til død.⁴⁷ Barn skulle beskyttes fra døden ved å ekskluderes fra den, med det resultat at de mistet muligheten til å følge og erfare sykdom og død i familien. Etter hvert fikk de heller ikke delta i begravelser. En tilværelse der barna hadde en fysisk nærhet til døden og sanset og erfarte at den var en del av livet var under avvikling etter 1900.

MINNER OM MATERIALITET – KONKLUSJON

I denne artikkelen åpnes det for å innlemme materialiteten som fortolkningskategori i arbeiderhistorien. I dette perspektivet ses arbeiderbarnet som kropp som er formet av og som selv sanser, erfarer og former sine fysiske omgivelser. Perspektivet fanger inn hvordan barnet som subjekt og substans og kropp er formet av og erfarer og former de materielle omgivelsene.

Med materialiteten som fortolkningskategori og arbeiderminner som empirisk materiale belyser denne artikkelen hvordan barn i arbeidermiljøene i Kristiania rundt 1900 erfarte, tilpasset seg og behersket nærområdenes materielle krav. Utgangspunkt er at barnet møter verden med sin kropp, og at kroppens kjønn og fysiske konstitusjon og ferdigheter var avgjørende for hvordan dette møtet artet seg og for formingen av barnets verden. Minnene er forstått og fortolket som et møte mellom ulike kulturer og tider. Når handlingene og ordet er blitt fortolket historisk og kontekstuel, er fortolkningsrammen imidlertid materialiteten og barnets tilpassning og svar på materialitetens krav. Gjennom å vokse opp, erfare og være aktive deltakere i lokalsamfunn og familie var barnet kroppslige subjekter som ikke bare var preget av, men også preget denne verden.

Bolig, mat og klær og sykdom og død var viktige elementer i arbeiderbarnets nærrområder på Kristianias østkant rundt 1900 og var med på å bestemme barnets situasjon. Vi har sett at gjennom erfaring av nærrområdenes materielle krav lærte barnet å bli et arbeiderbarn, og tilhørigheten til arbeiderklassen ble innleiret i barnets kropp. Det å være arbeiderklasse var altså ikke (bare) et spørsmål om klassebevissthet, men om kroppslige lærestykker i barndommen. Barnets kropp ble sosialt informert og utviklet sanser som den praktiske, nødvendighetens, pliktens og den kollektive ansvarlighetens sans.⁴⁸ Arbeiderbarnet lærte samhandling, lydighet og disiplin og om å bidra og være til nytte. I arbeidermiljøene var barna integrerte deltakere og aktører på voksne arenaer. Slik ble barna synlige subjekter i eget og familiens liv. Arbeiderbarnet inntok subjektposisjoner som omsorgsansvarlig, medforsørger og arbeider i familiekollektivets tjeneste.

Arbeiderbarnet erfarte også den fysiske kapitalens betydning fordi den definerte på hvilken måte og i hvilken grad barnet kunne bidra til kollektivet og hevde seg i kampen for familiens levebrød. Fysisk kapital – det vil si styrke og motstandskraft – var også viktig for hvordan barnet møtte og erfarte sykdom og død.

Det åpnes her for å se barndom som en "totalitet" av fenomeners kultur og mening og hvordan disse fenomener blir erfart innenfor og i relasjon til de kulturelle og materielle kontekster som omgir dem. Når jeg tar til orde for kroppens og materialitetens innsettelse i barndomshistorien, er det ikke som biologisk reduksjonisme, men som et produkt av interaksjonen mellom kropp og samfunn og mellom natur og kultur. Utgangspunktet har vært at sosial handling er legemliggjort handling, utført ikke bare av tekster, men av virkelige, levende kropp.⁴⁹

Jeg vil altså åpne for bifokale perspektiv i arbeiderhistorien; det vil si doble perspektiv som inkluderer arbeiderbarnet som aktør og subjekt som former sine omgivelser på den ene siden og som formet av omgivelsenes strukturer på den andre. Barnet ses som en lokalt agerende kroppslig aktør, med koplinger og forbindelser til større samfunnsmessige kontekster. Barndom blir da noe mer enn det som er gitt enten av samfunnsmessige strukturer eller det som er kulturelt konstruert.

SLUTKOMMENTARER

- 1 Arbeiderminnesamlingen, Historisk institutt, NTNU. Minnene ble samlet inn av Edvard Bull i 1950-årene.
- 2 P. Bourdieu, *Den praktiske sans*. København 2007.
- 3 A. James, Chr. Jenks & A. Prout, *Den teoretiske barndommen*, København 1999: 226.
- 4 P. Augestad, *Skolering av kroppen*, Bø 2003: 37.
- 5 D. Østerberg, *Arkitektur og sosiologi i Oslo: En sosio-materiell fortolkning*, Oslo 1998: 26- 27.
- 6 I. Kaldal, *Historisk forståing og forteljing*, Oslo 2003: 96 ff.
- 7 J. E. Myhre, Hovedstaden Christiania. Fra 1814 til 1900, bd. 3, *Oslo bys historie*, Oslo 1990: 376-377.
- 8 L. E. Thorsen, *Kvinnene på Kampen. En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*. Hovedoppgave i etnologi, Oslo 1978: 179
- 9 I. Blom, *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft*. Oslo 1980: 31.
- 10 K. Kjeldstadli, Den delte byen. Fra 1900 til 1948, bd. 4, *Oslo bys historie*, Oslo 1990: 399.
- 11 J. Frykman og O. Löfgren, *Det kultiverte mennesket*. Oslo 1994: 105-107.
- 12 P. Bourdieu, sitert i P. Augestad, *Skolering av kroppen*, Bø 2003: 252.
- 13 P. Ariès *Barndommens historie*, Oslo 1980: 19.
- 14 L. E. Thorsen, *Det fleksible kjønn*, Oslo 1993: 64.
- 15 Maggi Olsen (1876).
- 16 P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Praxis*, Cambridge 1977: 89.
- 17 Frykman og Löfgren 1979: 112.
- 18 P. Bourdieu, *Den praktiske sans*. København 2007: 100.
- 19 Se for eksempl A. Davin, *Growing up poor. Home, school and street in London 1870-1914*. London 1996.
- 20 Einar Grønholdt (1893).
- 21 Philippe Ariès knytter oppfinnelsen av egne barneklær til oppfinnelsen av barndommen, Ariès 1980: 71.
- 22 Frykman og Löfgren 1979: 183
- 23 Ovida Carlsen (1878)
- 24 Olaf K. Gamborg-Nielsen (1873)
- 25 G. Aarsland Rosander , Barneklær, i B. Hodne og S. Sogner (red.), *Barn av sin tid*. Oslo 1984: 141-142.
- 26 Frykman og Löfgren 1979: 113.
- 27 Jørgen Kristiansen (1883).
- 28 Jørgen Kristiansen (1883).
- 29 Olaf K. Gamborg-Nielsen (1873)
- 30 Einar Grønholdt (1893) og Jørgen Kristiansen (1883)
- 31 Christiania Dampkøkken var et aksjeselskap som solgte billig middagsmat til ubemidlede og som ikke tok sikte på fortjeneste. Myhre 1990: 223.
- 32 Einar Grønholdt (1893)
- 33 P. Bourdieu, *Distinksjonen*, Oslo 2005: 190.
- 34 R. Barthes, Matens grammatikk, i *Samtiden* 1979, 6: 34.
- 35 Anna Johansen (1881).
- 36 Sigvarda Olsen (1884).
- 37 Myhre 1990: 388-390.
- 38 Ibid.: 391.
- 39 A. Schiøtz, *Folkets helse – landets*

- styrke 1850-2003*. Oslo 2003: 52, 236.
- 40 A.L. Gjesdal Christensen, *Livet i og mellom husene. Utvalgte artikler om livsform i bymiljø*. Oslo 1991: 162.
 - 41 V. Zelizer, *Pricing the Priceless Child. The changing social Value of Children*, New York 1985: 23.
 - 42 A. Løkke, *Døden i barndommen. Spædbarnsdødelighet og moderniseringsprosesser i Danmark 1800 til 1920*, København 1998: 464.
 - 43 Løkke hevder at disse gamle forestillingene om død var oppløst omkring første verdenskrig og at moderne holdninger til barnedød som noe som kunne bekjempes, da hadde tatt over.
 - 44 Olaf K. Gamborg-Nielsen (1873).
 - 45 I. Blom, *Feberens ville rose*, Bergen 1998: 10.
 - 46 S. Dyrvik, *Den demografiske overgangen*, Oslo 2004: 71.
 - 47 P. Ariés, *The Hour of Our Death*. Oxford 1981: 570, 614.
 - 48 Se Bourdieu 1977: 124.
 - 49 A. James, Chr. Jenks og A. Prout, *Den teoretiske barndommen*, København 1999: 207.

LJUSET FRÅN VÄSTER?

Arbetsgivar- och arbetarsidans reaktioner på fordism och etablering av amerikanska bilfabriker i Danmark och Sverige 1919-1930

Lars Hansson

DET AMERIKANSKA BILINDUSTRIERNAS EXPANSION UNDER MELLANKRIGSTIDEN. FORD OCH GENERAL MOTORS GLOBALA OFFENSIV

Övergången till den amerikanska ackumulationscykeln

I denna studie undersöks hur inom en av 1900-talets viktigaste industrier företrädare för amerikansk industri expanderade globalt under mellankrigstiden. Den brittiska hegemonin inom den globala ekonomin började från det sena 1800-talet alltmer tappa kraft och utsättas för växande konkurrens från andra centra. Den amerikanska hegemonin, vilken slutgiltigt etablerades genom den brittiska hegemonins terminalkras i början av 1930-talet, skilde sig från den brittiska bl. a. genom offentligt reglerat världsvalutasystem, genom avtalsreglerad världsekonomi, internaliseringen av världshandeln i stora transnationella bolag. Speciellt för USA var etablerandet av de senare som utgjorde vertikalt integrerade, byråkratiskt förvaldade bolag. Dessa expanderade först över USA:s kontinent för att sedan fortsätta expansionen internationellt. Under hela 1920-talet växte produktiviteten snabbare i USA vilket ökade de amerikanska företagens konkurrensförmåga. Samtidigt som det globala ekonomiska systemets beroende av dollarn ökade så förvärvade amerikanska företags utländska tillgångar i snabb takt. I slutet

av 1920-talet hade USA:s lån- och direktinvesteringar motsvarande 8 miljarder dollar. Denna process avbröts temporärt med 1930-talets kris och protektionistiska reaktion.¹

Den amerikanska bilindustrin

Även om tillverkningen av T-forden påbörjades redan 1908 var det först på 1920-talet som bilismen slog igenom USA och då infrastrukturen i form av bl a vägnät möjliggjorde utnyttjandet av det nya fordonet. 1926 hade USA 18,5 miljoner bilar, vilket motsvarade 80 procent av världens bilpark och världens högsta biltäthet 1928.² Ford hade med hjälp av T-forden en dominerande ställning på den amerikanska bilmarknaden. Rationaliseringen av tillverkningen utnyttjades av Ford för att sänka priserna, från 850 dollar 1908 till 260 dollar 1925, vilket bidrog till bilismens spridande.³ Henry Ford var fientlig till fackföreningar och byggde upp ett system för social kontroll av de anställda, utbildning för immigranter, mm.⁴

Löpande bandet

Den nya massproduktionen av bilar som Henry Ford bidrog till skilde sig från tidigare hantverkspräglad produktion på flera sätt. En viktig förutsättning för massproduktionen var principen om utbytbara delar och ett kontinuerligt produktionsflöde.⁵ Svensken Carl Gustaf Johansson, även kallad "Mått-Johansson" bidrog med lanseringen av "kombinationsmåttsetsen" (i USA kallad "JO-Blocks"), som var en utrustning för precisionsmätning till utvecklingen av produktion av utbytbara delar. En av Fords nära medarbetare William Knudsen berättar att en av de första saker han gjorde när det företag han var verksam på, Keim Company i Detroit, började montera t-fordar var att konfiskera alla hammare och filar. De olika delarna skulle passa direkt när de kom från maskinerna.⁶

Ford produktion var inriktad på att eliminera behovet av yrkesskicklig arbetskraft och överförande av kunskap från arbetare till maskiner. Detta kom att innebära en degradering av arbetet som blev mer repetitivt och monotont.⁷ En stor del av de olärda arbetare som kom att arbeta för Ford var fattiga immigranter från Europa.⁸ De specialmaskiner som konstruerades för bilproduktionen utformades så att de kunde betjänas av halv- eller olärda arbetare. Henry Ford hävdar dock att han inte

påverkats av Frederick Taylor. Medan Taylor vid analyserande av en arbetsprocess tog produktionsutrustningen för given, som något konstant och genom tidsstudier ville driva upp arbetarens intensitet så menar Ford och hans anhängare att Fords ingenjörer inriktade sig på att mekanisera arbetsprocessen och gjorde därmed arbetaren till maskinpassare. Tidsstudier användes vid introducerande av maskineri i produktionsprocessen, men det var sedan maskinerna som bestämde arbetstakten och inte något styckackord. David Honshell menar att fast Ford vilade på vissa element från Taylor skilde sig Ford löpande band radikalt från Taylor och hans efterföljare.⁹

Löpande bandet introducerades på Fords fabrik i Highland Park i Detroit 1913, men arbetarnas missnöje med detta nya monotona arbete ledde till stor omsättning av personal, 380 procent. För att reducera omsättningen, minska risken för facklig organisering men också minska löneskillnaderna på företaget introducerade i januari 1914 en ny hög lön på 5 dollar per dag, vilket ledde till mycket kritik från ortodoxa finansmän och industrialister.¹⁰

Henry Fords konservatism och ovilja att förändra bilkonceptet under 1920-talet gjorde att General Motors med större modellutbud och modernare vagnar (årsmodeller infördes 1923) gick förbi Ford. GM hade grundats 1908 av Billy Durant som var inriktad på att företaget skulle ha en helt dominerande roll på bilmärknaden i USA. General Motors präglades för övrigt av diversifikation och vertikal integration.¹¹ General Motors utvecklade ett patriarkalt välfärdssystem, benämnt "Sloanismen", efter bolagets president Alfred Sloan.¹² Under 1920-talet genomgick den amerikanska bilindustrin en koncentrationsprocess som ledde till att de tre stora; Ford, GM och Chrysler, vid decenniets slut hade marknadsandelar på sammantaget mer än 70 procent.¹³

Ford och General Motors globala expansion

T-forden blev inte bara en succé i USA utan kom i bokstavlig bemärkelse att bli en världsbil. Efter första världskriget etablerade Ford fabriker och nationella försäljningsföretag i flera länder, vilka kontrollerades från Detroit. Den europeiska expansionen formades av danskamerikanen William Knudsen som kom till Ford 1911, stod Henry Ford nära och under första världskriget etablerade en mängd bilfabriker över USA.¹⁴ Den första fabriken i Fords europeiska expansion efter första världskriget anlades i Köpenhamn 1919.¹⁵

General Motors bildade 1911 General Motors Export Co, som skulle organisera försäljningen av bilar utanför USA. I slutet av första världskriget ökade försäljningen av bilar p.g.a. en uppdämd efterfrågan. GM började professionalisera sin utlandsförsäljning och General Motors Export Co. inrättade kontor i 18 länder. Utländska sammansättningsfabriker etablerades även för att minska kostnader, öka produktionsvolymen och tillhandahålla större sortiment åt kunderna. Bildelarna fraktades i stora lådor (Completely Knocked Down, CKD) från USA till destinationsländerna, en del av de bildelar som behövdes i den färdiga bilen kunde dock framställas i destinationsländerna. General Motors International A/S bildades i Danmark 1923 och följande år igångsattes produktion av bilar i Köpenhamn, men också vid en Londonfabrik genom det brittiska bolaget General Motors Ltd.¹⁶

GM mötte hinder i form av ekonomisk nationalism när man sökte etablera sig i andra länder och drabbades av tullhinder och andra restriktioner. 1920 gick hälften av GM:s export till de fyra stora industriländerna Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Italien, samtidigt var dessa marknader svårast att penetrera, eftersom de hade egen inhemsk bilindustri med nationell uppbackning. Den andra hälften av GM:s transoceana marknad bestod av små relativt outvecklade länder där amerikanska producenter hade fritt tillträde, som Danmark och Sverige. Sammansättningsfabrikerna gjorde det lättare för GM att identifiera sig med lokala ekonomier genom att utnyttja lokala företagsledare och arbetskraft.¹⁷

GM kom att etablera sammansättningsfabriker i flera andra länder och när så skedde skildes organisationen från Exports Co och dess direktör rapporterade direkt till en ny Export Group. Export Group blev 1937 omdöpt till *Foreign Distributors Div.* och hette från 1942 *General Motors Overseas Operations a Division of General Motors Cooperation.* GM Overseas var sedan 1920-talet förlagd till New York och flyttades till Detroit först 1978 varvid verksamheten helt integrerades med övriga GM. Detta innebar en dramatisk förändring eftersom GM Overseas före detta hade opererat inom sin egen kultur, utan närmare relationer med GM:s högkvarter i Detroit. Det förekom i princip inget utbyte av personal mellan GM Overseas och GM i Detroit. GMs direktörer i utlandet beskrivs ha levt som koloniala tebaroner i eleganta företagsmansions och rest på luxuösa oceanlinjer. Den relativt lilla personalstyrkan var stabil och liknade en familj. De hölls samman över stora avstånd av en särskild anda och månadsmagasinet GM World som innehöll personliga reportage och uppgifter om personalen.¹⁸

Ett sätt att få fotfäste på olika nationella marknader var att köpa upp existerande bilproducenter. 1925 köpte GM brittiska Vauxhall och 1929 tyska Adam Opel. Det senare företaget var den största biltillverkaren utanför USA, hade 45 % av tyska person- och lastbilsmarknaden, 12 000 anställda och hade infört amerikanska produktionsmetoder med löpande band under 1920-talet.¹⁹ Trots detta producerade Opel vid tiden för GM:s köp inte reservdelar för återförsäljarna, som fick göra detta själva.²⁰

FORD OCH GENERAL MOTORS ETABLERING I DANMARK OCH SVERIGE

När lokaliseringen till Danmark beslutades tog Ford hänsyn till landets politiska och ekonomiska stabilitet, landets goda infrastruktur samt relativa välbefinnande och att Köpenhamn hade en utvecklad hamn. Göteborg var även en möjlig lokaliseringsort för den nordeuropeiska sammansättningsfabriken, men svenskarna vägrade reducera tullnivåerna för importerade bildelar. De danska myndigheterna gick däremot med på att tullsatsen på bildelar bara skulle vara en tiondel av den på färdiga importbilar och att reexport till tredje land skulle vara skattefri. I juni 1919 bildades Ford Motor Company A/S – Fords högkvarter hade full kontroll över det danska företaget och aktiekapitalet låg i händerna på medlemmar av Fordfamiljen.²¹ Ford fabrik i Köpenhamn på Heimdalsgade startade produktionen 1919 med 148 arbetare och 12 tjänstemän. 1924 arbetade 600 arbetare och 100 tjänstemän i denna fabrik som framställde 140 bilar om dagen.²²

William Knudsen blev bolagets förste ordförande och när han 1920 blev direktör för Fords europeiska aktiviteter i London ersattes han av svensken George Carlson som var ansvarig för etablerandet av Fordåterförsäljare i Skandinavien, Ryssland och östersjöländerna. Efterfrågan på T-fordar växte dock så att en utvidgning av fabriken blev nödvändig och 1921 påbörjades projekteringen av en lång större fabrik, vilken kom att ligga i Köpenhamns sydhamn.²³

För att skaffa tillräckligt aktiekapital till att finansiera det nya fabriksbygget utvidgades aktiekapitalet till 30 miljoner danska kronor. Den nya fabriken som öppnades den 15 november 1924 blev snabbt till ett utställningsfönster över det amerikanska industriella massproduktionsystemet. Den socialdemokratiska statsministern Thorvald

Stauning invigde den nya fabriken och vid den galamiddag som senare hölls betecknade han Ford A/S som "Danmarks plejebarn" som han hoppades skulle trivas och växa sig stort och kraftigt till fördel för landet och de danska arbetarna. Den nya fabriken producerade 225 bilar om dagen och var ett mindre industrikombinat med egen flotta av transportskepp.²⁴

William Knudsen lämnade 1921 Ford på grund av meningskiljaktigheter med Henry Ford och började arbeta för General Motors 1922.²⁵ 1923 etablerade General Motors en sammansättningsfabrik i Köpenhamn med en kapacitet av 25 bilar om dagen men redan efter 6 år flyttades verksamheten till en ny fabrikslokal på Nørrebro på 56 000 m².²⁶

Bilindustrin i Sverige

När en svensk bilindustrin skulle etableras var påverkan stark från USA avseende bilarnas utformning och utseende. Många svenskar som arbetat i amerikansk bilindustri kom att arbeta för Volvo och dess underleverantörer.²⁷ Ett svenskt försäljningsbolag *Ford Motor Company AB*, började sin verksamhet 1924, och en ursprunglig avsikt var att producera Fordbilar bl a till Sovjetunionen.²⁸ Först efter andra världskriget, 1949 kom dock monteringen av Fordbilar igång på fabriken i frihamnen i Stockholm.²⁹

Även General Motors kom att etablera sig i Norden med en sammansättningsfabrik först i Köpenhamn och sedan även i Stockholm.³⁰ Försäljningen av General Motors fordon ökade i Sverige, andelen importerade Chevrolet ökade 1923-1925 med mer än 300 procent. Köpenhamnsfabrikens kapacitet räckte inte till för denna ökning varför lösningen blev att etablera produktion i Sverige.³¹ GM inköpte 1927 mark för fabriksbyggnation vid Hammarbyleden och Stockholms stad förband sig att framför fabriken bygga en kaj av 120 meters längd. Våren 1927 bildades så General Motors svenska dotterbolag, *General Motors Nordiska AB*, vars uppdrag var att förse den svenska och finska marknaden med fordon. Fabriken var färdig i december 1927 och produktionen började i januari 1928.³² I GM:s reklam framfördes att bilarna var "svensktillverkade" och gav sysselsättning åt många svenskar.³³

EXPLOATERING ELLER VÄLSTÅND?

Arbetsgivarnas och arbetarrörelsens reaktion på Fordism och Ford och GM:s ankomst och närvaro i Skandinavien.

Frederick Taylors vetenskapliga arbetsledningssystem möttes av blandade reaktioner när det introducerades i Danmark och Sverige från 1912, men Taylor var förvisso inte den ende bakom de nya vetenskapliga arbetsmetoderna. Amerikanska arbetsmetoder sågs från arbetsgivarsidan som positiva och t.o.m. som ett sätt att motverka emigrationen.³⁴ Arbetarrörelsen var inledningsvis kritisk och det förekom att det betraktades som ett nytt slavsysteem.³⁵ Taylorsystemet berörde kärnan i frågan om makten över produktionen och de kunskaper som fanns förborgade i arbetsprocessen.³⁶ Henry Ford utvecklade oberoende av Frederick Taylor en del aspekter av hans system, men fokuserade mer på mekanisering och tillförde även incitament som högre löner och patriarkala välfärdssystem. I USA var Ford fientlig till fackliga organisationer och hans välfärdssystem avsåg att eliminera risken för arbetarnas fackliga organisering. Fords visioner om välfärdsstegring kom dock att bli alltmer hegemoniska inom den reformistiska arbetarrörelsen i kärnstaterna och kombinerades med keynesianismen. Även i semiperifera s.k. socialistiska stater som Sovjetunionen kom framför allt Fords produktionsmetoder att tillämpas och Ford kom t.o.m. att bistå med kompetens vid etablerande av bilfabriker i detta land.

Beverly Silver har i sin studie av globalisering och arbetaraktivism 1870-2000 betecknat bilindustrin som den typiska industrin under 1900-talet. Även om biltillverkningen var tidigare i Europa var det först i USA med Henry Ford och det löpande bandet som den industriella biltillverkningen satte igång. Silver skildrar hur bilindustrin och de fordistiska produktionssystemen spreds från USA till Europa och därifrån till semiperifera stater som Brasilien, Sydafrika och Sydkorea. Överallt dit bilindustrin och fordismen lokaliseras formas också en arbetarklass och vi får en reaktion från denna på arbetsförhållandena i form av aktivism i organiserad form, en aktivism som efterhand också kan driva på demokratiseringen av de berörda staterna. Silver menar att första generationens immigranter i bilindustrin inte reagerade på arbetsvillkoren, men att andra generationen blev viktiga aktivister.³⁷

Fords visioners betydelse för den svenska arbetarrörelsen har hittills främst studerats indirekt genom andra branscher och företag än bilin-

dustrin alternativt i bilindustrin under efterkrigstiden. Här kommer vi dock att se på hur den svenska arbetarrörelsen men också arbetsgivarna reagerat när Ford och General Motors direkt etablerade sig med egna sammansättningsfabriker i Sverige.

Ford etablering i Köpenhamn

När Ford etablerade sin första fabrik i Köpenhamn 1919 fick man gå med på en kompromiss med den danska fackliga rörelsen och ingå ett kollektivavtal på monteringsfabriken, även om det var i strid med Henry Fords policy på detta område. Lönerna var höga, motsvarande 5 dollar per dag, vilket försvårade den fackliga mobiliseringen och det gjorde även det stora antalet, upp till tio olika, fackföreningar som organiserade arbetarna.³⁸ När produktionen skulle läggas om till A-forden 1927 friställdes arbetsstyrkan och innan produktionen kom igång sade Ford A/S ledning upp avtalet och de kollektiva överenskommelserna som ingåtts med de olika fackföreningarna. Detta skedde på order från Detroit, där inga fackföreningar tolererades förrän 1941. Arbetarna fick skriva på individuella kontrakt med ledningen som lät det skina igenom att man skulle betala samma höga löner som tidigare. Arbetarna fick också skriva under det nya fabriksreglemente som dikterats av Ford. Även om de danska fackföreningar var principiella motståndare till detta arrangemang accepterade alla, utom Sadelmakarnas fackförening som var under kommunistiskt inflytande, detta arrangemang på grund av de höga lönerna.³⁹

GMs etablering i Stockholm

Efter en del tveksamheter etablerade General Motors en sammansättningsfabrik i Stockholm, som påbörjade produktionen i januari 1928. Företaget genomförde en storskalig reklamkampanj i pressen inför öppnandet av sin fabrik i Stockholm, arbetet skulle bedrivas efter amerikanska metoder och även lönerna skulle ligga på amerikansk nivå. Dessa förespeglningar ledde till att hela 16.000 arbetare inlämnade skriftliga ansökningar om arbete till GM och i april 1928 var 1 400 personer anställda vid den nya anläggningen.⁴⁰

1938 arbetade vid full drift 1 000 arbetare och 250 kontorsanställda vid GM:s Stockholmsfabrik. Produktionskapaciteten var då 85 bilar om dagen. GM:s förste VD var en amerikan vid namn mr Mougey och

arbetsledningen var inledningsvis amerikansk. De anställda uppgavs dock 1938 vara till 99 procent svenskar.⁴¹

GM var från början positiv till avtal med Metallindustriarbetareförbundet och innan anställningar började accepterades att bara organiserade arbetare skulle anställas. Då emellertid många arbetare tillhörde andra fackförbund, totalt 16 olika sådana, var GM mindre villigt att sluta avtal med dessa och tvistigheterna ledde till att GM inträdde i Sveriges Verkstadsförening. 26 januari bildades General Motors Arbetares Verkstadsklubb med ett 50-tal medlemmar. I mars gjorde framställning från Metall och tapetserarnas och sadelmakarnas sida om reglerande av arbetslönerna så att man åtminstone kom i närheten av de amerikanska löner som utlovats. Tapetserarna och Sadelmakarna tillhörde Skandinaviska Sadelmakare- och Tapetserarförbundet som hade sitt säte i Köpenhamn. Tapetserarna beslutade dock efter resultatlösa förhandlingar att lägga ned arbetet och arbetare från övriga avdelningar nekade att låta sig förflyttas till de blockerade avdelningarna. GM värvade i detta läge strejkbrytare till de berörda avdelningarna vilket ledde till allmän strejk på hela anläggningen. Strejkbrytarna betalades med löner som översteg de ordinarie arbetarnas och transporterades även till och från fabriken.⁴² GM hotade att flytta produktionen från Sverige med anledning av konflikten, men denna kom dock att lösas efter ett par veckor.⁴³

På vilket sätt diskuterades då rationaliseringar och amerikanska produktionsmetoder av arbetsgivar- respektive arbetarsidan? En arbetshypotes är att arbetarrörelsen hade en försiktigt positiv bild av Ford och hans produktionsmetoder utifrån ett developmentalistiskt perspektiv, medan arbetsgivarna var kritiska mot hans lönesänkings- och arbetstidsförkortningsprogram utifrån föreningens företrädares klasspositioner. Jag har gått igenom Svenska Arbetsgivarföreningens organ *Industria* och LO:s organ Fackföreningsrörelsen för perioden 1924-1930 där det fördes en hel del diskussioner kring dessa frågor, ofta utifrån ett internationellt perspektiv. Först ska vi se hur arbetsgivarna såg på rationaliseringar och amerikanska produktionsmetoder i allmänhet och Ford och hans visioner och metoder i synnerhet.

Industria

Henry Ford uppmärksammas en del i *Industria* under perioden. Han framställs å en sidan som en ”klart och kallt räknande hjärna med enkel eller t.o.m. primitiv argumentation. Å andra sidan framställs han som

en idealist, vilket är en ganska fantastisk karaktäristik av en person vars påverkan på det vardagliga materiella livet under 1900-talet knappast kan underskattas.⁴⁴ Fords idealistiska tendens framställs t.o.m. i närmast religiösa termer där han sägs göra anspråk på att vara en industriell reformator i större omfattning.⁴⁵ Man talar om Fords ”frälsningsrecept” och när man talar om Ford och en amerikansk professor benämns dessa som ”den amerikanske Allah och hans profet.”⁴⁶ Han beskrivs också ironiskt som ”mänsklighetens välgörare”.⁴⁷

Bilproduktionen betraktas om onödig lyxproduktion som begränsat mer nyttig konsumtion av nödvändighetsartiklar som kläder och skor.⁴⁸ Massproduktionen sades omfatta mest lyxartiklar och i mindre grad nödvändiga varor.⁴⁹ Industria uttrycker också tvivel på utvecklingen, på vidare rationalisering av etablerade industrier och menar att bilmarknaden i USA med 22 miljoner bilar 1926 börjar bli mättad! Avslutningsvis riktas en ganska radikal kritik mot det utarmade arbetet i Ford fabriker där den mänskliga arbetskraften inkopplats i maskinkedjan.⁵⁰ Fords ”sociala lön” sades vara ett finansdrag och betingat av ekonomiska motiv.⁵¹ Fords recept sades inte kunna appliceras på europeisk kvalitetsindustri.⁵²

När det gällde höga amerikanska lönenivåer kopplades dessa samman med protektionism och hindrande av migration och en fri världsmarknad.⁵³ De amerikanska framgångarna sades bero på protektionism och inte på USA:s ”sagolika teknik”. De höga lönerna sades bero på arbetsbrist vilket även framdrivit mekanisering och vetenskaplig arbetsorganisation.⁵⁴ De höga lönerna framställdes som ett oseriöst ”frälsningsrecept” och som ”universalmedel”.⁵⁵ Bilindustrin sades inte vara representativ för USA:s reallöner eller levnadsstandard.⁵⁶ Stora skillnader påtalades mellan yrkesarbetare och icke yrkesarbetare.⁵⁷ Den genomsnittliga köpkraften vid Fords Detroitverkstäder sades knappt räcka till utgifterna i en normalfamilj.⁵⁸ När det gäller jämförelser mellan lönenivåer i USA och Europa påpekas att man måste ta hänsyn till socialutgifter som de europeiska företagen men inte de amerikanska betalar.⁵⁹ Industria låter rent marxistisk när man menar att de amerikanska arbetsgivarna inte frivilligt ha gått med på löneökningar, utan kämpat emot dessa, men de sades ha accepterat dessa som en ideologisk överbyggnad, vilken harmonierar med det materiella underlaget.⁶⁰ Industria är fullt med olika värderingar och laddade begrepp som ”amerikanska överlöner”, om köpkraftsteorin som att ”lyfta sig själv i håret” och som rent ”skoj”.⁶¹ Den svenska fackföreningsrörelsen sades 1929 ha nyktrat till avseende köpkraftsteorin, dessa tankedimnor hade skingrats, men stora delar av den internationella arbetarrörelsen levde ännu i ett köpkraftsrus.⁶²

Industria tar upp en del positiva saker med USA som mindre klassmedvetande hos arbetarna, mer positiv inställning till teknisk förändring och större klassmobilitet.⁶³ Den innehåller dock även en hel del kritik mot det amerikanska samhällssystemet som man snarast skulle förvänta sig finna på vänsterflygeln. Det upplyses om att det inte finns någon lagstadgad arbetstid i USA, att arbetstid på 70 timmar förekommer i textilindustrin. Dessutom framförs att kvinnor och barn inte skyddas av någon lagstiftning.⁶⁴ Amerikanska frilansjournalister som talade om amerikanskt välstånd vilande på social fördelningpolitik avvisades och man hävdade att någon omfördelning av resurser inte skett i USA de senaste åren.⁶⁵ De europeiska arbetsgivarna sades ta mycket större hänsyn till arbetarnas sociala behov är deras motsvarigheter i USA.⁶⁶ Den amerikanska smaken sades vara kännetecknande för ett nytt, traditionslöst enhetligt folk. USA sades ha ett försprång genom att ha stora råvaruresurser och kapital man erhållit efter världskriget.⁶⁷ Amerikanerna framställs dock även som rotlösa och benägna att bedriva rovdrift på naturresurser utan tanke på morgondagen. ”Get rich – and do it quick” sades vara amerikanernas lösen.⁶⁸ Man avvisar också USA som ett ”industriellt underland”.⁶⁹ Hela det tydliga drag av antiamerikanism som återfinns tycks vara präglad av en värdekonserverativ hållning.⁷⁰

Sammanfattningsvis framställs Ford, amerikanska produktionsmetoder och höga löner som bedrägliga och närmast såsom religiöst och känslomässigt grundade. Tron på effektivare produktion och bättre materiell levnadsstandard framstår som grundade i okritiska betraktelser av USA och oseriösa drömmier.

Hur uppfattades då de amerikanska produktionsmetoderna och Henry Ford från fackföreningsrörelsen. Vi ska nedan undersöka LO:s tidskrift Fackföreningsrörelsen 1924-1930.

Fackföreningsrörelsen

Fackföreningsrörelsen förmedlar en kluven bild av Amerika med både negativa och positiva drag. USA framstod som ett mer konfliktartat land med större skillnader inom arbetarklassen, men samtidigt med betydligt högre löner än i Europa.⁷¹

Fords satsning på högre löner och kortare arbetstid kopplades till dennes förväntan på högre köpkraft och därmed stimulering av produktionen. Skribenterna såg krassa ekonomiska motiv bakom Fords arbetstidsförkortning och att han ville befrämja kontinuerlig drift av

dyrt produktionsmaskineri. Ett effektivare utnyttjande av produktionsresurserna ansågs dock som sammanfallande intresse mellan företag och arbetare.⁷² Kritik riktades även mot svenska företagare som ännu inte "vägat sig på" någon femdagars vecka och sades eftersträva minsta lön för maximalt arbete.⁷³ De uppgavs även motsätta sig arbetslöshetsförsäkring, vilken skulle underlätta strukturomvandling i rationaliseringsarnas spår.⁷⁴ Överhuvudtaget framträder de amerikanska arbetsgivarna som mycket mer moderna och utvecklingsbenägna än deras europeiska eller svenska motsvarigheter.⁷⁵

Det fanns en övervägande positiv syn på rationaliseringar, men dessa skulle ske från ett samhällsligt perspektiv. Man kunde se att det fortgående församhälleligandet av produktionsapparaterna skapade ett så komplicerat och ömtåligt maskineri att arbetsgivarna av kostnads-skäl skulle undvika alla konflikter. Rationaliseringarna sågs därmed inte enbart från ett snävt tekniskt perspektiv utan utifrån ett mer omfattande samhällsekoniskt sammanhang. Detta stannade dock inte vid nationalstaternas ekonomi utan gick bitvis vidare till internationell nivå. Utifrån ett marxistiskt utvecklingsperspektiv kunde t.o.m. kartellbildning och monopoltendenser inom näringslivet ses som steg på vägen mot en socialistisk produktionsordning, man använder det egendomliga begreppet "statssocialistisk statskapitalism".

SLUTSATSER

Synen på fordismen, Henry Ford och USA såg olika ut från arbetarrespektive arbetarsidan. Från arbetsgivarsidan är bilden av Henry Ford ganska negativ där han framför allt framställdes som en idealist i närmast religiösa termer. Industria intar samtidigt själva en värdekonserverativ hållning gentemot det materialistiska USA och riktar kritik mot den lyxproduktion där som bilindustrin utgör ett exempel på. Industria intar även en skeptisk hållning gentemot tron på ett snabbt tekniskt framåtskridande och man framför t.o.m. kritik av det utarmade arbetet i Fords rationaliserade fabriker. De höga amerikanska lönenivåerna ansågs grunda sig på USA:s osunda protektionism och sades bara omfatta en begränsad del av USA:s arbetande befolkning, den senare analysen kopplas till en mycket kritisk bild av det amerikanska samhället och även mot delar av den mentalitet som präglade USA. Det går att tala om en antiamerikanism utifrån en värdekonserverativ hållning. Industria

hade tidigare haft en positiv inställning till taylorismen, men någon liknande hållning fanns inte till fordismen under min period där inställningen istället var kritisk.^{76 77}Kanske grundades den kritiska inställningen i ett defensivt förhållningssätt hos svenska industriidkare vars produktionsapparat var organisatoriskt underlägsen den amerikanska. Sammanfattningsvis framställs Ford, amerikanska produktionsmetoder och höga löner som bedrägliga och närmast såsom religiöst och känslomässigt grundade. Tron på effektivare produktion och bättre materiell levnadsstandard framstår som grundade i okritiska betraktelser av USA och oseriösa drömmier.

Från arbetarsidan var bilden av USA kluven. Å ena sidan teknisk och industriell rationalisering, mindre klasskillnader och större klassmobilitet, den senare skulle bidra till bristande klassmedvetande.⁷⁸ Å andra sidan etnisk splittring, elände och ett forcerat industriellt arbetsliv präglad av löpande bandets maskintakt. Ett developmentalistiskt synsätt, vilket starkt präglade den svenska arbetarrörelsen, befrämjade dock starkt ett positivt synsätt på Ford och de amerikanska produktionsmetoderna som något som tillhörde framtiden.⁷⁹ De sågs därmed inte främst som något synkront alternativt, utan diakront avskilt till viss del utifrån ett deterministiskt perspektiv som en del av en ofrånkomlig framtid.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Litteratur

- Arrighi, Giovanni: Det långa 1900-talet, Eslöv 1996.
- Arvastsson, Gösta: Slutet på banan. Kulturmöten i bilarnas århundrade, Stockholm/Stehag 2004.
- Ashby Turner JR: General Motors and the Nazis The Struggle for Control of Opel, Europe's Biggest Carmaker, Sheridan Books 2005.
- Beasley, Norman: Knudsen A Biography, Whittlesey House 1974.
- Braverman, Harry: Arbete och monopolkapital, Kristianstad 1977.
- Cavallius, Gustaf: Velazquez' Las Hilanderas. An Explication of a Picture regarding Structure and Associations, Uppsala 1972
- Cavallius, Gustaf: Matisses Apollon, Ett collage om västerlandet och världen, Göteborg 1984
- de Geer, Hans: Rationaliseringsrörelsen i Sverige, Uddevalla 1978.
- Dahlqvist, Hans: Fri att konkurrera, skyldig att producera. En ideologikritisk granskning av SAF 1902-1948, Göteborg 2003.
- Ford, Henry: I dag och i morgon, Stockholm 1927.
- General Motors Arbetares Verkskapsklubb 1928-1938, 1938.
- General Motors Arbetares Verkskapsklubb Minnesskrift 1928-1948, Stockholm 1948.
- General Motors 10 år i Sverige – 1928-1938, General Motors Nordiska AB 1938.
- Binder, Alan K/ Ferris, Deebe: General Motors in the Twentieth Century, Southfield : Ward's Communications, 2000.
- Chislett, William: Spain and the United States. The Quest for Mutual Rediscovery, real Instituto E Dencano de Estudios Internacionales y Estratègios 2005.
- Dahlqvist, Hans: ...
- Ekdahl, Lars: Den fackliga kampens gränser, Lund 1988.
- Elg, Per-Börje: "Svenskbyggda bilar av högsta klass", i Nostalgie 1-2009.
- Elsässer, Björn: Svensk bilindustri – en framgångshistoria, Stockholm : SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle), 1995.
- Grosfoguel, Ramon/Cervantez-Rodriguez; Ana Margarita: Unthinking Twentieth Century Eurocentric Mythologies: universalist Knowledges, Decolonization and Developmentalism i Grosfoguel, Ramón/ Cervantes-Rodríguez, Ana Margarita: The Modern/Colonial/ Capitalist World-System in the Twentieth Century, Westport 2002.
- Hansson, Lars: Slakt i takt, Göteborg 2004.
- Hansson, Lars: "Förflutna förväntningar", i Hansson, Lars/Thor, Malin: Muntlig historia, Lund : Studentlitteratur, 2006.
- Hobsbawm, Eric: Ytterligheternas tidsålder, Stockholm : Rabén Prisma, 1997.
- Hounshell, David A.: From the American System to Mass Production. The Deveopment of Manufacturing Technology in the United States, Baltimore 1984.
- Johansson, Claes: "Ford född ur funkis", i Klassiker 2-2010.
- Kinch, Nils: Förutsättningar för en svensk personbilsindustri. En

- redogörelse för debatten 1925, Företagsekonomiska enheten, Uppsala universitet
- Lorentze, Mogens: Vor ven bilen. Udgravet i Anledning af General Motors 25 Aars Jubileum i Danmark, Köpenhamn 1948.
- Meyer, Stephen: Automobile in American Life and Society. The Degradation of Work Revisited: Workers and Technology in the American Auto Industry, 1900-2000, www.autolife.umd.umich.edu/Labor/L_Overview.htm.
- Olsson, Lars: Gamla typer och nya produktionsförhållanden, Lund 1986.
- Rinn, Gregor, M.: Das Automobil als nationales Identifikationssymbol. Zur politischen Bedeutungsprägung des Kraftfahrzeugs in Modernitätskonzeptionen des "Dritten Reichs" und der Bundesrepublik, Berlin 2008
- Runeby, Nils: "Americanism, Taylorism and Social Integration. Action program for Swedish Industry at the Beginning of the 20th Century", i Scandinavian Journal of History nr 3 1978.
- Rydén, Reine: "Hur ska vi använda bilder? Ett bidrag till diskussionen om bilder som historiskt källmaterial", i Historisk Tidskrift nr 3 2006
- Silver, Beverly: Forces of labor Workers' Movement and Globalization since 1870,
- Sloan, Alfred P.: My Years with General Motors, Doubleday 1990.
- Statistisk årsbok 1930
- Sorensen, Charles: My Forty Years with Ford, Detroit 2006.
- Sparke, Penny: Bilen En designhistoria 1900-2001, Toppan Printing Co 2004.
- Svensson, Thommy: Från ackord till månadslön, Kungälv 1983.
- Sørensen, Peter/Strandskov, Jesper/Pedersen, Kurt/Boje, Per: Ford Denmark and the Scandinavian market: From regional export base to periphery
- Thomes, Paul: Searching for identity. Ford Motor Company in the German market (1903-2003),
- Wagner, Michael F.: Domesticeringen af Ford i Danmark. Den kulturelle tilegnelse af Ford og Fordismen, 1920-1940, www...

Källor

Periodika

Fackföreningsrörelsen 1924-1930
 Industria 1924-1930

Internet

www.seriouswheels.com/art-Ford-Europe.htm

SLUTKOMMENTARER

- 1 Arrighi, Giovanni: *Det långa 1900-talet*, s: 325 ff
- 2 Kinch, Nils: *Förebilder för en svensk personbilsindustri? Utvecklingen i USA och Storbritannien fram till 1939*, s: 2; *Statistisk årsbok 1930*
- 3 Sparke, Penny: *Bilen En designhistoria 1900-2001*, s: 21
- 4 William Knudsen nämner flera av ingredienserna i de sociala systemen kring Ford Fabric Highland Park med utbildning och högre hälsostandard, saker han menade "came with very little brass band effect", Knudsen s: 65
- 5 Hounshell, David A.: *From the American System to Mass Production 1800-1932*, s: 217 ff
- 6 Beasley, s: 65
- 7 Meyer, Stephen: *Automobile in American Life and Society. The Degradation of Work Revisited: Workers and Technology in the American Auto Industry, 1900-2000*, www.autolife.umd.umich.edu/Labor/L_Overview.htm, s: 1
- 8 Arvastsson, s: 98
- 9 Hounshell, David A.: *From the American System to Mass Production 1800-1932*, s: 253 ff
- 10 Hounshell, David A.: *From the American System to Mass Production 1800-1932*, s: 250 ff; 3333, s: 148
- 11 General Motors in the Twentieth Century, s: 30; Sloan, Alfred P.: *MyYears with General Motors*, s: 6
- 12 Arvastsson, s: 113 f, sloanismen kom bl a att påverka Volvo.
- 13 Elsässer, s: 38
- 14 Knudsen etablerade totalt 35 sammansättningsfabriker runt USA. Han var född i Köpenhamn 1879. Han far var tullinspektör men utbildad tunnbindare och kom från en familj som varit tunnbindare och sjöfarare sedan 1660. Hans moder Augusta Zollner Knudsen kom från en familj som vart hantverkare och vagnmakare sedan 1550!, Beasley, Norman: *Knudsen a Biography*, s: 5, 52 f, 101
- 15 Chislett, William: *Spain and the United States. The Quest for Mutual Rediscovery*, s: 54
- 16 General Motors in the Twentieth Century, s: 115 ff
- 17 Sloan, Alfred P.: *MyYears with General Motors*, s: 315 ff
- 18 General Motors in the Twentieth Century, s: 115 ff
- 19 Ashby Turner JR: *General Motors and the Nazis*, s: 2 f, 136 ff
- 20 Sloan, s: 327
- 21 Sörensen, Peter/Strandskov, Jesper/Pedersen, Kurt/Boje, Per: *Ford Denmark and the Scandinavian market: From regional export base to periphery*, s: 270 f; www.seriouswheels.com/art-Ford-Europe.htm
- 22 Wagner, Michael F.: *Domesticeringen af Ford i Danmark. Den kulturelle tilegnelse af Ford og Fordismen, 1920-1940*, www...
- 23 Sörensen, Peter/Strandskov, Jesper/Pedersen, Kurt/Boje, Per: *Ford Denmark and the Scandinavian market: From regional export base to periphery*, s: 270 f; www.seriouswheels.com/art-Ford-Europe.htm
- 24 Wagner, Michael F.: *Domesticeringen af Ford i Danmark. Den kulturelle tilegnelse af Ford og Fordismen, 1920-1940*, www...
- 25 Beasley s: 109 ff

- 26 Lorentze, Mogens: *Vor ven bilen*. Udgivet i Anledning af General Motors 25 Aars Jubileum i Danmark, s: 22 ff
- 27 Kinch, Nils: *Förebilder för en svensk personbilsindustri? Utvecklingen i USA och Storbritannien fram till 1939*, s: 2
- 28 Kinch, Nils: *Förutsättningar för en svensk personbilsindustri. En redogörelse för debatten 1925*, Företagsekonomiska enheten, Uppsala universitet, s: 5
- 29 Johansson, Claes: "Ford född ur funkis", i *Klassiker 2-2010*, s: 53
- 30 Sörensen, Peter/Strandskov, Jesper/Pedersen, Kurt/Boje, Per: *Ford Denmark and the Scandinavian market: From regional export base to periphery*, s: 267; Elsässer, s: 73
- 31 *General Motors 10 år i Sverige – 1928-1938*, s: 3 ff; Kinch, Nils: *Förutsättningar för en svensk personbilsindustri. En redogörelse för debatten 1925*, Företagsekonomiska enheten, Uppsala universitet, s: 48
- 32 *General Motors 10 år i Sverige – 1928-1938*, s: 3 ff
- 33 Elg, Per-Börje: "Svenskbyggda bilar av högsta klass", i *Nostalgia 1-2009*, s: 62
- 34 Runeby, Nils: *Americanism, Taylorism and Social Integration. Action program for Swedish Industry at the Beginning of the 20th Century*, S: 45 f; de Geer, Hans: *Rationaliseringsrörelsen i Sverige*, s: 63 ff
- 35 Olsson, Lars: *Gamla typer och nya produktionsförhållanden*, s: 22 ff
- 36 Olsson, Lars: *Gamla typer och nya produktionsförhållanden*, s: 22 ff
- 37 Silver, Beverly: *Forces of labor...*
- 38 Ford, Henry: *I dag och i morgon*, s: 244 f
- 39 Wagner, Michael F.: *Domesticeringen af Ford i Danmark. Den kulturelle tilegnelse af Ford og Fordismen, 1920-1940*, www...
- 40 *General Motors Arbetares Verkstadsklubb 1928-1938, 1938; Fackföreningsrörelsen 1928:I*, s: 392
- 41 *General Motors 10 år i Sverige – 1928-1938*, s: 8 ff
- 42 *General Motors Arbetares Verkstadsklubb 1928-1938, 1938; General Motors Arbetares Verkstadsklubb Minnesskrift 1928-1948*, Stockholm 1948.
- 43 *Fackföreningsrörelsen 1928:I*, s: 396 f
- 44 *Industria*, nr 2 – 1924, s: 44 f
- 45 *Industria 1926* s: 544 ff
- 46 *Industria 1926* s: 633 ff; *Industria 1929*, s: 443 ff
- 47 *Industria 1930*, s: 94 f
- 48 *Industria 1926* s: 544 ff
- 49 *Industria 1930*, s: 503 ff
- 50 *Industria 1926* s: 544 ff
- 51 *Industria 1929*, s: 354 f
- 52 *Industria 1929*, s: 443 ff
- 53 *Industria*, nr 23 1925, s: 568 ff
- 54 *Industria 1926* s: 359 ff
- 55 *Industria 1926* s: 633 ff
- 56 *Industria 1926* s: 633 ff
- 57 *Industria 1927*, s: 108 ff; s: 126 f; s: 531 ff
- 58 *Industria 1930*, s: 564
- 59 *Industria 1927*, S: 190 ff
- 60 *Industria 1927*, s: 365 ff
- 61 *Industria 1930*, s: 94 f; *Industria 1929*, s: 556 ff
- 62 *Industria 1929*, s: 623 f
- 63 *Industria, 1927*, s: 18 ff
- 64 *Industria 1926* s: 633 ff
- 65 *Industria 1927*, s: 365 ff
- 66 *Industria 1929*, s: 443 ff
- 67 *Industria 1926* s: 359 ff
- 68 *Industria 1927*, S: 218 ff
- 69 *Industria 1930*, s: 652
- 70
- 71 *Fackföreningsrörelsen 1926* s: 127 ff, *Fackföreningsrörelsen 1925* s:
- 72 *Fackföreningsrörelsen 1926*, s: 366; *Fackföreningsrörelsen 1929: I*, s: 300 ff; Svensson, Thommy: *Från ackord till månadslön*, s: 275 ff
- 73 *Fackföreningsrörelsen 1929: I*, s: 300 ff; *Fackföreningsrörelsen 1929 II*, s: 477 ff
- 74 *Fackföreningsrörelsen 1929: I*, s: 241 ff

- 75 *Fackföreningsrörelsen 1926*, s: 194 ff
- 76 Dahlqvist, Hans: *Fri att konkurrera, skyldig att producera. En ideologikritisk granskning av SAF 1902-1948*, s: 205
- 77 *Fackföreningsrörelsen 1929: I*, s: 300 ff
- 78 Arvastsson, Gösta: *Slutet på banan. Kulturmöten i bilarnas århundrade*, s: 89
- 79 Ekdahl, Lars: *Den fackliga kampens gränser*, s: 157 ff; Hansson, Lars: *Slakt i takt*; Grosfoguel, Ramon/Cervantez-Rodriguez; Ana Margarita: *Unthinking Twentieth Century Eurocentric Mythologies: universalist Knowledges, Decolonization and Developmentalism*, s: xxii ff

SVENSKA SYNDIKALISTER I FRANCOS ARKIV. Kontakter mellan SAC och spanska CNT 1937-38

Benito Peix Geldart

Revolutionen, du skall gå över jorden
Och skapa lycka i vår bittra nöd!
Och krossa helt den "fosterländska" horden,
Som driver folken ut i krig och nöd¹

INLEDNING

På 1930-talet var den traditionella anarkosyndikalismen, med sina krav på kompromislös kamp mot det politiska etablissemang, på tillbakadragande i Europa, en process som tog fart alltsedan den anarkistiska internationalens AIT:s (på svenska IAA, Internationella Arbetarassociationen) bildande 1922. Bland annat hade franska CGT splittrats 1918 främst på grund av organisationens stöd för Frankrikes deltagande i världskriget, samtidigt som de italienska, tyska och argentiska organisationer hade slagits ned eller kraftigt bekämpats av de totalitära regimer som tog över i deras länder. På sen 1930-tal fanns det därför bara två någorlunda starka anarkosyndikalistiska organisationer, nämligen svenska SAC och spanska CNT (*Confederación Nacional del Trabajo*), som var Europas största anarkistiska organisation med hundratusentals medlemmar och den enda som var representerad i ett lands regering under några månader 1936-37. Det är därför givet att en del kontakter fanns mellan dessa båda organisationer.

CNT:s beslut att delta i regeringen var en stötesten för den internationella anarkosyndikalismen och bidrog till att befästa existerande motsättningar. Dessa fanns mellan å ena sidan traditionalisterna, som värnade om anarkismens avståndstagande från allt som hette stat och

samarbete med andra partier, och å andra sidan reformisterna, som ansåg att en viss anpassning till den politiska och sociala verkligheten var nödvändig för att främja arbetarklassens sak.

Om kontakterna mellan CNT och SAC finns det ingen tidigare historisk forskning i Spanien, och den befintliga svenska forskningen är nästan uteslutande bedriven av forskare inom SAC:s egna led och utgiven i dess eget förlag, Federativ. Det viktigaste namnet härvidlag är utan tvekan Britta Gröndahl, som på 1970- och 1980-talet ägnat en del uppmärksamhet åt den spanska anarkosyndikalismen. I synnerhet hänvisas till hennes böcker *De ideologiska motsättningarna i den spanska syndikalismen 1910-1936* och *Herre i eget hus: om självförvaltningen i Spanien och Portugal* för en bra översikt över CNT:s tidiga historia.² För en fördjupad kännedom om den spanska anarkismen hänvisas till César Lorenzos verk som finns i svensk översättning.³

Kontakterna mellan svenska SAC och spanska CNT tog fart ganska tidigt efter inbördeskrigets början. Den spanska anarkosyndikalismens avdelning för internationell propaganda gav en av sina nyckelpersoner, den tyska anarkisten Augustin Souchy, i uppdrag att kontakta SAC i syfte att organisera hjälpaktioner och propaganda för den spanska kampen mot fascismen. Souchy skrev den 8 augusti 1936 till John Andersson och Albert Jensen och bad om SAC:s engagemang i frågan. Tio dagar senare svarade SAC att man hade beslutat att insamla medel till förmån för CNT.⁴

I september 1936 besökte Souchy Stockholm och träffade SAC och andra arbetarorganisationer. I slutet av december åkte en delegation av SAC, bestående av John Andersson och Albert Jensen, ner till Spanien på studieresa, varefter en 23-sidor-lång rapport skrevs.⁵ Souchy återvände till Stockholm 1938 i samband med SAC:s kongress som tolk till spanska CNT:s delegat Horacio M. Prieto. År 1977 skrev Souchy ner sina erfarenheter från Spanien i sin autobiografi.⁶

I svenska arkiv finns det en hel del material över SAC:s kontakter med Spanien under 1930-talet. Utöver den ovannämnda korrespondensen vid Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek (ARAB) i Stockholm, finns det även intressant dokumentation i UD:s arkiv på Riksarkivet i Stockholm. Det mest intressanta är kanske protestbrev till svenska regeringen från SAC:s distrikt runt om i landet och ibland från enskilda SAC-medlemmar, med anledning av det som från syndikalistiskt håll uppfattades som vekhet, ja, t.o.m. skamlig svensk kollaborationism med de spanska fascisterna.⁷

Däremot är det materialet som finns kvar i spanska arkiv ganska magert. Anledningen därtill är inget annat än själva inbördeskriget. Den spanska republikens huvudstad flyttades under kriget från Madrid

först till Valencia och sedan till Barcelona. I krigets slutskede togs en del av dokumentationen vidare till den lilla staden Figueras vid franska gränsen och delar av den vidare till utlandet när Francotrupporna erövrade Katalonien. En del av dokumentationen gick förlorat, en annan del förstördes av båda parterna i konflikten och den kvarstående delen hamnade så småningom i olika arkiv, oftast dock med bristande eller obefintlig katalogisering vilket avsevärt försvårar dess lokalisering. De delar av dokumentationen tillhörande partier och fackföreningar på den lagliga regeringssidan som inte avsiktligt förstördes eller bortfördes av dessa hamnade i Francos underrättelsearkiv i Salamanca, *Archivo General de la Guerra Civil* i Salamanca, som numera bytt namn till *Centro Documental de la Memoria Histórica* (CDMH).

Salamanca-arkivet bildades av Francomyndigheterna under pågående inbördeskrig och är därför i sig en kvarleva från själva kriget. I Salamanca satt Francos generalstab under krigets tidiga år och där uppstod olika underrättelseverk som skulle samla information om fienden: *Oficina de Investigación y Propaganda Anticomunista* (OIPA: Underrättelseverk för antikommunistisk propaganda), *Delegación Nacional de Asuntos Especiales* (Statens verk för särskilda ärenden) för att "lära känna, avslöja och bestraffa Fosterlandets fiender",⁸ och *Delegación del Estado para Recuperación de Documentos* (Statens verk för återställning av dokumentation). Den senare organisationen skulle katalogisera och arkivera beslagstagen dokumentation i de områden som erövrades i kriget, en dokumentation som skulle bevaras i propaganda- och underrättelsesyfte i kampen mot diktaturens fiender.

I denna artikel, som bygger på ett delkapitel i författarens kommande doktorsavhandling om de politiska och diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Spanien under 1930-talet, presenteras och kommenteras den dokumentation om kontakterna mellan SAC och CNT som återfinns i Salamanca-arkivet. Dokumentationen finns i serierna PS-Madrid (*Politico-Social* beslagtagna i Madrid) och PS-Barcelona (dito i Barcelona).

Syftet är att undersöka hur organisationernas förståelse för och solidaritet med varandra uttryckte sig i de bevarade dokumenten samt vilka spår som återfinns av den dåtida anarkosyndikalismens ideologiska motsättningarna, främst med hänsyn till begreppen klass, klasskompromis/klassamarbete, nation/folk och antifascistisk kamp. Kvantitativa analyser är inte möjliga med hänsyn till materialets beskaffenhet och därför har en kvalitativ, empirinära metod i grundad teorins anda med vissa diskursanalytiska inslag antagits i undersökningen.

BREV FRÅN SVENSKA SYNDIKALISTER

Kan ett brev från ett avlägset land som beställer, eller tackar för, en prenumeration till en tidning, vara värt att bevaras? Det tyckte i alla fall personalen vid "Statens verk för återställning av dokumentation" som diktator Franco lät bilda den 26 april 1938. De är visserligen inte många, men icke desto mindre är det anmärkningsvärt, att en statsförvaltning som håller på att bildas, ännu mitt i ett blodigt inbördeskrig, ägnar tid och resurser åt detta. Ur en mikrohistorisk synvinkel är detta faktum full av betydelse. Dels bidrar breven till att få en direkt förnimmelse av den inre stämningen och empatin hos vanligt arbetarfolk i den svenska landsbygden gentemot deras spanska fränder, dels bekräftar bevarandet av desamma i ett nybildat arkiv den ideologiska pathos som kännetecknade den spanska tragedin.

I Salamanca-arkivet finns det sex brev från svenska syndikalister bevarade. Det första, odaterat, kommer från Deje i Värmland. Avsändaren, Ragnar Ulström, skriver för hand och beställer exemplar av den spanska anarkosyndikalistiska publikationen *Frente Libertario* (som utgavs även på svenska) åt ett tjugotal namngivna personer från Deje samt åt ortens Folkets Hus. Här återges texten i sin helhet precis som den skrevs:

Kära kamrater!

Tack för tidningarna jag fått. Det var verkligen det bästa jag fått, fick dem just som jag skulle ut med min insamlingslista till Eder. Jag tog tidningen med mig och visade den alla jag kom i beröring med voro förtjusta och ville ha den jag sänder samtidigt adresser.

Mina broderliga hälsningar till Eder alla, det är ej en dag som utan våra tankar äro hos Eder. Det är så lite vi kan göra, men vad vi förmår det gör vi jag känner ej många av Eder men dock några, bland dem Miguel Yladi, Prieto, Maskarell, Sochy, dessa har jag träffat på S.A.C.s kongresser nu senast i år de 3 sistnämnda; hälsa dem om de är i närheten, mina broderliga hälsningar till alla kamrater och hela spanska folket detta underbara folk som är ljuspunkten i det mörker, som som för närvarande råder världen över. Jag vet att Spanien komer att bli Facismens grav, jag känner det så. Mina bröder i C.N.T. och F.A.I. vill det Edrat valspråk No Pasaran komer alldrig att tystna så länge det finns en Facist kvar, och om jag vore i Spanien så jag finge kämpa, och då som en revolutionär

Leve SAC – C.N.T. F.A.I., I.A.A.

Broderliga hälsningar

Ragnar Ulström
166 Värmland, Sverige⁹

Hänvisningen i brevet till SAC:s kongresser och de spanska delegaterna hjälper att datera det till 1938 års sista kvartal. CNT:s representanter Horacio M. Prieto och Augustin Souchy, samt IAA:s dito Mascarell deltog i SAC:s kongress i Stockholm mellan den 11 och den 18 september 1938. Deras rapport om kongressen återfinns också i Salamanca-arkivet.¹⁰

Empatin med det spanska folkets kamp mot fascismen genomsyrar hela brevet, inte minst genom det tre gånger återkommande uttrycket "broderliga hälsningar" och den varma hyllning till det spanska folket med ord som "underbart" och "ljuspunkten i världens mörker".

Det kan förefalla underligt att ett brev till spanska anarkosyndikalister är skrivet på svenska. Detta har dock en enkel förklaring: det gäller en beställning av den svenska versionen av *Frente Libertario*, och man vet att CNT har folk som kan översätta till och från svenskan, för i Barcelona finns SAC:s representant, Rudolf Berner (1907-1977), som inom CNT-FAI:s internationella propaganda-avdelning ansvarar för *Frente Libertario*:s svenska version. Det är han som det tredje brevet (se nedan) är adresserat till. FAI står för *Federación Anarquista Ibérica* (Iberiska halvöns anarkistiska federation) som var en grupp inom fackföreningen CNT, vilken stod för anarkismens ursprungliga principer. Under spanska inbördeskriget brukade anarkosyndikalismen framträda under namnet CNT-FAI.

Det andra brevet har en mer officiell karaktär. Här skickas det inga "broderliga hälsningar" utan i stället "syndikalistisk hälsning och handslag". Det är undertecknat av Salomon Sapira, maskinskrivet med brevhuvud från SAC, och daterat i Stockholm den 17 november 1938. Avsändaren tackar för tidningarna som "äter kommer ut i en svensk upplaga och med så god utstyrsel". Adressaten är oviss, men av brevets andra stycke, med ett personligt begäran om spanska frimärken till avsändaren som har sitt intresse för filatelen kvar, framgår tydligt att de är bekanta med varandra.

På begäran av de spanska syndikalisterna, översänds namn och adress på åtta personer (fyra från Stockholm, en från Djursholm, en från Vändelsö och två från Örebro) som är intresserade av *Frente Libertario*.¹¹

Det tredje brevet är av personlig karaktär. Det är undertecknat med täcknamn: "Johan" (eller Hakan/Håkan?) som, enligt eget utsago, arbetar som "löneslav" vid "kassan" på SAC, hos Sapira. Brevet är daterat i Stockholm samma dag som det föregående (17 november 1938) och adresserat till "spanske" Rudolf. Brevet är sannolikt ett följbrev till brev nr 2. Här ser vi den personliga kontakten med de spanska syndikalisterna på nära håll: Avsändaren undrar om Rudolf fått cigaretterna

som skickades till honom till Spanien från Sverige, uttrycker en önskan om att få några rader från honom och vill veta hur det står till med matfrågan. Han hoppas att det snart blir ett slut på kriget och översänder de "härligaste hälsningar från Stockholm".

Men brevet innehåller också ett märkligt påstående som man verkligen undrar vad det kan bygga på: "Nu har Ni väl fått så mycket kanoner och flygmaskiner att ni snart skulle kunna göra slut på kriget".¹² Är detta kanske grundat på de propagandistiska uppgifterna i *Frente Libertario* eller på den internationella pressens uppgifter om Negrín-regeringens alltmer desperata försök att få massiv vapenhjälp ifrån Sovjetunionen? Det som vi nu vet, med facit i hand, är att vapenleveranserna till den spanska republiken under dess sista skede, var allt annat än massiva.¹³

Kan detta vara en hänvisning till den leverans av Bofors-kanoner som skulle ha kommit den republikanska Spanien till hands från Sverige tidigare samma år, försommaren 1938? I så fall, hur hade detta kommit till SAC:s kännedom?

Historien är dunkel. Den republikanske generalen Manuel Tagüeña Lacorta¹⁴ berättar att Bofors kanoner användes vid fronten i Flix-Vinebre som stöd åt regeringsarméns stora attack vid floden Ebro den 25 juli 1938. Enligt Gerald Howson¹⁵ var det fråga om 12 Bofors M35 antipansarkanoner av kaliber 37 mm och 16 snabba Bofors M38 antifygkanoner av kaliber 40 mm. En Bofors M35 visades av Franco-trupperna på en mäsas i San Sebastian över tillvarataget republikanskt krigsmaterial hösten 1938. Hur dessa svenska vapen kom till den spanska regeringssidans händer finns det olika teorier om. Mycket tyder på att de inköptes redan 1936 via den organisation som den spanska Republiken hade i flera länder, bl. a. Schweiz och Estland, för detta ändamål. Fernando Valdés, Francos representant i Stockholm under inbördeskriget, informerade sin regering om leveransen. Han miss-tänkte riksdagsmannen George Branting, tillika ordförande för den svenska Hjälpkommittén för Spanien, för att använda insamlade medel till förmån för de spanska barnen till att finansiera inköp av vapen.¹⁶ General Francos underrättelsetjänst fick reda på Bofors-leveransen och den svenska regeringen blev tillfrågad om saken genom den engelska regeringen. Sveriges regering nekade till all kännedom om ärendet.¹⁷

Det fjärde brevet är daterat i Vikmanshyttan den 27 november 1938. Författaren är Elis Dahlgren, som tackar för mottagningen av tre ex av *Frente Libertario* från den 30 oktober, som anses vara i en mycket förnämligare gestalt än tidigare. På begäran översänds adresser över tre intresserade prenumeranter av tidningen (en från Hedemora, två från

Vikmanshyttan). I slutet finns det en känsloladdad hänvisning till den senaste svenska åtgärden i samband med inbördeskriget: utväxlingen av s.k. "handelsagenter" med Franco-Spanien, vilket i själva verket rörde sig om förtäckta diplomatiska förbindelser. Här är texten:

(...) När jag tänker på under vilka förhållanden ni och andra klasskamrater i Spanien få arbeta under, så skäms jag på den svenska och hela den internationella arbetarklassens vägnar för att vi gjort så litet för att hjälpa er. Nu underhandlar ju också den svenska 'arbetar-regeringen' med massmördaren Franco angående handelsförbindelser. När det gäller profiten struntar man fräckt i alla principer och ideal och internationella solidaritetskrav! Front mot fascismen! Leve den spanska arbetarklassens seger! Med kamrathälsning, Elis Dahlgren¹⁸

Det femte brevet är daterat i Malmö den 13 november 1938 och undertecknat Valther Wennberg. Liksom de övriga, tackar avsändaren för *Frente Libertario* och beställer tidskriften till sig själv och till en annan person i Malmö. Wennberg skickar sina "hjärtligaste hälsningar till anti-fascistiska kämpar i Spanien och hoppas att Eder kamp till slut ska ge Er den rättvisa och den frihet Ni så hjältemodigt kämpat och kämpar för".¹⁹

Det sjätte och sista brevet är daterat i Norberg den 10 juni 1937. Det är handskrivet och undertecknat "Åke Lundell, posten, Norberg (Suecia)". Adressaten är *Juventud Libre* (Fri Ungdom), en publikation av den spanska anarkosyndikalistiska ungdomsrörelsen. Brevets syfte var beställningen av två exemplar av tidningen. Det är väldigt kort (tre rader) och författat på spanska, dock med några språkfel. Det anger att tidningar behövs för "vår propaganda i Sverige".²⁰

Antalet brev kan tyckas vara obetydligt. Dock bör man ha för ögonen att de utgör det *totala* antalet brev från svenskar i Francos krigstida under-rättelsearkiv. Det finns inte ett enda brev från kommunister, som utgjorde den överväldiga majoriteten av de svenska frivilliga vid Internationella Brigaderna, eller från socialdemokrater. Fanns det inga sådana eller bedömdes de inte värda att bevaras? Därom kan man bara spekulera.

Det är intressant att konstatera skillnaden breven emellan vad gäller användning av begreppet klassolidaritet: Dahlgren använder det konsekvent i hela brevet, som språkbruket visar: kamrat, kamrathälsning, klasskamrater, den spanska arbetarklassens seger osv. Ulström i Deje talar istället om folket, det spanska folket, broderliga hälsningar. Stort sett kan man säga att brev nr 1 och brev nr 5 använder den spanska folkfrontens diskurs om kampen mot fascismen, medan de övriga har en klassisk anarkosyndikalistisk diskurs där arbetarklassens solidaritet är det primära. Sista brevet är så kort att det saknar betydelse i detta sammanhang.

Det skilda språkbruket i dessa brev är intressant, för det återspeglar på något sätt mellankrigstidens problematik inom den internationella arbetarrörelsen i allmänhet, och den anarkosyndikalistiska rörelsen i synnerhet, nämligen spänningen i förståelsen av begreppen klass, klasskompromis/klassamarbete, nation och folk.

Sommaren 1914, vid första världskrigets början, tog nationsbegreppet generellt sett överhanden över principen om arbetarklassens solidaritet inom den internationella arbetarrörelsen, som den spanske historikern Pablo Pérez López påpekar. Världskrigets slut innebar dock sedan slutet för en viss syn på den nationella solidariteten, ja, krigsupplevelserna avlivade 1800-talets nationalistiska ideal.²¹ Trots detta kom nationen som begrepp i praktiken att fortsätta att vara överordnat andra begrepp som klass, även i den internationella arbetarrörelsen fram till globaliseringen efter 1960-talet. Van der Linden kallar sin andra period inom det internationella fackliga samarbetet (från omkring 1890 till c:a 1960) för den "nationella internationalismens" tid.²²

Synen på begreppen klassamarbete, klasskonflikt och relationen till Staten i den internationella fackföreningsrörelsen presenterades av Pål Brunnström vid 2007 års arbetarhistorikerkonferensen i Landskrona. Han hänvisade bl.a. till ett tal som Georg Hicks höll i samband med IFTU:s kongress i Stockholm 1930, där denne menade att klasskampen borde stå över kampen mot fascismen.²³ Denna inställning var helt och hållet CNT:s linje när den spanska Republiken proklamerades 1931. CNT var det året vid höjden av sin makt med hela 800.000 medlemmar. Den spanska anarkosyndikalismen tog ställning emot den republik som socialister och den borgerliga vänster så länge kämpat för. När den militära statskuppen i juli 1936 slogs den republikanska regimen i spillror, såg CNT-FAI sin gyllene chans att en gång för alla genomföra revolutionen.

De spanska anarkosyndikalisterna inom CNT-FAI tog avstånd ifrån oviljan att ingå i ett klassamarbete när de, den 4 november 1936, accepterade att delta i folkfrontsregeringen med fyra ministerposter. Icke fördenskull upphörde diskussionerna inom CNT-FAI i denna viktiga fråga. Precis som i Sverige kunde idén om klassamarbete under en tid samexistera med uppfattningen om klasskampens primat, åtminstone så länge kriget inte var förlorat för Republiken.

Snart kom propagandan att måla upp myten om CNT-FAI som katalisatorn bakom folkets motstånd mot fascisterna och rörelsen som, i ett ansvarsfullt drag av *frihetlig etik*, satte hela folkets väl och ve framför möjligheten att ta hela makten. Verkligheten levde dock inte riktigt

upp till myten. Som Spaniens främsta sakkunnige i den spanska anarkismens historia, Julián Casanova, har påpekat, var de stora politiska och sociala omvälvningar som CNT-FAI drev igenom under de första månaderna efter statskuppen möjliga genom ett skoningslöst våld mot de s.k. "fascistiska elementen". Därvid drogs alla som kunde betraktas som klassfiender över samma kam: mitten- och högerpartiernas politiker, fabriksägare, advokater, tjänstemän, affärsmän, butiksägare, präster, kyrkligt folk, mellanchefer på industriella anläggningar, osv.²⁴

EN SÄRSKILT BEVAKAD SVENSK ANARKOSYNDIKALIST

Det finns ett namn som framför alla andra kom att förkroppsliga den svenska anarkosyndikalismen direkta engagemang i det spanska inbördeskriget. Det var Nils Lätt (1907-1988), känd i Sverige bl.a. genom boken *Nisse Lätt. En svensk anarkist berättar. Minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*. Han satte redan 1938 sina spanska erfarenheter på pränt.²⁵ Lätt var en anarkistisk uppviglare och propagandist, som ställde upp som frivillig i det spanska inbördeskriget redan i december 1936.

Det är därför inte märkligt att hans namn återfinns i Salamancaarkivet. Utav alla svenska frontkämpar i Spanien är Nils Lätt den enda vars passfoto finns i ovannämnda arkivet. Fotot återfinns i det pass som den franska *Comité Anarcho-Syndicaliste pour la Défense et la Libération du Proletariat Espagnol* utfärdade åt honom i Paris den 31 december 1936 för att han skulle kunna ta sig in i Spanien.

Nils Lätts uppgifter finns i en särskild arkivhandling i det spanska arkivet under rubriken Nills (*sic*) Lätt.²⁶ Tillsammans med passet finns det ett brev på spanska med brevhuvud från CNT-FAI:s internationella presstjänst undertecknad av dess ansvarige Augustin Souchy, daterat i Barcelona den 17 december 1936. I brevet ber man myndigheterna att underlätta för Nils Lätt, "en gammal anarkosyndikalist från Sverige" att komma in i Spanien.

Utöver detta finns det en handskriven adresslapp med anteckningar på italienska och ett namn och datum ovanpå, på spanska skrivet med blyertspenna. Adressen är förmodligen skriven av Nils Lätt själv: "Nils Lätt. Knut Ringdahl. Norra Långgatan 7, Landskrona, Suecia". Anteckningarna på italienska består av Lätts namn, felstavat (Nills), nationalitet (svensk), Paris, ålder (29), civilstånd (ogift), yrke (sjöman) och politisk

hemvist (anarcosyndikalist), ett datum (5 jan 1937) samt ordet *Indirizzo* (adress) före denna. På den spanska blyertsanteckningen läser man ett namn (C. Ortiz) och ett datum (6 jan 1937). Orden på italienska ska inte anses förvånande: det fanns en hel del italienare i Spanien, främst på Franco-sidan, men även inom de internationella brigaderna som bekämpade fascisterna.

Detaljerna är visserligen anekdotiska, men i det stora kaoset som rådde över vilka det var och hur många som kom in som frivilliga för att kämpa i de internationella brigaderna eller i fackföreningsmiliserna under krigsåren är det dock betydelsefullt att uppgifterna om Nils Lätt är så tydliga och att han tilldelades en särskild pärm i Salamanca-arkivet. De bekräftar bilden av SAC som en mycket aktiv politisk fiende till fascismen i Spanien.

EN KONGRESS I STOCKHOLM MED SPANSKA ÖGON

Två representanter från CNT deltog i SAC:s kongress i Stockholm 11-18 september 1938. Dagen efter deras återkomst till Spanien, den 26 september, författade huvudrepresentanten, Horacio M. Prieto, en rapport till CNT om kongressen. Denna rapport hamnade även så småningom i Francos arkiv.²⁷ Horacio M. Prieto var en känd spansk anarkosyndikalist, som hade varit CNT:s generalsekreterare i flera år, fram till 1936. En kort biografi om honom, som en av 20 huvudgestalter inom den spanska anarkismen, inkluderas i den senast utkomna spanska boken om ämnet.²⁸

SAC-kongressen 1938 är välkänd. Här är det därför inte meningen att diskutera kongressen i sig, utan bara att komma in på den spanske representantens berättelse om den. Han var faktiskt den tredje personen som talade vid dess öppningsceremoni, efter SAC:s sekreterare och IAA:s representant Mascarell.

Kongressens första möte var den 11 september på eftermiddag. Om det skriver Prieto att det behandlade den syndikalistiska pressen, som kritiserades av några representanter "och särskilt av den syndikalistiska ungdom som kritiserade att det fanns alltför många utländska referenser, särskilt till Spanien". De två tidningarnas huvudredaktörer fick yttra sig. Enligt Prieto, lyckades Albert Jensen övertyga kongressen om att man fortfarande visste för litet om Spanien och att det därför vore viktigt att propagera ännu mera för Spaniens sak. Kongressen godkände redaktörens förslag.

Den 12 september diskuterade kongressen, skriver Prieto, "ärenden som avsåg den interna solidariteten", varefter han på ett kortfattat och sakligt sätt redogör för de frågor som togs upp och de beslut som fattades. Diskussionen om bidrag till nytillkomna medlemmar vid fall av strejk eller fängelse upplevde han som "mycket långdragen". På väldigt få rader lyckas Prieto sammanfatta för CNT vilka beslut som togs och vad som gällde innan i varje ärende. Det rörde sig t.ex. om vilken ålder man skulle ha uppnått för att kunna bli hedersmedlem, varaktighet i interna tjänster, diskussionen kring *Arbetar Kuriren* eller sättet att utnämna medlemmar till den nationella styrelsen ("*La Comisión administrativa nacional* som motsvarar vår *Comité Nacional*").

Den 15 september fick Prieto hålla ett tal till kongressen. Det började kl. 9 och varade fram till kl. 13, men översättningar och "den obligatoriska fikarasten som de gör mellan 10:30 och 11:00 tog det mesta av tiden".

Mellan raderna kan man läsa en viss förvåning från Prietos sida över att diskussionerna var så noggranna och långdragna, så att man bara kom till beslut sista dagen. På eftermiddagen diskuterade man "något de kallar för kollektiva avtal", som SAC känner sig tvungen att acceptera eftersom reformisterna hade börjat gå med på "den särskilda samarbetsprocess som skulle leda till avskaffandet av klasskampen".

På kvällen var det ett massmöte i en musiksall där CNT och IAA:s representanter fick hålla tal och där spanska filmer visades. Den 16:e diskuterades bildandet av en pensionskassa åt SAC:s anställda, en fråga som "tog en mycket lång tid och till sist sköts upp till nästa kongress". Den 17:e diskuterades administrativa frågor och den 18:e SAC:s inställning till kriget samt utnämningen av delegater till IAA:s kongress: Albert Jensen och Edvin Lindstam med John Anderson som suppleant.

Utöver kongressen deltog Prieto i ett möte med Stockholms Anarkistiska federation, som ställde två kritiska frågor angående den spanska regeringens tvångsrekrytering av soldater samt frågan om CNT:s verkliga makt.

Prieto avslutar sitt referat med följande ord, som ger en bra inblick i hur SAC:s betraktades av spanska syndikalister:

I Sverige är man oerhört entusiastisk över Spaniens sak. Det gäller ett till sitt väsen demokratiskt land, som tar avstånd från alla slags totalitära fasoner, både från höger- och vänsterhåll. I detta land hyser man djup sympati för demokratirörelser. Samtliga samhällsklasser känner på samma sätt och jobbar offentligt för att främja den spanska antifascismens gärning. Ett bra organiserat propagandarbete i

Sverige för våra idéer och insatser, med hjälp av de propagandamedel man kan använda sig av där, skulle ge utmärkta resultat både för CNT och för SAC. Framför allt bör man konstatera att den empati och entusiasm våra svenska kamrater visar CNT är alldeles bortom alla förväntningar. Även om några inte är helt identifierade med CNT:s insatser i Spanien, så förstår alla behovet av främja hjälpaktioner och inte genom polemik sätta käppar i hjulet för våra revolutionära gärningar. Vi behandlades med största möjliga respekt både av kamrater och publiken som närvarade mötet liksom det var fallet med alla andra människor vi kom i kontakt med.²⁹

Till rapporten bifogas en spansk översättning av SAC-kongressens hälsning gentemot CNT, där det bl.a. uttrycks besvikelse över att man inte hade lyckats åstadkomma mycket på grund av de reformistiska organisationernas ovilja till samarbete. SAC hade nämligen starkt, men utan framgång, agerat för en svensk bojkott av järnmalmsexport till de fascistiska länderna, främst Tyskland och Italien.

Som andra bilaga finns texten över Prietos tal till kongressen, vars huvudlinje var att alla antifascistiska krafter i Spanien arbetade endast för demokratin och enligt alla demokratiska regler. Det är lätt att förstå behovet av att anpassa sin diskurs åt ähörarskaran, och i Sverige, även inom anarkistiska kretsar, var demokrati nyckelordet.

KORRESPONDENS MELLAN SAC OCH CNT INOM RAMEN FÖR IAA:S KONFLIKT MED CNT

I Francos arkiv hamnade också dokumentationen om korrespondens mellan SAC och spanska CNT sommaren 1937 med anledning av en konflikt mellan IAA och CNT avseende bidrag till den spanska organisationen som kanaliserades via IAA.³⁰

Dokumentationen om denna konflikt är ganska omfattande och kan tyvärr i denna artikel endast behandlas på ett kortfattat sätt. En extra kongress hölls i Paris 11-13 juni 1937 för att klargöra förhållandet mellan syndikalistiska och anarkistiska rörelser, samt för att ta ställning till spanska CNT:s beslut att delta i den republikanska regeringen som en del i sin antifascistiska kamp. En fransk anarkist, Sebastien Faure, framförde månaden därpå stark kritik av CNT i en serie artiklar i den franska anarkistiska tidningen *Le Libertaire*. Samma månad, den 16 juli 1937, skrev John Anderson å SAC:s vägnar ett brev till CNT med

information om SAC:s svar på en frågeformulär som IAA hade skickat sina medlemsorganisationer den 17 april 1937. Frågorna gällde huruvida insamlade medel till förmån för spanska kampen mot fascismen skulle helt och hållet vidarebefordras till CNT. IAA ville nämligen behålla en del av pengarna för andra ändamål i utlandet, och hyste stora betänkligheter gentemot CNT, som enligt IAA hanterade penningfrågor på ett nonchalant sätt. Inte ens CNT:s medlemsavgifter till IAA hade inbetalats för 1936 och 1937.

SAC valde att stå på CNT:s sida i frågan och krävde "på ett bestämt sätt" att samtliga av SAC-medlemmar insamlade medel till förmån för spanska kampen skulle helt och hållet ställas till CNT:s förfogande. SAC valde dessutom att direkt underrätta CNT om deras svar.

CNT svarade SAC den 2 augusti 1937, tackade hjärtligt för informationen och för SAC:s stöd. Enligt detta brev kände CNT inte till försändelsen av frågeformulären och var därför extra tacksam mot SAC för underrättelsen. CNT anklagade IAA:s sekreterare Pierre Besnard (1886-1947) för att vara fientligt inställd mot den spanska anarkosyndikalismen och hävdade att Besnard hade skickat frågeformulären på eget bevåg, utan att ens rådfråga sina kollegor i IAA:s sekretariat. Den spanska fackföreningens ilska över detta resulterade till sist i Besnards avgång. CNT skylde på krigets fasor och stora kostnader som förklaring till deras obetalade avgifter och protesterade kraftigt mot vad de ansåg vara IAA:s otillbörliga inblandning i CNT:s inre angelägenheter. Dessutom informerade CNT om bildandet av en egen biståndsorganisation, *Solidaridad Internacional Antifascista* (SIA- Antifascistisk internationell solidaritetsfond) och uttryckte en förhoppning om att den kommande internationella anarkistkongressen senare samma år skulle lösa alla dessa problem.

Den enda frågan som CNT och SAC inte var överens om var förslaget om ändring i IAA:s stadgar avseende valet av generalsekreterare, vilket skulle behandlas vid dess internationella kongress. Enligt SAC:s förslag borde sekretariatet bestå av 5 medlemmar, nämligen en sekreterare som utnämndes vid kongressen och 4 ledamöter valda av den lokala organisationen för landet där sekreteraren bodde. CNT var emot, förslaget eftersom det skulle betyda att den franska organisationen CGT, med vilken samarbetet inte fungerade, skulle utnämna dessa ledamöter.

Relationerna mellan CNT och SAC var alltså utmärkta. Utöver de tillfällen som redan omnämnts finns även andra dokument där CNT visar sin uppskattning över SAC:s stöd. Så var fallet t.ex. i en intern

kommunikation till sina medlemmar, daterat 17 november 1937, där den svenska fackföreningen omnämndes som "systerorganisationen som från allraförsta början gjort allt i sin makt för att hjälpa oss".³¹

Året därpå, 1938, skulle SAC åter omnämnas på ett uppskattande sätt i ett av CNT:s interna dokument, circular n. 29 av den 30 juni 1938, gällande en planerad bojkott av importerade produkter från och export till fascistiska länder. Där nämns att gruvarbetarna inom SAC (Sverige) har gått med på bojkotten och man försöker också få andra gruvarbetarorganisationer gå med på samma linje.³²

SLUTSATSER

Denna artikel har behandlat dokumentationen om kontakterna mellan spanska och svenska anarkosyndikalister som återfinns i general Francos underrättelsearkiv i Salamanca, nuvarande *Centro Documental de la Memoria Histórica*, för att utreda karaktären och omfattningen av dessa kontakter vid tiden för spanska inbördeskriget.

Vilka slutsatser kan man dra ur undersökningen? I första hand tyder det faktum att det redovisade materialet överhuvudtaget återfanns i arkivet på tyngden av kontakterna mellan de två organisationerna, särskilt när man betänker att det inte finns i arkivet några som helst dokument om motsvarande kontakter mellan andra svenska och spanska arbetarorganisationer för perioden i fråga. I ljuset av den spanska dokumentationen om kontakterna mellan SAC och CNT under spanska inbördeskriget, blir bilden av ett tätt samarbete och ömsesidig uppskattning och förståelse organisationerna emellan vid perioden i fråga bekräftad. I synnerhet kommer detta till uttryck i korrespondensen i samband med CNT:s konflikt med IAA sommaren 1937.

Analysen av de sex brev som finns bevarade i Salamanca-arkivet från svenska syndikalister har visat nyanser i förståelsen för och diskursen om centrala begrepp för anarkosyndikalismen, samtidigt som det finns spår av de dåtida ideologiska motsättningarna, främst när det gäller begreppen klassolidaritet och antifascistisk kamp.

Undersökningen har också visat att samarbetet och empatin mellan CNT och SAC var väl fungerande. Den spanska anarkosyndikalistiska organisationen visade upprepade gånger sin uppskattning för sina kamrater i SAC och deras stöd i kampen mot fascismen samt sin beundran för Sveriges väl fungerande demokrati. Inte minst var deltagandet av en

spansk delegat vid SAC:s kongress hösten 1938, då kriget var så gott som förlorat för den spanska Republiken, ett bra bevis på denna uppskattning. På motsvarande sätt har man kunnat dra slutsatsen att SAC:s stöd för CNT och dess antifascistiska kamp var helhjärtat, trots att den spanska organisationens samarbetslinje med Republikens regering och andra arbetarorganisationer inte delades av många svenska syndikalister. Vidare kan man se ett slags erkännande av SAC:s bestämda stöd för spanska CNT i det faktum att brev som i vilka skribenterna beställde prenumerationer till den spanska anarkosyndikalistiska tidningen *Frente Libertario*, av Francos arkivtjänstemän bedömdes värda att bevaras i arkivet. SAC blev därmed erkänt av de spanska myndigheterna som en av Franco-diktaturens uttalade fiender.

I slutändan kan man dra slutsatsen, att svenska SAC:s hållning vid det spanska inbördeskriget i allmänhet och gentemot dess systerorganisation CNT-FAI i synnerhet, tyder på att klassolidariteten i kampen mot fascismen, för såväl medlemmarna som organisationsledningen, var klart överordnad andra kortsiktiga mål av inhemsk, facklig karaktär. Trots att CNT:s inblanding i den spanska regeringen inte gillades av många medlemmar i SAC utgjorde detta inget hinder för att stödet för den spanska systerorganisationen skulle vara odelat och helhjärtat. Av allt att döma påverkades SAC inte alls av rapporterna om CNT:s egna grymheter och våld under kriget, som sannolikt avfärdades som antingen fascistisk propaganda eller ett mindre ont som kampen mot antifascismen nödvändigtvis förde med sig.

SLUTKOMMENTARER

- 1 Ur "Ode till Revolutionen", dikt i tidningen *Syndikalisten*, maj 1917.
- 2 Gröndahl, Britta, *De ideologiska motsättningarna i den spanska syndikalismen 1910-1936*, Stockholm: Federativ, 1981; *Herre i eget hus: om självförvaltningen i Spanien och Portugal*, Stockholm: Federativ, 1982.
- 3 Lorenzo, César M., *Syndikalismen vid makten: Spansk anarkosyndikalism före, under och efter inbördeskriget 1936-39*, Stockholm: Federativ, 1972.
- 4 ARAB, SAC vol. FXIV:1.
- 5 Andersson, John, *Revolutionens och inbördeskrigets Spanien. Rapport över SAC:s-delegationens studieresa i Spanien under december månad 1936*, Stockholm: Federativ, 1937.
- 6 Souchy, Augustin, *Vorsicht Anarchist. Ein Leben für die Freiheit. Politische Erinnerungen*. Darmstadt, 1977, ss. 103-123.
- 7 RA, UD, 1920-års dossiersystem, HP 36, vol. 1505-1508.
- 8 Francomyndigheternas Förordnande om bildande av underrättelseverk, 29/5/1937.
- 9 CDMH, PS-Madrid, 468/2, brev från Ragnar Ulström
- 10 CDMH, PS-Madrid, 663/44
- 11 CDMH, PS-Madrid, 468/2, brev från Salomon Sapira
- 12 CDMH, PS-Madrid, 468/2, brev från "Johan"
- 13 Viñas, Angel, *El honor de la República*, Barcelona: Crítica, 2009, ss. 341-348.
- 14 Tagüeña Lacorta, Manuel, *Testimonio de dos guerras*, Barcelona: Planeta, 2005, s. 205.
- 15 Howson, Gerald, *Arms for Spain: The untold story of the Spanish Civil War*, London: John Murray, 1998. Spansk version: *Armas para España. La historia no contada de la guerra civil española*, Barcelona: Península, 2000, ss. 419s.
- 16 AGA (*Archivo General de la Administración*, Statsförvaltningens allmänna arkivet, Alcalá de Henares), Libros-AE 3194; AMAEC, (*Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación*, Spanska UD:s arkiv, Madrid), R 1048/34-35.
- 17 AGMAV (*Archivo General Militar de Ávila*, Spanska krigsarkivet, sektion inbördeskriget), C.2472, Cp. 18, exp. 7-11.
- 18 CDMH, PS-Madrid, 468/2, brev från Elis Dahlgren
- 19 CDMH, PS-Madrid 1008/18, brev från Valther Wennberg
- 20 CDMH, PS-Madrid 468/8, brev från Åke Lundell
- 21 Perez Lopez, Pablo, *Charles de Gaulle*, Madrid: Acento Editorial, 2003, s. 23; Perez Lopez, Pablo, "Una generación destruida por la guerra: Sin novedad en el frente (Lewis Milestone, 1930)" i Pablo, Santiago (red.), *La historia a través del cine. Las dos guerras mundiales*, Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco/EHU, 2007, ss. 63-84, s. 65.
- 22 Van Der Linden, Marcel, "FFI vid skiljevägen: En historisk tolkning", i *Arbetsarhistoria* 2004:1-2, s. 12 ff.
- 23 Brunnström, Pål, "Klassarbete och den internationella fackföreningsrörelsen 1919-1939" i Olofsson, Magnus (red.), *Arbetsarhistoria idag*.

- Rapport från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2007*, Landskrona: Centrum för arbetarhistoria, ss. 27-35, s. 30.
- 24 Casanova, Julián, “República y Guerra Civil”, i Casanova, Julián (red.), *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, Barcelona: Crítica, 2010, ss. 116-137, s. 129ff.
- 25 Lätt, Nils, *Nisse Lätt. En svensk anarkist berättar. Minnesbilder ur Nisse Lätts liv som agitator och kämpe för de frihetliga idéerna*, redigerad av Håkan Forshult, Göteborg: Nisse Lätts minnesfond, 1993; Lätt, Nils, *Som milisman och kollektivbonde i Spanien*, Stockholm: Federativ, 1938.
- 26 CDMH, PS-Madrid 321/2.
- 27 CDMH, PS-Madrid 663/44.
- 28 Ledesma, José Luis, “20 personas clave del anarquismo español”, i Casanova, Julián (red.), *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, Barcelona: Crítica, 2010, ss. 219-286; ss. 275-278.
- 29 CDMH, PS-Madrid 663/44, “Discurso del delegado de la CNT...”, s.3. Alla översättningar från spanskan är författarens egna.
- 30 CDMH, PS-Madrid, 1009/1.
- 31 CDMH, PS-Madrid, 962/3.
- 32 CDMH, PS-Barcelona, 532/17.

"ARBEIDERE I ALLE LAND, – FOREN DERE!" Også i dag?

Knut Kjeldstadli

I *Det kommunistiske manifest* fra 1848 skreiv Karl Marx:

Den nasjonale isolasjon og motsetningene mellom nasjonene forsvinner mer og mer i samsvar med bursjoasiets utvikling, med handelsfriheten, med verdensmarkedet, med den industrielle produksjonsensartethet og med de livsforhold som svarer til dette.

Proletariatets herredømme vil få isolasjonen og motsetningene til å forsvinne enda mer. Forente aksjoner, iallfall innenfor de siviliserte land, er en av de første forutsetninger for dets befrielse.¹

Arbeiderbevegelsen har fra sin første tid kjent betydningen av internasjonalisme, av "forente aksjoner". Dette har vært i egen interesse. I den første, store norske typografstreiken i 1889 ble det maktpåliggende å stanse streikebrytere hentet inn fra Danmark; nordmennene gjorde det ved å borde de togene danskene kom med og snakke dem fra det. Og den norske faglige landsorganisasjonen fikk økonomisk hjelp fra andre lands fagbevegelse under de store arbeidskampene i mellomkrigstida. Dette har også dreid seg om å støtte andre. I 1890-åra bevilget fagforeningene i Kristiania penger til streikende arbeidere i Hamburg.² Og da myndighetene ville utvise utenlandske arbeidere som hadde vært aktive i en hard arbeidskamp på Rjukan i 1912, vedtok arbeidernes massemøte: Vi står sammen "med vore kammerater som tilfældigvis er føtt i et andet land".³

Når det er viktig å minne om dette, er det fordi det ikke var sjølsagt. Internasjonalismen ble utfordret av og i perioder knekt av arbeidernes nasjonale tilhørighet. Den nederlandske historikeren Marcel van der Linden har trukket opp fem utviklingsfaser for internasjonalismen i arbeiderbevegelsen, med utgangspunkt i Europa.⁴ Etter den første oppkomstfasen før 1848 kom en fase med en "sub-nasjonal" internasjo-

nalisme fram til 1870-åra, der kontakten gikk fra en lokal organisasjon i ett land til en lokal organisasjon i et annet. Streikestøtte til arbeidere i samme yrke i utlandet eller motarbeiding av streikebryteri fra andre land var typiske former, som også varte ved, noe den norske støtten til Hamburg og avvergningen av danske streikebrytere viser. Etableringen av Første internasjonale, International Working Men's Association, i 1868 var et høydepunkt i denne andre fasen.

Tredje fase opp til 1890-åra beskrives som en overgangstid, kjennetegnet først og fremst ved danning av landsomfattende faglige organisasjoner i mange land, fra den britiske Trade Union Congress, TUC, i 1868 til for eksempel Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon i Norge i 1899. Denne nasjonale orienteringen syntes også i en nedgang for den Første Internasjonale.

"Nasjonal internasjonalisme" kaller van der Linden fjerde fase, som varte som periode fra 1890- til 1960-åra. Den ble i starten båret fram av fagarbeidervandringer i tradisjonen fra håndverkets svennevandringer, av internasjonal migrasjon og av internasjonal transport, der den britiske *union* for sjøfolk en periode også hadde avdelinger i Skandinavia, Tyskland og Nederland. Nå kom, fram til første verdenskrig, de internasjonale fagsekretariatene, forløperne for dagens *global unions*, som omtales seinere. Typisk nok var de høykvalifiserte arbeiderne i grafisk bransje først ute, i 1889. Fra 1901 regnes starten på International Secretariat of National Trade Union Confederations, i 1913 omdannet til International Federation of Trade Unions (IFTU); da var også Nord-Amerika med. Denne formative fasen av internasjonal organisering, med en dobbel struktur med internasjonale fagsekretariater og internasjonale føderasjoner, avsatte et fødselsmerke som sitter i den dag i dag, som vi skal se.

Den femte perioden av faglig internasjonalisme, som tok til i 1960-åra, ser van der Linden som en ny omdanningsfase. Omdanningene i den globale kapitalismen har svekket vilkårene for en "nasjonal internasjonalisme"; noen av endringene omtales i neste avsnitt. Nåtida kan på flere punkter minne mer om tida da arbeiderbevegelsen oppstod enn om den nokså stabile perioden etter andre verdenskrig, i norsk historie ofte kalt "den sosialdemokratiske orden".⁵ På samme vis som fra 1870 til 1914, har det de siste tiåra foregått en dramatisk internasjonalisering av kapitalismen. På samme vis som den gang utfordres arbeidstakers muligheter for å slutte seg sammen, og bli en kraft som handler, som ikke blir behandlet eller handlet med. Det er de som sier at samtida er avviklingsfasen for arbeiderbevegelsen, fagbevegelsen, kollektiv organisering. Tall for oppslutning om fagbevegelsen i mange land kan synes

å bekrefte en slik diagnose. Men kanskje vil det vise seg at dette er en fase av omorganisering og nydanning, henimot det van der Linden kaller "transnasjonal internasjonisme". Dette er da en samtidshistorisk artikkel, idet den behandler prosesser som ikke er avsluttet, og kanskje studerer røttene til det som er i ferd med å komme. Spørsmålene den prøver å gi komprimerte og litteraturbaserte svar på, er: Hva hemmer transnasjonal fagorganisering? Hvilke former for fagbevegelse har funnes internasjonalt? Hva kan tenkes å fremme en ny organisering over landegrensene i framtida?

NOEN TREKK VED DAGENS KAPITALISME⁶

Kjernen i dagens globale markedsøkonomi er de flernasjonale eller transnasjonale konsernene, gjerne kalt slik fordi tilknytning til eller lojalitet til én stat ofte mangler. I 1990 regnet en med 60 000 slike, som kontrollerte en firedel av verdens produksjon. De transnasjonale konsernene har ikke mange ansatte i forhold til jordas totale arbeidsstyrke. En regnet rundt tusenårsskiftet med 73 millioner ansatte, og i tillegg kom ansatte hos underleverandører, mens ca. 1300 millioner var ansatt i det som kalles uformell sektor, altså former for løsarbeid uten fast ansettelse i et firma. Men konsernene har en strategisk makt langt ut over antall ansatte.

Sjøl om det er langt fra fri konkurranse på verdensmarkedet, er kampen om å overleve på markedet reell nok. Firmaene satser på å kutte kostnader. Idealet er en mager, *lean* arbeidsstokk, der ledelsen ved oppsigelser, *downsizing*, skal få ned antallet ansatte både i produksjonsavdelinger og i mellomledersjiktene. Kostnader kuttes ved såkalt *just in time*- prinsipp, der bedriften ikke holder lagre, men der lageret så å si er på vei med lastebiler fra underleverandøren.

Konsernene satser på å legge produksjon dit den er billigst, ofte i form av å lage delprodukter som monteres sammen et annet sted, eller i form av merkevarer (Levis, Nike) der produksjonen er satt ut til underleverandører. Kapitalen blir *footloose*; virksomheter legges ned og flytter hvis kostnadene blir for store. Verden blir en slags basar der landene byr fram hver sin billige arbeidskraft. Faren er i mange sektorer at det starter et *race to the bottom*. Det er ikke lenger naturlige komparative fortrinn som tilgang på råvarer eller kraft som gjelder, men hvor kapitalen politisk-sosialt kan tyne arbeidskrafta mest. Stundom får det form av interne konkurranser, påtvungne sammenlikninger, der den avdelingen

av konsernet som produserer dyrest, legges ned, med medfølgende press på arbeidsstokkene til å selge seg billig. Ennå er dette mest utpreget for produksjonsbedrifter. Men det gjelder også for tjenester; britiske selskap legger avdelingene for kundesvarservice eller regnskap til India, der de får kvalifisert og billig arbeidskraft.

Mot dette bildet må det imidlertid minnes om at mange former for tjenester, som pleie eller busstransport, ut fra sitt vesen er territorielt bundne. Kvalifisert arbeidskraft, ekspertise, kan ønske å bo på visse steder, ikke hvor som helst. Og hvis internasjonal konkurranse bare gjaldt å ha lave lønninger, ville det knapt ha vært bedrifter i Norge.

I nord har det vært en overgang fra industrikapitalisme til en informasjons- og tjenestekapitalisme. I Norge toppet industrisyssetningen seg i 1973. Sjølsagt er det fortsatt industri, som ikke minst gir viktige eksportinntekter, men industrien er ikke og kan neppe bli en hovedsyssetter igjen. I stedet har kommet en deling av yrkesbefolkningen. En del håndterer informasjon på ymse vis – det være seg tall i regnskap eller i IT eller bruk av språk i media eller undervisning. Andre gjør rutinejobber eller yter personlig tjenesteyting, i ei kasse på kjøpesenteret eller et sykehjem.

Også i nord har det vokst fram en uformell sektor, med arbeidstakere utafør eller i randsonen av det vanlige arbeidsmarkedet – på ofte ufrivillig deltid, på korttidskontrakter, uten fast ansettelse, med leilighetsarbeid, undersyssetning og delvis arbeidsløshet. Arbeiderne er uorganiserte, forholdene uregulerte. Dette gjelder også folk med utdanning; en god del såkalt sjølstendige arbeidende, konsulenter osv. er det fordi de ikke får fast jobb. Arbeid som ikke svarer til normalstandard, atypisk arbeid, omfattet i 2000 30 prosent av syssetningen i 15 europeiske land.⁷ Slikt usikkert arbeid er anslått til om lag en tredel av arbeidsstyrken i land som Canada og USA.⁸

I sør er det i land som Kina opprettet soner for eksportproduksjon der det er lagt til rette for investeringer av myndigheter, slik at det enten er fagforeningsforbud eller foreninger som er en del av disiplineringssapparatet overfor arbeidstakerne.

I sør er altså problemene knyttet til konsernene. Men enda verre er det i uformell sektor. Omfanget av denne sektoren angis noe forskjellig. I utviklingsland er den uformelle syssetningen anslått til å ha vært mellom halvparten og to tredeler av total syssetning utenom jordbruket omkring år 2000.⁹ Av disse igjen er mange undersyssetatte eller arbeidsløse, i 1998 regnet en med at dette gjaldt en tredel av verdens arbeidsstokk, én milliard mennesker.¹⁰

Overskuddet av arbeidskraft er én grunn til at det er dannet landoverskridende arbeidsmarkeder, at folk har flyttet til økonomiske metropoler i Golf-området, Europa og Nord-Amerika, men også internt i Sør-Amerika og Afrika. At verdens ulikheter inviterer til arbeidsvandring, er ikke rart; det påfallende er heller at bare to–tre prosent av jordas befolkning er utafør eget opphavsland. Bare unntaksvis er markedet virkelig globalt; brasilianske bilarbeidere har mer å gjøre med andre brasilianske arbeidstakere enn med bilarbeidere i Tyskland.¹¹ Og sjøl om norske bygningsarbeidere treffer polske og litauiske kolleger, treffer de ikke mange brasilianske.

Denne globale kapitalismen har en dominerende ideologi – nyliberalismen, ideen om at markedet bør være minst mulig regulert. De søker å oppnå det internasjonalt i forhandlingene i Verdens handelsorganisasjon (WTO). Det gjør de nasjonalt, i mange land har kapitalister ”sagt opp kontrakten” med fagbevegelsen og samfunnet, det kompromisset mellom samfunnssklassene som de tidligere hadde inngått. Nå krever de superprofitt, ikke bare overskudd, for ikke å legge ned. Fagforeninger ses ofte ikke som noen partner, men en illegitim pressgruppe. Selskapene prøver seg med *union busting*, å knekke foreninger, eller på å kapsle inn og kooptere de organiserte i husforeninger.

Stilt overfor denne mørke situasjonen sett fra de fagorganisertes side, er det lettest å se vanskene. Så framstillingen vil begynne der, for så å arbeide seg fram mot det som måtte finnes av lys i tunnelen.

HVA HEMMER INTERNASJONALT FAGLIG SAMARBEID?

Overfor en verdensomspennende kapital kunne en se for seg en tilsvarende organisering av arbeidstakere. Men slik er det jo ikke, av mange grunner.

Fagbevegelsen er svak eller finnes ikke i mange land og sektorer. I 1995 var det bare i 14 land at andel fagorganiserte (utenom jordbruk) var over 50 prosent av arbeidsstokken.¹² En regnet i 2002 at 13 prosent av 1300 millioner arbeidere var organisert, bare 5 prosent var organisert hvis uformell sektor ble regnet med.¹³ I India er fagbevegelsen begrenset til en øy av formelt, ordnet arbeid, og organisasjonsgraden er lav.¹⁴ I forholdsvis utviklete industriland som Sør-Korea og Sør-Afrika omfatter den etablerte fagbevegelsen stort sett ”kjerneproletariatet” i fast og heltids arbeid, som er om lag en tredel av arbeidsstyrken og overveiende

menn. Fagorganisering av dem som har usikkert og irregulært arbeid, har måttet finne nye kanaler, som rene kvinnelige fagforeninger.¹⁵

Fagbevegelsen har også grovt sett hatt tilbakegang i oppslutning de siste 40 åra i land der den tidligere var relativt sterk. Én av femten i privat sektor er organisert i USA. Tysk fagbevegelse har mistet en tredel av medlemmene siden 1990, TUC i Storbritannia to femtedeler siden 1980.¹⁶

Hva er det som hemmer? En vanske ved å organisere og samle over landegrensene, er at kapitalismen framtrer ulikt fra land til land og i nord og sør. Den har nok en felles logikk, og det er en utvikling i nord mot arbeidsforhold som likner mer på sør, i form av vekst i den usikre, uformelle delen av arbeidsmarkedet. Men bare innad i Europa har det vært skjelnet mellom fem ulike varianter av kapitalismen, ulike "sosiale modeller" med ulik plassering av fagbevegelsen – en nordisk, en anglosaksisk, en sentrumsmodell blant annet i Tyskland, en sørlig modell og en østlig modell i kjølvannet av omkastningene fra 1989.¹⁷ Forholdet mellom staten og fagbevegelsen er forskjellig, og leder fagforeninger i ett europeisk land til en annen satsing enn kollegene i et annet land. Under forhandlingene i 2004 om nedbemanning eller nedkuttinger på sosiale goder i General Motors' europeiske avdelinger, var den svenske foreningen ved Saab mer villig til å kutte jobber enn å kutte goder, i tillit til at svensk arbeidsmarkedspolitik ville sikre sysselsetting.¹⁸ Den ujamne utviklingen i kapitalismen skaper store ulikheter mellom ulike lands arbeiderklasser; folk har svært forskjellig situasjon. For en lokal forening er det vanskelig å forholde seg til forskjelligartet problematikk i andre land. De som tilhører et fast ansatt "kjerneproletariat", står overfor andre utfordringer enn leilighetsarbeidere.

Ulikheter i den tidlige formative fasen i et lands fagbevegelse tenderer til å skape nasjonale "stilarter" i organisering og industrielle relasjoner, ulike måter å gjøre noe på: "Slik gjør vi det her i landet." En mener gjerne også at den egne og kjente måten er best; det kompliserer når en skal samarbeide.¹⁹

Ikke bare er det ulikheter. Det kan også være interessenmotsetninger, kanskje ikke i et slags ideelt langt historisk perspektiv, men ofte her og nå. Konflikten kan gå mellom nord og sør. Fagbevegelsen i nord har prøvd å få inn såkalte sosiale klausuler om minstestandarder for arbeidsvilkår i avtalene i WTO. Men mange i sør ser dette som proteksjonisme: Skal en ikke i sør få utnytte det konkurransefortrinnet en har ved lavere kostnader, sies det.²⁰ Å ville heve lønna for andre kan også ses som et sjølforsvar. Konflikten kan gå mellom to bedrifter i samme konsern om

hvilken som skal overleve. Konflikten kan gå mellom arbeidere i en bedrift som legges ned i Norge og de arbeiderne i Latvia som begynner på nytt anlegg der. Som et medlem av et såkalt *work council* i europeisk konsern sa: "At the end of the day, we need to feed ourselves and clothe ourselves and our families. I suppose it's the survival of the fittest, or maybe that should be the cheapest!"²¹

Kulturelle og ideologiske spenninger finnes. I Vesten lever en gammel arroganse, en tanke om å vite hvordan en egentlig fagbevegelse skal drives. Også Marx poengterte i Manifestet at "forente aksjoner" måtte komme – i alle fall innenfor "de siviliserte land". Det lever også ennå en arv fra øst-vest-konflikten. Den sosialdemokratiske faglige verdensorganisasjonen ICFTU, på norsk kalt Frie Faglige Internasjonale, ble stiftet i 1949 som produkt av Den kalde krigen. Den har tidvis stått for en "fagforeningsimperialisme", og fikk i den tredje verden ord på seg for å være en alliert til kolonialisme og nykolonialisme. For eksempel i arbeidet i Latin-Amerika var målet like mye å hindre kommunister som å organisere, slik at fagbevegelsen fra nord kom til å svekke innenlands, sjølstendig organisering i sør.²² I dag er dette vel mer "faglig u-hjelp" enn imperialisme. Men en må spørre: når er slik hjelp styrt av giverens behov og når av mottakerens behov? Hvor langt fungerer det å ville eksportere en "europeisk sosial modell" eller eventuelt en "nordisk modell" til land der fagbevegelsen er så svak at den nødvendigvis blir en juniorpartner i et samarbeid med stat og kapital? Kan en slik eksport i realiteten binde en fagforening i et annet land til samarbeidsorienterte strategier?²³

Foruten ulikhet, interessemotsetning og ideologi bør også praktisk-tekniske hinder mot internasjonalt samarbeid trekkes inn – at arbeidere er spredt fra hverandre, snakker ulike språk og har få ressurser i forhold til motstanderne. Eksempelvis har de største bransjevisse faginternasjonale fra 15 til 50 ansatte, flere av dem færre – og de skal hamle opp med stater og konserner.

Fagbevegelsen hemmes også i det feltet av maktrelasjoner som bevegelsen arbeider innafor, av motparten – eller motstanderne. Dette glipper iblant ut av syne. Paranoide konspirasjonsteorier er aldri opplysende. Men det er klart at konserner og kapitalorganisasjoner og stundom stater opptrer bevisst strategisk og taktisk for å kontrollere fagbevegelsen. Virkemidlene varierer fra åpen represjon til kooptering, splitt og hersk, avledningsmanøvrer og forsøk på å etablere alternativ organisering som husforeninger,

Av disse og andre grunner er det ikke slik at globalisering av kapital automatisk fører til et "globalisert" svar fra ansatte, arbeidere, fagfo-

reninger. En annen mulighet, som iallfall er like vanlig, er å trekke seg tilbake i et slags håp om at kapitalistisk globalisering så å si går over. Strategien blir å verne seg mot omverdenen, gjennom tollproteksjonisme, gjerne med overbygning av ideologisk nasjonalisme. Da amerikanske fagforeninger gikk imot det amerikanske frihandelsområdet NAFTA, var det også fordi de fryktet å bli underbudt.

Fordi det har vært så vanskelig å få til et samarbeid, har en del skeptikere spydig sagt at faglig internasjonalt arbeid for det meste er et slags reisebyrå, en turisme for et visst sjikt i fagbevegelsen, mens internasjonalismen ikke har noen basis nedover i medlemsorganisasjonen.

Nå er dette trolig en gal karakteristikk. Men la oss først se nærmere på de formene for faglig internasjonalt arbeid som finnes.

ULIKE FORMER FOR INTERNASJONAL ORGANISERING

Det finnes ikke én faglig internasjonal bevegelse. Verdens fagbevegelse har en kunnet dele inn etter politisk tendens, etter hvorvidt den organiserer landsorganisasjoner eller bransje og fag, og etter region.

Den mest generelle og omfattende er International Trade Union Confederation (ITUC). Den ble dannet i 2006 som en sammenslåing av to internasjonale som tidligere konkurrerte og bekjempet hverandre – det Sovjet-dominerte WFTU, World Federation of Trade Unions fra 1945, og ICFTU, International Federation of Free Trade Unions, som brøt ut fra WFTU i 1949. Indirekte er disse etterkommere etter henholdsvis den kommunistiske Røde faglige internasjonale (1922–37) og IFTU, den sosialdemokratiske faglige internasjonale med røtter tilbake til 1901, som fra 1919 ble reorganisert og gjerne kalt Amsterdam-Internasjonalen. En sosial-kristelig World Confederation of Labour (WCL), med en viss oppslutning i Latin-Amerika, har også gått inn i det nye ITUC. Denne nye internasjonale organiserer i 2010 175 millioner medlemmer i 311 tilknyttete organisasjoner i 155 land. Også et felles råd for samarbeid med de bransjevise faglige internasjonale ble opprettet i 2006. På papiret er ITUC sterkt, men den mangler en egentlig organisasjon som forener topp og bunn og gjør effektive kampanjer mulig. Det er lang vei fra ledelsen til de enkelte foreninger, og de vanlige medlemmene kjenner knapt til at noen internasjonal organisasjon finnes. Likevel, når etterdønningene etter Den kalde krigen har lagt seg, har ICFTU og nå ITUC gradvis tatt opp de nye utfordringene fra global kapitalisme.²⁴

Den neste kategorien av organisasjoner og kanskje den mest vitale blant de formelle organisasjonene, er de ti *global unions*, de tidligere faglige internasjonale eller *international trade secretariats*, der det eldste som nevnt går tilbake til 1889. I dag synes de mest aktive å være internasjonale for kjemi, energi og gruve, for metall, for media og grafisk, for transport, for utdanning og offentlig ansatte. Transportarbeiderinternasjonalen har vært aktivistisk i lengre tid, ikke minst havnearbeiderne; de to siste er blitt radikaliseret av bevegelsen rundt tjenesteforhandlingene, GATS, i Verdens handelsorganisasjon, WTO, som truer med å sette offentlig sektor ut på markedet. Omdøpingen til *global unions* er et signal om en ny og mer offensiv måte å tenke på. Koplet til disse har også vært en rådgivende fagforeningskomité overfor OECD.

Framveksten av regionale handelsblokker, som EF, har stimulert regionale fagorganisasjoner. Det er organisasjoner som omfatter arabiske land, Afrika, Latin-Amerika og Europa – European Trade Union Confederation, ETUC, fra 1973. Disse er ikke direkte koplet til IFTU. Også i ETUC er det nokså svake forbindelser mellom de europeiske kontorene, de nasjonale organisasjonene og de lokale medlemmene. Av ETUCs budsjett er 70 prosent betalt av EU; den er blitt kalt en institusjonalisert lobbyist innenfor EU, som jobber mye med å lage svar på ymse EU-initiativ.²⁵ Det finnes også 11 bransjevise europeiske industriføderasjoner. Blant dem har føderasjonen for metallarbeidere fra 1999 vært aktiv for å fremme en koordinering av tarifforhandlinger, slik at de nasjonale medlemsorganisasjonene ikke underbyr hverandre. Retningslinja har vært å kreve lønnsøkninger som tilsvarer minst vekst i produktivitet og kompensasjon for prisstigning.²⁶

ULIKE TYPER AV FAGLIGE STRATEGIER

Foruten denne geografiske eller bransjemessige oppdelingen er internasjonal fagbevegelse også delt etter forskjellige fagligpolitiske linjer. Her er det mange måter å kategorisere på. Og i virkeligheten er vel de fleste fagbevegelser en blanding, ikke en helt rein type. Men en inndeling kan være: 1) *business unionism*, økonomisk orienterte fagbevegelser som satser på et partnerskap med bedriftene, 2) en politisk eller korporativ fagbevegelse, som satser på å nå fram ved å samarbeide med myndigheter og lovgivning og regulering, og 3) endelig en sosial fagbevegelse, rettet inn på motstand mot kapital, om nødvendig også mot staten.

Business unionism finnes i en østlig og mer autoritær variant, enten direkte statsstyrt som i Indonesia eller Kina eller indirekte som i Malaysia. Og det eksisterer en vestlig variant, med klassesamarbeid nedenfra, som i Australia eller som den amerikanske AFL-CIO. Denne retninga søker å samarbeide med bedriftene om slikt som produktivitetsutvikling, å finne fram til salgbare nisjeprodukter osv. Tiltæringen er blitt kalt "modernisering og tilpasning".²⁷ Disse foreningene bygger på å være ansatt hos bedriftsvinnerne i den globale konkurransen, som de satser på å støtte opp om, men til gjengjeld få goder for de ansatte. Lokalt har det kunnet gi gevinster. Business unionism på landnivå finnes også. AFL-CIO har backet den amerikanske staten i forhandlinger om Kyoto-avtalen om klimaet, der USA nektet å signere.²⁸

På en slik business-plattform kom i 1966, med mellomkomst av Den internasjonale metallarbeiderunionen, verdens første *world company council* i Ford og General Electric.²⁹ Fram til 1974 kom om lag 30 slike råd, *councils*, også i de fleste større bilfabrikkene, i oljeselskap, inkludert Volvo og Saab i 1973.³⁰ Rådene skal gi informasjon og konsultasjon mellom konsern og ansatte.

Som et videreført svar på globalisering er det også blitt inngått internasjonale rammeavtaler mellom konserner og global unions. Disse er verken kollektive tarifforhandlinger eller sjølpålagte etiske retningslinjer for konsernet. Avtalen trekker opp generelle retningslinjer som regulerer partenes atferd og gir blant annet rett til organisering. De anerkjenner fagbevegelsen i allmenne ordelag og taler for løpende samtaler mellom fagforeninger og arbeidsgivere. Men de impliserer ikke kollektive forhandlinger og tariffavtaler, og har heller ikke lovs kraft.³¹ En faglig organisasjon kan imidlertid bygges opp innafor avtalen, og når den først er etablert, kan den kreve forhandlinger.³² Den første slike rammeavtalen kom i 1994 mellom det internasjonale fagsekretariatet for blant annet arbeidere i produksjon av mat, hotell og restaurant, og det franske matvarekonsernet Danone. Så kom avtaler med Nestlé, IKEA – og Statoil. Den internasjonale metallarbeiderføderasjonen har det største antallet avtaler, 15 per 2007.³³ De fleste avtalene har et europeisk opphav, noen har omfattet filialer også i andre land. En liknende linje har ligget under en såkalt *Global Compact* vedtatt i FN, bygd på forestillinger om et "sosialt partnerskap" på globalt nivå.

Fordelen med arbeidsråd og rammeavtaler er at de gir en noenlunde permanent struktur. Problemet er at de kan bety en kooperering i stedet for et møtested for en reell tautrekking mellom konsernets og de ansattes interesser. Dessuten kan de fremme en konsernsjåvinisme overfor

arbeidstakere i andre konserner.³⁴ Rammeavtaler er fortsatt unntaket, oftest foregår forhandlinger lokalt, der det har vært vanskelig å få til en reell internasjonalisme. Et eksempel som viser at det har gått an å komme videre, er det mangeårige forsøket innen Volkswagen-konsernet på å få avtaler for produksjonsanleggene i Tyskland, Brasil, Mexico, Kina og Sør-Afrika. I 2002 ble et sosialt charter underskrevet, som garanterte sosiale minimumsstandarder ved alle fabrikkene, blant annet ble *work councils* hjemlet og en viss lønn og arbeidstid garantert.³⁵

Så til fagbevegelse type nummer to – den mer *politiske orienterte*. Noen fagbevegelser er tilknyttet partier, andre ikke. Men felles er at de prioriterer lobbyarbeid overfor ulike myndigheter, FN-komiteer, den internasjonale treparts arbeidsorganisasjonen ILO, OECD, EU eller WTO. Det er en korporatisme på globalt plan, et trepartssamarbeid mellom stat, kapital og fagbevegelse for å prøve å regulere forholdene gjennom lovgivning. Mesteparten av dette påvirkningsarbeidet gjøres av ansatte funksjonærer. Graden av gjennomslag for fagbevegelsen har vært bedømt ulikt. Arbeidsforskerne Andreas Bieler og Thorsten Schulten hevder at dette er en ”symbolic Euro-corporatism, where unions can participate in discussions without having the chance of making a more significant impact on the fundamental direction of European integration”.³⁶

En slik sosialliberal posisjon har stått sterkt for eksempel i tysk fagbevegelse. Premisset om en felles interesse for bedrifter og ansatte i å opprettholde nasjonal konkurransevne på globale markeder aksepteres, og det legges stor vekt på utdanning og trening av arbeidsstokk for å øke produktiviteten. Til gjengjeld forventes et velferdsstatlig ansvar for arbeidstakere. Internasjonalt satser denne linja på en gjenregulering av finansmarkedene, en appell til konsernenes ”sosiale ansvar”, ”etiske retningslinjer” for konsernenes atferd (jf. det norske Oljefondet) og gjennomføring av sosiale standarder knyttet til arbeidet. Slike standarder kan omfatte organisasjonsrett, rett til kollektivforhandlinger, frihet fra tvungent arbeid, slutt på barnarbeid og frihet fra diskriminering på arbeidsplassen.³⁷ Noen av de tyske fagforbundene betoner også at premisset for slike klassekompromisser må være at de hviler på fagforeningsstyrke.³⁸ Denne siste tilnærmingen er blitt karakterisert som ”forsvar og restaurering”.³⁹

I 1994 kom et såkalt EU-direktiv om europeiske arbeidsråd, *European work councils*. De skulle samle representanter for ansatte i datterbedrifter i konserner en gang i året, informere og konsultere. Rådene skulle opprettes i alle selskap med mer enn 1000 ansatte og minst 150 ansatte i to EU-land. Også her var det skranker. De fantes rundt 2000 i om lag

500 av om lag 1400 mulige konserner.⁴⁰ Bare i om lag 50 tilfeller går rådene ut over de samtale med informasjon og konsultasjon som konsernene synes er formålstjenlige, og i retning av de reelle forhandlingene fagbevegelsen ønsker.⁴¹ Mange trekker ikke inn i avdelinger utenom EU – eksempelvis i Norge. Etter mandatet kan en ikke reise større spørsmål, for eksempel om ansattes rettigheter.⁴² Fagbevegelsen er ikke garantert representasjon, den må slåss seg inn i rådene. I Maastricht-avtalen fra 1991 om økonomisk og monetær union, garanterer det sosiale kapittelet ikke rett til fagorganisering.⁴³ Retten til organisering og streik er bare hjemlet i de nasjonale lovverkene.⁴⁴

Likevel har en del fagorganisasjoner brukt disse *work councils* til å bygge opp sjølstendige nettverk. De kan bety kontakt og potensial for koordinering mellom ansatte i ulike avdelinger. Fagbevegelsen har prøvd å bruke møtene som utgangspunkt for egne nettverk, dele informasjon, formulere strategier og utvikle fellesfølelse. Foreningene innen Volkswagen og General Motors har prøvd å bruke rådene til å påvirke konsernens lokalisering av bedrifter. De har søkt å hindre en konkurranse mellom de ulike delene av konsernet som presser arbeidsvilkårene og gjør den fagforeningen som bøyer seg mest, til ”vinner”, mens andre blir lagt ned.⁴⁵

Men også de europeiske rådene kan, som ”verdensrådene”, brukes til splitt og hersk eller til at konsernet suger opp i seg representantene. Konsernledelsene er derfor svært ofte positive.⁴⁶ Et eksempel på begrensningene og mulighetene: Renault la i 1997 ned sin fabrikk i Vilvoorde i Belgia – uten informasjon og konsultasjon, slik konsernet var forpliktet til. Men dette førte da også til den første ”Euro-streiken” i et konsern, med solidaritetsaksjoner i Frankrike, Spania, Portugal og Slovenia.⁴⁷

En annen linje har vært en reguleringspolitikk via statene eller via internasjonale økonomiske organisasjoner. I 1976 kom det gjennom OECD et første forsøk på å regulere flernasjonale konserner.⁴⁸ Men det hadde begrensninger; reguleringer gjaldt ikke i u-land, ordningen var frivillig, uten noen klage- eller ankeinstans, og hadde liten effekt.

Fra sør er en slik reguleringspolitikk møtt med en blandet skepsis. Ved forsøkene fra fagbevegelsen i nord på å få inn en sosial klausul i WTO, med minstestandarder (som forhandlingsrett, lavalder, sikkerhet osv.)⁴⁹, spurte også arbeidstakerorganisasjoner: ”Kan vi stole på WTO? Og er ikke dette en faktisk proteksjonisme rettet mot oss?” Kampanjen førte heller ikke fram.⁵⁰

Den tredje formen for fagbevegelse, den en kan kalle *den sosialt orienterte fagbevegelsen*, er mer kampfremmet enn de to foregående. Den tar ikke premisset om felles interesser for å overleve i global konkurranse som et aksiom.

Én form er reine kampanjer. Havnearbeiderstreiker er kjent fra langt tilbake, også for å støtte sjøfolk. I nyere tid har kommet kampanjer mot konserner for å tvinge dem til innrømmelser. For å nevne fire eksempler: Den internasjonale transportarbeiderføderasjonen, ITF, sloss mot bekvemlighetsflagg på skip, en ordning de mente åpnet for uansvarlige redere. ITF blokkerte seinere slike skip for å presse opp hyrene og bedre forholdene. Videre, etter at Union Carbide forgiftet arbeidere og lokalsamfunn i Bhopal i India, har kampanjer presset dem til erstatninger. Nestlé ble presset til ikke å pushe kunstig barnemelk i fattige land, som Peru. Og endelig – internasjonal fagbevegelse har organisert kampanjer for rett til organisering blant Coca Cola-arbeidere i Guatemala.

Det har også vært globalt orienterte arbeidskamper. En kan grovt skjjelne mellom to typer. I den ene utkjemper en reint faglig konflikt lokalt, og arbeiderne vinner fordi streiken skjer i en bedrift som er strategisk plassert i en produksjonskjede og derfor kan få vidt omspennende virkninger. I den andre type vinnes en lokal konflikt ved å mobilisere internasjonal støtte.⁵¹

Et eksempel på den første typen, lokal konflikt med globale virkninger, kom i en konflikt med General Motors i Flint i staten Michigan i 1998. Den var den eneste fabrikken som lagde blant annet tennplugger til terrengvogner. GM hadde ikke lager, bedriften bygde på *just in time*-prinsippet. Dermed var GM sårbart. I løpet av vel en måneds konflikt stengte 144 andre bedrifter – i USA, Canada, Mexico m.v. Også her ble det seier, sjøl om ikke alle arbeidsstokkene på de 144 bedriftene var like glade da det stod på.

Et eksempel på den andre, er den omfattende kombinerte arbeidskampen og kampanjen som stålarbeiderforeningen på en tynnmetallproduktbedrift i Ravenwood i Vest-Virginia kjørte i 1990 til 1992 for å beholde jobbene. Bedriften var koplet til et sveitsisk konsern eid av en milliardær. I en konflikt ble arbeiderne sagt opp, streikebrytere tatt inn. Foreningen med støttespillere klarte å få tak i hele eiendomsnettverket hans. De dreiv kampanjer lokalt overfor arbeidstilsynet og presset kunder til ikke å bruke produktene i USA. De gikk også til fagforeninger i Sveits, til bankforbindelsen, de hindret ham i å kjøpe eiendommer andre steder – i alt var det kampanjer i 28 land. Den lokale stålarbeiderforeningen vant.

Kampanjer kan slik bygge på egeninteresse blant deltakerne. Et britisk busselskap etablerte seg i USA i 1990-åra. De amerikanske sjåførene kalte da på de bedre organiserte britiske sjåførene, som også eide aksjer i selskapet, og ba om hjelp til å drive opp lønnene. Britene så det på

sin side slik at dersom selskapet kom unna med lavlønn i USA, kunne det ville prøve nedslag også i Storbritannia. Å støtte amerikanerne var derfor i deres interesse.⁵²

Kampanjer kan også involvere et breiere sett av interesser. Et tidlig eksempel er den omfattende mobiliseringen mot apartheidregimet i Sør-Afrika i 1986, der en boikottet konserner som handlet med regimet, med oljeselskapet Royal Dutch / Shell som spesiell skyteskive. Her deltok den innenlandske sørafrikanske fagbevegelsen, COSATU, men også den amerikanske AFL-CIO, kirkesamfunn, aktivistgrupper og borgerrettighetsgrupper fra en rekke land.

Et annet eksempel er det samarbeidet Den europeiske føderasjonen for offentlig ansatte har hatt med organisasjoner i det sivile samfunnet mot EUs tjenstedirektiv eller mot den generelle tjensteavtalen, GATS, i WTO, Verdens handelsorganisasjon.

Både sett ut fra nasjon og ut fra bransje er situasjonen den for store deler av verdens fagbevegelse, at en enkelt organisasjon ikke aleine er i stand til å handle overfor en globalisert kapital. En blott og bar internasjonal rammeavtale gir heller ikke vern. Mange ser derfor globale, omfattende kampanjer over landegrensene rettet mot transnasjonale konserner som en faglig hovedform i framtida.⁵³ At en kampanje er omfattende, kan dels bety at den kopler inn andre aktører til de faglige aksjonene, for eksempel aktivister fra frivillige organisasjoner med spesialkunnskaper og engasjement. At kampanjen er omfattende, innebærer også at den går til angrep på mange nivåer. Ved "strategisk konsernforskning", der konsernet studeres inngående, lokaliseres først angrepspunkter: Hva er profittsenteret i konsernet, den avdelingen der det virkelig tjener penger? Hvor planlegger konsernet å vokse? Hvem tar egentlig beslutningene og bør derfor bli mål for kampanjen? Hvilke andelshavere, *stake-holders*, finnes i tillegg til *share-holders*? Hvilke nøkkelforbindelser er konsernet avhengig av; det være seg forsyninger av innsatsvarer eller finansielle kilder? Presspunktene kan være andre enn de delene av konsernet som er direkte involvert i den aktuelle striden om organisering eller forhandlinger. Presset legges der det har størst effekt.⁵⁴ At kampanjen er omfattende, betyr også at den arbeider med mange kampformer: Den begrenser seg ikke til å samle informasjon, utredninger, resolusjoner og lobbyvirksomhet overfor ulike politiske organer, den går videre til intern skolering, bygging av personnettverk over landegrenser, bruk av internett, felles demonstrasjoner i mange land på samme tidspunkt og lokale og grenseoverskridende simultane streiker.

Et eksempel på en slik kampanje kom som svar på EU-direktiver om "Markedsadgang til havnetjenester" i 2001 og 2004. De inneholdt liberaliseringsforslag som ville ha trengt vekk de faste arbeiderne og deres sterke grep om arbeidsmarkedet, og latt shippingsselskapene sjøl håndtere lossing og videre transport av containere. De europeiske havnearbeiderorganisasjonenes innsats for å stoppe direktivene var på mange vis eksemplarisk. Den omfattet blant annet den første pan-europeiske streiken i en bransje i 2003, og gikk slik videre fra "eurostreiken" i ett konsern, Renault, i 1997. Kampanjen klarte å kombinere og balansere mellom en "forhandlingens logikk" der argumentet talte, og en "medlemmenes logikk", der mobilisering og kampkraft talte. Begge forslagene til direktiver ble stemt ned i EU-parlamentet, knapt første gang, overveldende neste gang.⁵⁵

Det finnes altså en faglig internasjonalisme. Vi har sett hva som hemmer. La oss spørre om den kan styrkes.

HVA KAN FREMME FAGLIG SAMARBEID OVER LANDEGRENSENE?

Skal en bevegelse oppstå og vokse, må det finnes både motiver og muligheter.

Folk kan få sterkere *motiver* til transnasjonal organisering.⁵⁶ Mange erfarer og erkjenner at det er et behov for slikt samarbeid. Motivet kan være sammenfallende gruppeinteresser på kort sikt: Situasjonen kan være at bedriften vil presse arbeidere til å konkurrere med andre bedrifter ved at de skal jobbe under dårligere forhold – og så prøver foreningene å omgå en slik splitt og hersk-taktikk. Et transnasjonalt samarbeid kan videre motiveres av sammenfallende gruppeinteresser på lengre sikt: En kan se at motstanderen opererer internasjonalt, at denne motstanderen kan blokkere handling på en nasjonal arena, slik at det trengs allierte. Eller foreningen kan erkjenne at arbeidsinnvandring er kommet for å bli, at den ikke kan møtes med utestenging, men ved å prøve å organisere både i opphavslandet og i mottakslandet. Eller foreningen kan i opplyst egen interesse støtte andre: Det nord-amerikanske United Electrical Workers opplevde i 1990-åra at bedrifter i Mexico representerte en hard konkurranse: "We realized that if Mexican wages did not come up, ours were going down fast. It was in our union's self-interest to try to raise standards of living in Mexico."⁵⁷

Foruten slike interesse motiver kan internasjonalsisme hvile på en normativ basis – ”proletarisk internasjonalsisme” mellom arbeidstakere, eller solidaritet fra forholdsvis velbergete i nord til arbeidende mennesker i sør. En transnasjonal bevegelse kan, når den først er etablert, fremme global identifikasjon. Den kan bli sjølfsterkende: En tidligere erfaring om at kontakter har ført til læring og mer effektiv praksis kan oppmuntre til nye kontakter.

Ved sida av slike nye motiver, kan det også oppstå *muligheter* for slik landovergripende organisering.

Sjølve konsernets struktur (med underleverandører) sier hvor hen en bør søke for å bygge opp kontakter. Aktivister behøver ikke starte i blinde. Kapitalens nettverk kan også brukes til å binde arbeidere/ansatte sammen. Det er sjølsagt ingen automatikk i at slikt samarbeid skjer, men her er en mulighet.⁵⁸

Et liknende resonnement kan gjøres når det gjelder kampanjer fagbevegelsen er involvert i. Det finnes mål, en må ikke drive kampanje i løse lufta. Det finnes adressater, som transnasjonalt politisk arbeid kan rette seg mot, det være seg som allierte, som størrelser en krever skal intervenere eller som motstandere. I 1990 skal 15 000 transnasjonale institusjoner ha eksistert.⁵⁹ De fleste er riktignok svake og kan ikke rekrutteres som allierte, og er heller ikke fiender som skal bekjempes. Men det er likevel tilstrekkelig mange som kampanjer kan rettes inn mot.

Også fagbevegelsen kan tjene på framveksten av det noen optimistisk har kalt en internasjonal eller transnasjonal offentlighet, etter inspirasjon fra den tyske samfunnsforskeren Jürgen Habermas' ideer om framvekst av offentlighet innafor de enkelte statene.⁶⁰ Om en begrenser det til å betegne kommunikasjonsstrømmer, kan en slik tendens mot en ny offentlighet øynes. Men dersom en også legger inn i begrepet framvekst av en omforent global moral og hevding av universelle normer, er det en overdrivelse. Slike uomstridte normer synes ikke å finnes. Sjøl om det snarere finnes ulike underordnede deloffentligheter enn én universell offentlighet, har de verdi for mobilisering. Ulike nettverk rundt *World Social Forum* og regionale avleggere der også fagbevegelsen er med, er et eksempel.⁶¹

Videre kommer lettere reisemuligheter, telekommunikasjon, internett og bedre beherskelse av engelsk som et *lingua franca*, også arbeidstakere til gode. De kan skaffe informasjon, diskutere, avtale organisering og drive kampanjer mot et konsern. Uttrykket *cyber-activism* er blitt brukt om opprop på nettet, om å ”bombe” e-post-adresser med brev og om henvendelser til det allmenne publikum.⁶² Den globale *union* for

kjemi, energi, gruve mv. har bygd opp nettverk for informasjon innenfor konserner, med nasjonale korrespondenter som sender inn informasjon, som så analyseres sentralt.⁶³ Så sitter en med et bilde av konsernet, som kan brukes i forhandlinger ved å vise til bedre forhold et annet sted i konsernet.

Dels på sida av den etablerte fagbevegelsen finnes transnasjonale informasjonsnettverk til. Et eksempel er Labour Start, som driver meget aktivt.⁶⁴ Et forsøk har vært å bygge opp elektroniske nettverk / diskusjons- og informasjonsnettverk om konserner – dets oppbygning, strategi overfor konsernet – på sida av de offisielle *work councils*. Her kan en forberede sjølstendige dagsordener, betone fellesinteresser, som helse, sikkerhet, utdanning, framfor å fokusere på å satse på en intern konkurranse om investeringer og jobber som splitter arbeidere ved ulike avdelinger.

Migrasjon, arbeidsvandring, er en utfordring for organisering, men er også en mulighet for å utvikle transnasjonale nettverk, som kan spre ideer om fagorganisering og radikal politikk, slik europeiske innvandrere brakte med seg sin tradisjon til USA på 1800-tallet.

Én type mulighet består i nye åpninger fordi tidligere hindre har forsvunnet. Slutten på Den kalde krigen og oppløsningen av østblokken la på den ene sida grunnen for en situasjon der én supermakt, USA, dominerte. Men samtidig har det amerikanske hegemoniet også forent krefter, til dels mot det som ses som en felles motstander. Det gamle politiske skillet mellom vestblokkens ICFTU og østblokkens WFTU ble irrelevant og forsvant. Gamle motsetninger kunne overbygges, en kunne ikke lenger skremme med at arbeiderbevegelsen var knyttet til ”kommunismen”, og faglig samling ble muliggjort i ITUC, International Trade Union Congress. Kritiske røster peker på at de gamle strukturene og tenkemåtene ble lite endret med sammenslåingen, og at den var mer et defensivt tiltak enn noe offensivt framstøt.⁶⁵

ITUC sier sjøl den står for en politikk som kombinerer ”advocacy with campaigning and practical solidarity, forming the basis of a new trade union internationalism”, som ser det internasjonale arbeidet som en kjerne, som har fått en bedre regional organisasjon i de ulike verdensdelene, og som vil samarbeide med organisasjoner i sivilsamfunnet om slikt som fattigdom, gjeld, globalisering og barnearbeid.⁶⁶

Samarbeid foregår også utenom de etablerte organisasjonene, som fra sør til sør. Det mest sentrale nettet er kalt SIGTUR – the Southern Initiative on Globalization and Trade Union Rights – som omfatter særlig fagbevegelsene i Australia (den radikale delen), Sør- Korea,

Filippinene, dels India, COSATU i Sør-Afrika og CUT i Brasil. Et eksempel på hva de har maktet: Under apartheidregimet holdt havnearbeiderne i Fremantle i Vest-Australia tilbake skip fra Sør-Afrika. De krevde bl.a. skikkelige lugarer for svarte sjøfolk. Så i 1995, da regjeringen i Vest-Australia ville innføre fagforeningsfiendtlig lovgivning, truet de sørafrikanske foreningene med boikott av skip, så skjedde i 1998, og delstatsregjeringen måtte gi seg.⁶⁷

Hvilken betydning internasjonal faglig samling kan få, vil avgjøres også av organisasjonsutviklingen innad i medlemslandene, spesielt de store landene. Innad i India, der de organiserte arbeiderne utgjør en liten andel av de arbeidende, er det samtidig ti større og mange mindre konkurrerende faglige organisasjoner – bare 10 000 av i alt 66 000 fagforeninger var med i en av de ti største. De større fagorganisasjonene er nært knyttet til partiene, til Kongresspartiet, til det hindunasjonalistiske Bharatiya Janata-partiet og til ulike kommunist- og sosialistpartier.⁶⁸ I Kina var fagforeningene en av masseorganisasjonene knyttet til kommunistpartiet. De arbeidet opprinnelig kun i de statlige bedriftene. En arbeidslov og en fagforeningslov fra 1979 åpnet for organisering også i private selskaper, og har ført til noen gjennombrudd. Blant annet ble det fagforeningsfiendtlige Wal-Mart tvunget til å akseptere organisering. Den største utfordringen er hvorvidt fagforeningene vil og kan rekke ut til den store og langt på vei rettighetsløse befolkningen av internmigranter.⁶⁹

Å vektlegge arbeidere i uformell sektor betyr ikke at det er slutt på den formen for fagbevegelse som har bygd på ”standardarbeideren”, med fast arbeid, på heltid og lang ansettelse ved én bedrift. Sjøl om Norge og andre OECD-land har vært gjennom en overgang vekk fra industrikapitalismen, gjelder det ikke verden. Det har aldri vært så mange industriarbeidere i verden som nå. Men brennpunktene er andre steder enn før. Arbeiderkamper har fulgt de regionene der kapitalismen har ekspandert – Sør-Korea er et eksempel, med sin militante fagbevegelse.⁷⁰

FINNES DET VEIER FRAMOVER?

For det første vil fagbevegelsen måtte arbeide på mange nivåer. Det vil være en blanding når det gjelder faktisk samarbeid og motstand overfor arbeidsgiver – kanskje vil det siste elementet styrkes, spesielt dersom

uformell sektor vokser. Strategien må være en blanding av klassiske metoder, som kollektivforhandlinger for å oppnå tariffavtaler, og et breiere repertoar av kampformer, som omfattende kampanjer, boikotter og streiker, i flere land samtidig.

Dessuten vil det trengs flere reorganiseringer; å danne ITUC var neppe i seg sjøl nok. En tettere kopleing mellom denne og de ulike global unions må til. Og internasjonal fagbevegelse må finne former for å organisere også dem som ikke svarer til standardarbeideren.

Et faglig program må spenne fra umiddelbare krav for å få arbeidstakere og lokale foreninger med, til krav på mellomlang sikt og langsiktige mål, for å ha en retning å arbeide etter.⁷¹

For det fjerde: Det er behov for en ny fortelling for å verve og mobilisere, som kan vinne kampen om sinnene, om tankene og troen og følelsene. Dersom fagbevegelsen skal vinne fram, må den kunne si hvorfor det den står for, både er riktig, i forhold til egne interesser og rett, moralsk sett. Den må vise at det er fagbevegelsen som representerer allmennvellet. Vi må utøve et "moralsk lederskap" sier sør-afrikansk COSATU.

Endelig vil fagbevegelsen i de fleste land, kanskje også den norske, stå overfor et valg. Skal de satse på en sosialliberal linje bygd på at det fortsatt vil finnes et treparts samarbeid, aksept av organisering, og en stat som regulerer arbeidsmarked og velferdsytelser? Eller vil det presse seg fram en mer pågående linje? Vil det utvikles en ny type sosialt orientert fagbevegelse, som svar både på strukturelle omkastinger i kapitalismen og på djupe konjunkturer der byrdene legges på lønnstakerne, som under den økonomiske krisa i 2008, 2009 og 2010?

I diskusjonene internasjonalt snakker mange forskere og aktivister om at idealet må være en samfunnsmessig fagbevegelse, eller faglig sosial rørsle, en *community unionism*⁷², *social unionism* eller *social movement unionism*, til og med *global social unionism*.⁷³ En slik fagbevegelse har noen trekk, her sett som idealtipe og ideal: Den mener det finnes motstandere. Den er aktiv, aktivistisk. Den tar opp menneskers situasjon i arbeidet, men også livet som beboere eller forbrukere, og den går ut over arbeidsplassen til lokalsamfunnet. Den tenker i langvarige strategiske allianser. Derfor samarbeider den med andre bevegelser og organisasjoner, og søker allianse med brukere og klienter. En samfunnsmessig fagbevegelse organiserer også dem som ikke er i heltids lønnsarbeid – arbeidende på deltid, arbeidsløse, på attføring, de "sjølstendig arbeidende" som i realiteten kan være finere navn på undersysselsatte, gateselgere, de marginale.⁷⁴ Det må understrekes at dette idealet ofte ikke svarer til virkeligheten. Mange fagforbund nøler med, ja er direkte imot å nærme

seg disse arbeidende menneskene, fordi det er tungt å organisere dem og fordi de frykter at disse vil underminere arbeidsforholdene for de mer etablerte arbeidstakerne.⁷⁵ En sosial fagbevegelse organiserer bredt av moralske grunner, men også av egen interesse. Den kan gi ny mening til Manifestets sluttord: ”Proletarer i alle land, foren dere!”

LITTERATUR

- Ashwin, Sarah (2000): International Labor Solidarity after the Cold War, i Cohen og Rai (red.)
- Bieler, Andreas og Ingemar Lindberg og Devan Pillai (red.) (2008a): *Labour and the Challenges of Globalization. What Prospects for Transnational Solidarity?*, London, Ann Arbor og Scottsville
- Bieler, Andreas og Ingemar Lindberg og Devan Pillai (red.) (2008b): The future of the global working class: an introduction, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Bieler, Andreas og Ingemar Lindberg og Devan Pillai (2008c): What future strategy for the global working class? The need for a new historical subject, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Bieler, Andreas og Ingemar Lindberg (2008): Swedish unions and globalization: labour strategies in a changing global order, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Bieler, Andreas og Thorsten Schulten (2008): European integration: a strategic level for trade union resistance to neoliberal structuring and for the promotion of political alternatives, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Bronfenbrenner, Kate (red.) (2007): *Global Unions. Challenging Transnational Capital through Cross-Border Campaigns*, Ithaca og London
- Chun, Jennifer Jihye (2008): The contested politics of gender and irregular employment: revitalizing the South Korean democratic labour movement, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Cohen, Robin og Shirin M. Rai (red.) (2000): *Global Social Movements*, London og New Brunswick NJ
- Dribbusch, Heiner og Thorsten Schulten (2008): German trade unions between neoliberal restructuring and internationalism, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Furre, Berge (1991): *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*, Oslo
- Gallin, Dan (2001): Propositions on Trade Unions and Informal Employment in Times of Globalisation, i Waterman og Wills (red.)
- Guidry, John A., Michael D. Kennedy og Mayer N. Zald (2000): *Globalizations and Social Movements. Culture, Power, and the Transnational Public Sphere*, Ann Arbor
- Gumbrell-McCormick, Rebecca (2004): The IFCTU and the World Economy: A Historical Perspective, i Munck (red.)
- Herod, Andrew (2001): Labour Internationalism and the Contradictions of Globalization: Or. Why the Local is Sometimes Still Important in a Global Economy, i Waterman og Wills (red.) 2001
- Jha, Praveen (2008): Globalization and labour in India: emerging challenges and responses, i Bieler, Lindberg og Pillai (ed.)
- Juravich, Tom (2007): *Beating Global Capital: A Framework and Method for Union Strategic*

- Corporate Research and Campaign, i Bronfenbrenner (red.)
- Kalleberg, Arne (2009): Precarious Work, Insecure Workers. Employment Relations in Transition, in *American Sociological Review*, Vol. 74
- Lambert, Rob og Eddie Webster (2001): Southern Unionism and the New Labour
- Internationalism, i Waterman og Wills (red.)
- Lee, Eric (2004): Towards Global Networked Unions, i Munck (red.)
- Linden, Marcel van der (2008): Labor internationalism, i Marcel van der Linden: *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*, Leiden og Boston 2008
- Marx, Karl (1848/1971): Det kommunistiske partis manifest, i Einhart Lorenz (red.): *Karl Marx. Verker i utvalg. Bind 4. Politiske skrifter*, Oslo 1971
- McCaughey, Martha og Michael D. Ayers (red.): *Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice*, New York
- Munck, Ronaldo og Peter Waterman (red.) (2001): *Labour Worldwide in the Era of Globalization. Alternative Union Models in the New World Order*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire og New York
- Munck, Ronaldo (red.) (2004): *Labour and Globalisation. Results and Prospects*, Liverpool 2004
- Muro, Diego og Nuno Themudo (2003): Trade Unions in a Changing World, Challenges and Opportunities of Globalization, i John Clark (red.): *Globalizing Civic Engagement. Civil Society and Transnational Action*, London og Sterling VA 2003
- O'Brien, Robert (2004): Globalisation, Imperialism and the Labour Standards Debate, i Munck (red.)
- Ousland, Gunnar (1927): *Fagorganisasjonen i Norge*, bind 1, Oslo
- Pillai, Devan (2008): Globalization and the informalization of labour: the case of South Africa, i Bieler, Lindberg og Pillai (ed.)
- Pulignano, Valeria (2007): Going National or European? Local Trade Union Politics within Transnational Business Contexts in Europe, i Bronfenbrenner (red.)
- Sen, Jai og Peter Waterman (red.) (2009): *World Social Forum. Challenging Empires*, Montreal, New York og London
- Silver, Beverly J. (2003): *Forces of Labour. Workers' Movements and Globalization since 1870*, Cambridge
- Stavis, Dimtris og Terry Boswell (2007): International Framework Agreements. Opportunities and Challenges for Global Unionism, i Bronfenbrenner (red.)
- Tattersall, Amanda (2005): There is Power in Coalition: A framework for assessing how and when union-community coalitions are effective and enhance union power, in *Labour & Industry*, Vol. 16, No. 2, December
- Thorpe, Vic (2001): Global unionism: the challenge, i Munck og Waterman (ed.)
- Tiejun, Wen (2008): How China's migrant labourers are becoming the new proletariat, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Tollevik, Erlend (1998): "Saabeimkonflikten". *Streiken på Rjukan Salpeterfabrik i 1912*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo
- Turnbull, Peter (2007): Dockers versus the Directives. Battling Port Policy on the European Waterfront, i Bronfenbrenner (red.)
- Vosko, Leah G., Cynthia Cranford and N. Zukewich (2003): Precarious

- Jobs? A new
 Typology of Employment, in *Perspectives on Labour and Income*, Vol. 15
 (4)
- Waterman, Peter og Jane Wills (red.)
 (2001): *Place, Space and the New Labour Internationalisms*, Oxford og Malden, Massachusetts
- Waterman, Peter (2004): Adventures of Emancipatory Labour Strategy as the New Global Movement Challenges International Unionism, i *Journal of World-Systems Research*, Vol X, No. 1
- Waterman, Peter (2008): A trade union internationalism for the 21st century: meeting the challenges from above, below and beyond, i Bieler, Lindberg og Pillai (red.)
- Webster, Edward og Robert Lambert (2003): 'What is new in the New Labour Internationalism: A Southern Perspective', seminarpaper 7. mars 2003
- Went, Robert (2000): *Globalization. Neoliberal Challenges, Radical Responses*, London and Sterling
- White, Aida (red.) (2006): *Making a World of Difference*, Geneve
- Wills, Jane (2001) Uneven Geographies of Capital and Labour: The Lessons of European Works Councils, i Waterman og Wills (red.)

SLUTKOMMENTARER

- 1 Sitert etter Lorenz (red.) 1971.
- 2 Ousdal 1927.
- 3 Tollevik 1998.
- 4 van der Linden 2008.
- 5 Furre 1971.
- 6 Dette er ment som en kort bakgrunnsskisse. Generelt om globalisering, se Went 2000.
- 7 Bieler, Lindeberg og Pillai 2008b.
- 8 Vosko, Cranford, Zukewich 2003. Kalleberg 2009.
- 9 Bieler, Lindberg og Pillay 2008.
- 10 Eder 2002.
- 11 Munck 2004.
- 12 Munck 2004.
- 13 Gallin 2002.
- 14 Jha 2008.
- 15 Chun 2008. Pillai 2008.
- 16 Muro og Themudo 2003.
- 17 Bieler og Schulten 2008.
- 18 Polignano 2007.
- 19 Bronfenbrenner 2007.
- 20 Silver 2003.
- 21 Wills 2001.
- 22 Ashwin 2000.
- 23 Stevis og Boswell 2007. Waterman 2008. van der Linden 2008.
- 24 White 2006. http://en.wikidedia.org/wiki/International_Trade_Union_Confederation. Se også Muro og Themudo 2003 for et innlegg nær sentrale kretser i ITUC.
- 25 Gallin 2002.
- 26 Bieler og Schulten 2008.
- 27 Bieler og Schulten 2008.
- 28 O'Brien 2004.
- 29 Gumbrell-McCormick 2004.
- 30 Wills 2001.
- 31 Waterman 2008.
- 32 Stevis og Boswell 2007.
- 33 Stevis og Boswell 2007.
- 34 Stevis og Boswell 2007.
- 35 Bieler, Lindberg og Pillai 2008b.
- 36 Bieler og Schulten 2008.
- 37 Waterman 2008.
- 38 Dribbusch og Schulten 2008.
- 39 Bieler og Lindberg 2008.
- 40 Wills 2001.
- 41 Stevis og Boswell 2007.
- 42 Stevis 2002.
- 43 Reder 2002.
- 44 Bieler og Schulten 2008.
- 45 Dribbusch og Schulten 2008.
- 46 Wills 2001. Gallin 2002, Stevis 2002.
- 47 van der Linden 2008.
- 48 Gumbrell-McCormick 2004.
- 49 Ashwin 2000.
- 50 Waterman 2008.
- 51 Herod 2001.
- 52 Bieler, Lindberg og Pillai 2008c.
- 53 Bronfenbrenner 2007.
- 54 Juravich 2007.
- 55 Turnbull 2007.
- 56 van der Linden 2008.
- 57 Bieler, Lindberg og Pillai 2008.
- 58 Wills 2001.
- 59 Cohen og Rai 2000.
- 60 Guidry, Kennedy og Zald (red.) 2000
- 61 Sen og Waterman (red.) 2009
- 62 McCaughey og Ayers (red.) 2003
Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice, new
- 63 Thorpe 2001.
- 64 Lee 2004.
- 65 Waterman 2008.
- 66 White (red.) 2006.
- 67 Lambert og Webster 2001.
- 68 Jha 2008.
- 69 Tiejun 2008.
- 70 Silver 2003.
- 71 Bieler, Lindberg og Pilla 2008c.
- 72 Tattersall 2005.
- 73 Waterman 2004.
- 74 Det kan høve å minne om at rundt første verdenskrig var torgkonene organisert i en egen forening i Kristiania Arbeiderparti.
- 75 Chun 2008.

Författarpresentationer

Benito Peix Geldart är doktorand i historia vid Valladolids universitet i Spanien, forskningsassistent i rättshistoria vid Uppsala universitet och f.d. gästdoktorand vid Lunds Universitet. Han disputerar i juni 2013 på en avhandling om relationer mellan Sverige och Spanien på 1930-talet.

Jessika Graham, författare till bland annat intervju boken *Vi är ju bara städerskor* samt doktorand på avhandlingstemat *Människan en väv av mening och materia*, Humanekologi, Institutionen för Globala Studier, Göteborgs Universitet.

Lars Hansson, fil dr., är chef för Svenska Emigrantinstitutet och medarbetare vid Centrum för Arbetarhistoria. Han har forskat om klassrelationer i slakteriindustrin, Pappersindustriarbetarförbundets historia, finländsk immigration inom pappersindustrin och ”Den glömda utvandringen” till Danmark och Tyskland. Hansson bedriver f n forskning om Ford och General Motors sammansättningsfabriker i Danmark och Sverige.

Peter Håkansson disputerade i december 2011 i ekonomisk historia med avhandlingen *Ungdomsarbetslösheten - om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*. Håkansson arbetar på Centrum för tillämpad arbetslivsforskning och utvärdering (CTA) vid Malmö högskola där han forskar om yrkesutbildningens förändring 1940-1975.

Knut Kjeldstadli, född 1948. Dr. philos. Professor i modern historia vid Universitetet i Oslo, professor II vid NTNU, Trondheim. Hans sista böcker omfattar *A history of immigration. The Case of Norway 900-2000*, Oslo (with Grete Brochmann) (2008), *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering* (2008), *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. århundret* (medredaktør)(2010), *Akademisk kapitalisme* (2011) och *Mine fire besteforeldre. En familiefortelling om framveksten av det moderne Norge* (2011)

Ellen Schruppf är professor i historia vid Högskolan i Telemark. Hon har skrivit böcker om barnarbete och bandomshistoria och om stads-

och regionhistoria. Några publikationer är *Barnarbeid – plikt eller privilegium?*, *Industrious Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850-1900* och *Byen ved elva. Porsgrunns historie*.

Olov Wenell är doktorand i historia vid Umeå universitet och arbetar med en avhandling om kulturrelationerna mellan Sovjetunionen och Sverige efter andra världskriget utifrån sovjetiskt perspektiv.

FOKUS PÅ ARBETARHISTORIA. TEXTER FRÅN ARBETARHISTORIKERMÖTET I LANDSKRONA I MAJ 2011 är en antologi med uppsatser skrivna av forskare på det arbetarhistoriska fältet. Antologin ger en bild av aktuell arbetarhistorisk forskning utifrån skilda perspektiv och på olika teman. Vi får inblick i allt från hur norska arbetarbarns klassidentitet formades i Kristiania kring sekelskiftet 1900-talet, kvinnornas ställning i Sovjetkarelska Träförädlingsförbundet till samarbetet mellan svenska och spanska syndikalister under tiden för spanska inbördeskriget. Uppsatserna i antologin är skrivna av deltagare i den konferens som Centrum för Arbetarhistoria arrangerade i maj 2011.

Centrum för Arbetarhistoria grundades 1998 och är ett samarbete mellan Lunds universitet, Landskrona stad, Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona och den ideella föreningen Centrum för Arbetarhistoria. Inom Centrum för Arbetarhistoria bedrivs forskning, undervisning och utställningsverksamhet i syfte att samla, sprida och utveckla kunskapen om arbetets och arbetarnas historia.

**björq
books**